

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ ANA BİLİM DALI

IRAK BÜVEYHÎ EMÎRİ MUİZZÜDDEVLE
DÖNEMİ SİYASÎ TARİHİ (334-356/945-967)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Nursel AKGÜN

ELAZIĞ-2020

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ ANA BİLİM DALI

IRAK BÜVEYHÎ EMÎRİ MUİZZÜDDEVLE DÖNEMİ
SIYASÎ TARİHİ (334-356/945-967)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Aydın ÇELİK

HAZIRLAYAN
Nursel AKGÜN

Jürimiz /...../2020 tarihinde yapılan tez savunması sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/ oy çokluğu ile başarılı bulmuştur

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Irak Büveyhî Emîri Muizzüddeve Dönemi Siyasî Tarihi (334-356/945-967)****Nursel AKGÜN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı****Elazığ – 2020, Sayfa: VIII+74**

Uzun yıllar boyunca hilâfeti ellerinde tutan Abbâsîlerin, yönetimi ve hilâfeti Büveyhîler'e kaybetmesi İslâm tarihi açısından son derece önemli bir gelişme olmuştur. Bağdat'ın tamamının ve Irak topraklarının büyük kısmının Büveyhîler tarafından ele geçirilmesi ile Abbâsîler hem idarî hem de siyasî yetkilerini kaybederek sıradan memurlar haline gelmişlerdir.

10. ve 11. yüzyıllarda Fars ve Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm süren Büveyhîler, tarihte önemli bir devlet olarak bilinmektedir. Özellikle Bağdat'ın ele geçirilmesinin ardından yükselişe geçen Büveyhî iktidarı, Muizzüddeve döneminde en parlak zamanını yaşamıştır.

Çalışmada öncelikle Büveyhîler'in tarih sahnesine nasıl çıktıkları, Irak'ı ele geçirme süreçleri, Muizzüddeve'nin Bağdat'ı ele geçirip yönetime sahip olması anlatılıp, ardından Muizzüddeve döneminin önemli olayları, iktisadî durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak Muizzüddeve'nin ölümü ve ardından ortaya çıkan durum ve Büveyhî hanedanlığının sonu anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muizzüddeve, Büveyhîler, Abbâsîler, İktâ, Deylemliler

ABSTRACT

Master Thesis

Political history of Irak Buwayhi Ruler Muizz al-Dawla Period (334-356/945-967)

Nursel AKGÜN

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of History

Medieval History Division

Elazığ-2020; Page: VIII+74

The Abbasids, who have kept the caliphate for many years, lost their administration and the caliphate to Buwayhids and it has been an important development in terms of Islamic history. With the conquest of all of Baghdad and most of the Iraqi lands by the Buwayhids, the Abbasids lost their administrative and political powers and became ordinary civil servants.

Buwayhi, who ruled in four different regions in the 10th and 11th centuries, namely Fars and Hûzistan, Kirman, Cibâl and Iraq, are known as an important state in history. Buwayhi government, which started to rise especially after the capture of Baghdad, had its brightest period in Muizzüdevle period.

In this study, it has been studied the appearance of Buwayhids dynasty, the processes of capturing Iraq, the facts of Muizz al-Dawla's conquer of Baghdad and the caliphate, important events and economic situation of Muizz al-Dawla's era. Finally, the death of Muizz al-Dawla and the situation that emerged afterwards and the end of the Buwayhi dynasty were explained.

Keywords: Muizz al-dawla, Buwayhids, Abbasids, Ikta, Daylamides.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	VI
ÖN SÖZ	VII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜVEYHÎLER'İN KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ.....	3
1.1. Büveyhîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı	3
1.1.1. Fars Büveyhîleri	6
1.1.2. Rey-Cibâl Büveyhîleri	8
1.2. Bağdat'a Gelinceye Kadar Büveyhîler.....	10
1.3. Büveyhî-Abbâsî Mücadelesi	11
1.4. Irak Büveyhîleri Dönemi.....	12
1.5. Bağdat'ın Ele Geçirilmesi	13

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜVEYHÎ EMİRİ MUİZZÜDDEVLE DÖNEMİ (334-356/945-967).....	14
2.1. Muizzüddeve'nin Hayatı.....	14
2.1.1. Gençlik Yılları ve Hükümdar Olması.....	14
2.1.2. Hükümdarlık Dönemindeki Olaylar	16
2.2. Komşuları ile Olan İlişkileri.....	19
2.2.1. Deylemliler ve Türklerle İlişkiler	19
2.2.2. Beridîlerle İlişkiler.....	20
2.2.3. Hamdânîlerle İlişkiler	20
2.2.4. Sâ mânîlerle İlişkiler.....	21
2.2.5. Körfez Hâkimiyeti	21
2.2.6. Karmatîlerle İlişkiler	22
2.2.7. Fâtımîlerle İlişkiler	23
2.3. Muizzüddeve Dönemi İdarî ve Siyasî Teşkilatlar.....	25
2.3.1. Adlî Teşkilat	26

2.3.1.1. Kadılık	28
2.3.1.1.1. Kaduların Mensup Olduğu Mezhepler.....	34
2.3.1.1.2. Kaduların Görevleri	35
2.3.1.2. Nakiblik (Nikâbet) Kurumu.....	37
2.3.1.2.1. Abbâsî Nakibliği (Nikâbetü`l-Abbâsiyyîn).....	37
2.3.1.2.2. Tâlibîler`in veya Alioğulları`nın Nakibliği (Nikâbetü`t- Tâlibiyyîn/Aleviyyîn).....	37
2.3.1.2.3. Hisbe Müessesesi	40
2.3.2 Askerî Teşkilat.....	41
2.3.3. Polis Teşkilatı (Şurta)	42
2.3.4. Ekonomik Durum ve Malî İdare.....	45
2.3.5. İktâ Sistemi ve Zirâat.....	46
2.3.5.1. Askerî İktâ.....	46
2.3.5.2. Diğer İktâ Tahsisleri	50
2.3.5.3. Vergilerin Toplanmasında Takip Edilen Yöntemler ve Devlet Gelirleri	52
2.3.6. Ticaret.....	57
2.3.7. Darphâne (Dâru`d-darb)	59
2.3.8. Posta Teşkilatı	60
2.4 Muizzüdevle`nin lm	61
2.5 Muizzüdevle`nin Şahsiyeti.....	61
2.6 Muizzüdevle`nin ölümünden Sonraki Dönem	63
SONUÇ	67
KAYNAKÇA	69
EKLER	73
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	73
Z GEÇMİŞ	74

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Büveyhî Toprakları.....	10
Şekil 2. Büveyhî Hükümdarları	66

ÖN SÖZ

X. Yüzyılda Deylem' de adını duyuran Büveyhîler, Ebû Şücâ Büveyh tarafından tesis olunan bir hanedandı. Coğrafyanın etkisi ile Deylemliler savaşı ve kendilerine özgü yaşam tarzı benimsemişlerdi. Büveyhoğulları Deylemliler komutan Merdâvic b. Ziyâr'ın ordusunda istihdam ediyorlardı. Büveyhî kardeşlerinden en büyüğü Ali b. Büveyh'in Merdâvic tarafından Kerec valiliğine atanmasıyla Büveyhîler tarih sahnesine çıkmışlardı. Ortanca kardeş Hasan b. Büveyh Rey-Cibâl Büveyhîlerini, en küçük kardeş olan Ahmed b. Büveyh (Muizzüddeve) önce Hûzistan daha sonra Bağdat'ı ele geçirerek Irak-Bağdat Büveyhîlerini kurdu. 945'te Bağdat'a giren Ahmed (Muizzüddeve) Halife Müstekfî-Billâh tarafından emîrül-ümerâ olarak tayin edildi. Muizzüddeve'nin Bağdat'ı ele geçirmesi, İslâm tarihinin seyri açısından çok önemli siyasî ve dinî gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Uzun yıllar İslâm halifeliğini ellerinde tutan Abbasî halifelerinin Muizzüddeve'nin Bağdat'a girmesiyle maaşlı memur konumuna indirgenmesi İslâm Tarihi açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu durum beni "Irak Büveyhî Emîri Muizzüddeve Dönemi Siyasî Tarihi" başlıklı çalışmaya yönlendirdi.

Çalışmamız giriş dışında iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Büveyhîlerin kuruluşu ve tarih sahnesine çıkmasını sağlayan olaylar anlatılmıştır. İkinci bölümde Büveyhî emîri Muizzüddeve'nin hayatı, katıldığı savaşlar ve hükümdarlık döneminde meydana gelen önemli olaylar ve Muizzüddeve'nin ölümü, kişilik özellikleri, ölümünden sonra Büveyhîlerin tarih sahnesinden çekilmesi etraflıca incelenmiştir. Çalışmada kaynaklar elverdiği kadarıyla ayrıntılar verilmeye özen gösterilmiş, genel itibarıyla Arapça, Farsça ve İngilizce eserlerden yararlanılmıştır.

Çalışmamız boyunca benden desteğini, ilgisini ve bilgisini esirgemeyen Danışman hocam sayın Prof. Dr. Aydın Çelik'e şükranlarımı sunarım. Yol gösteren ve tecrübelerinden yararlandığım sayın hocam Doç. Dr. Taner Yıldırım'a teşekkürü bir borç bilirim. Bana olan inançlarını hep koruyan ve her daim yanımda olan aileme de çok teşekkür ederim.

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e** : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
By.y. : Basım Yeri Yok
Çev. : Çeviren
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Nşr. : Neşreden
Trz. : Tarihsiz

GİRİŞ

932-1062 yılları arasında Irak ve İran'da hâkimiyet gösteren Büveyhîler'in aslı Deylem kökenli bir hanedandır. Büveyhîler, Abbâsîlerin zayıf düşmesinden yararlanarak yeni bir iktidar olarak ortaya çıkmışlar ve 320/932 – 454/1062 yılları arasında hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Büveyhîler ismi, Sâsânîlerin hükümdarı olan Behram-ı Gur'un soyundan olduğu rivayet edilen Büveyh b. Fennâ Hüsrev'den gelmektedir¹.

Arap Yarımadası'nda Deylemlilerin varlığı İslâmiyet'ten önce de bilinmektedir. Deylemliler, Sâsânî İmparatorluğu'nda paralı asker olarak istihdam edilmiş; Arabistan'ı istila etmeye kalkan Habeşlilere karşı Araplara yardımcı olmak üzere Yemen'e Deylemlilerden oluşan askerî bir birlik gönderilmiştir. Deylemliler Habeşlileri Yemen'den uzaklaştırdıktan sonra buradaki topraklara yerleşmiştir. Yaşadıkları bölgenin sarp coğrafyası ile birlikte Deylemlilerin savaşçı ve kendilerine özgü bir hayat tarzına sahip olmaları, bu bölgenin kolayca egemenlik altına alınamamasının önemli faktörlerindedir.²

Kimi tarihçiler Büveyhîler'in siyahî bir ırk olduğunu iddia ederken kimileri de Araplar'ın Benû Dabbe soyundan geldiğini işaret etmektedir.³ Asıl olarak Büveyhîler, Hazar Denizi'nin güneyi ve batısı ile İran'ın kuzeyinde bulunan Deylem bölgesinden gelen bir hanedandır. Bu yüzden de "Deylemliler" olarak anılırlar. Deylemliler önceleri Mecusî ve putperest iken Müslüman olmama konusunda uzun zaman direnç göstermiş fakat 10. yüzyıla doğru Hasan el-Utrûş'un çabası sonucu İslâmiyet'i kabul ederek Şîa'nın Zeydîyye kolunu benimsemişlerdir. Deylemliler gibi Şîî olan Büveyhîler, o dönemdeki yerel hanedanlar arasında farklı bir yere sahip olmuş ve iki açıdan önemli başarılar elde etmişlerdir. Bunlardan ilki Abbâsîlere ait olan topraklarda yerel bir hanedan olma sürecini tamamlayarak hilâfetin merkezi olan Bağdat'ı ele geçirmeleri, ikincisi ise Şîî bir hânedan olarak, Sünnî Abbâsî halifesini denetimlerine almalarıdır.⁴

¹ K. V. Zettersten, "Büveyhîler", İslam Ansiklopedisi, Diyanet İslam Vakfı Yayınları, Cilt: II, İstanbul 1961, s. 843.

² Aydın Çelik, "Deylem'de İslâmiyetin Yayılması ve Zeydiler", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ, 2010, s.27.

³ Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi (Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal)*, terc. Komisyon, İstanbul 1985, s. 389.

⁴ Ahmed Güner, "Büveyhîler Dönemi Çok Seslilik", *Dokuz Eylül Üniv İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XII, İzmir, 1999, s. 48

Büveyhîler, Fars ve Hûzistan, Kirman, Cibâl ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm sürmüştür. Fakat bu hâkimiyetin nasıl olacağı konusunda kendi aralarında sorunlar yaşayan üç kardeş İmâdüddeve, Rüknüddeve ve Muizzüddeve, yönetimi kendi aralarında paylaşarak tüm bölgeyi hâkimiyetleri altına almıştır.⁵ İmâdüddeve'nin yönetim merkezi Şîraz, Rüknüddeve'nin yönetim merkezi Rey ve Muizzüddeve'nin yönetim merkezi ise Bağdat olmuştur⁶.

Tez çalışması iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Büveyhîlerin kuruluşu ve tarih sahnesine çıkmasını sağlayan olaylar anlatılmıştır. İkinci bölümde Büveyhî emîri Muizzüddeve'nin hayatı, katıldığı savaşlar, hükümdarlık döneminde meydana gelen önemli olaylar ve Muizzüddeve'nin ölümü, kişilik özellikleri, ölümünden sonra Büveyhîlerin tarih sahnesinden çekilmesi etraflıca incelenmiştir.

Tezin ana konusu olan Muizzüddeve'nin hayatı ile ilgili günümüze ulaşan kaynaklar oldukça sınırlıdır. Tezde genel tarih kitapları başta olmak üzere, biyografi eserleri, edebiyat ve coğrafya kitapları gibi çok çeşitli araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Tezde kullanılan ana kaynaklar 2016 yılında Kıvameddin Burslan tarafından Türkçe'ye çevrilen ve genel bir tarih kitabı olarak bilinen *Tecâribü'l-ümem* ve yazarı belli olmayan *Kitâbu'l-uyûn* adlı eserlerdir. Her iki kitap ta Büveyhîler döneminde yaşanan siyasî ve sosyal olayları bir tarih kitabı tarzında anlatmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam* adlı eseri ve İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserleri yararlanılan diğer ana kaynaklardır. Her iki eser de Muizzüddeve'nin gençlik yılları ve yönetime hâkim olduğu yıllarında olan siyasî olaylar hakkında bilgiler içermesi açısından önemlidir.

⁵ Yusuf el-Iş, *Tarihü'l-Asri'l-Hilâfeti'l-Abbasîyye*, Dımaşk, 1982, s. 189.

⁶ Mahmut Şakir, *et-Tarihu'l-İslâmiyye*, by. y. , 1991, VI/149.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÜVEYHİLER'İN KURULUŞU VE YÜKSELİŞİ

1.1. Büveyhîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Abbâsîler (750-1258) ile birlikte İslâm tarihi yeni bir devreye girmişti. Bu dönemde güçlü bir hilâfet kurumu ve uzman bürokratik kadrolarla birlikte yönetim faaliyetleri yürütülmüştü. Ne var ki Abbâsîler, kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra uzun bir gerileme ve çöküş sürecine girmişlerdi. Bunun Abbâsî devlet aygıtının yapısından, bürokratik elitin çürüyüp hizipleşmesinden, İslâm toplumunun dinî ve sosyo-kültürel evrimine ve İslâm dininin bu dönemde çok hızlı bir yayılış göstermesine kadar pek çok sebebi vardır.

Abbâsîler güçlü oldukları dönemde İslâm dünyasının çok geniş bir kısmında Müslüman toplumun dinî-siyasî birliğini temsil etmeyi başarmışlardı. Ne var ki, İslâm'ın ilk asrı boyunca geçirdiği başkalaşım nedeniyle Müslüman sosyal bünyenin eski yapısı değişmiş; siyasî tutum, dinî anlayış, mezhep ve etnik köken bakımından giderek ayrılmaya ve parçalı bir karakter ortaya koymaya başlamıştı. Toplumun bu parçalı yapısına Abbâsî hilâfetinin merkezî idaresinin giderek güçten düşmeye başlaması da eklenince eskiden hilâfetin siyasî-dinî şemsiyesi altında görünmez bir durumda bulunan birtakım dinî ve etnik güçler harekete geçerek hilâfet topraklarının değişik yerlerinde mahallî devletler kurmaya başlamıştı. İslâm dünyasının en uzak yerlerinde başlayan bu süreç hilâfetin gücünün tükenişine paralel bir seyir takip etti. Haliyle bu durum merkezî bölgelerde de kendisini gösterdi. İspanya'da Endülüs Emevîleri, Fas'ta İdrîsîler, Batı Cezayir'de Rüstemîler ve Tunus'ta Ağlebîler Afrika'daki bu kopuşun ilk örnekleridir. Sonraki yıllarda Horasan ve İran'da Tâhirîler ile Saffârîler, Mısır'da Tolunoğulları ve İhşîdîler ve Azerbaycan'da da Sâciler ortaya çıktı. Üçüncü aşamada ise Abbâsî hilâfetinin iyice güçten düşmesine bağlı olarak Sâmânîler, Karahanlılar, Gazneliler ve benzeri *tavâif-i mü'lûk* adını verdiğimiz devletler oluştu. Merkezî yönetimde ortaya çıkan büyük çaplı yozlaşma sonucu Sünnî hanedanların dışında bulunan eyaletlerde pek çok Şîî muhalif ortaya çıktı ve Abbâsîlere muhâlefet ettikleri için kontrol altında tutulan Şîî güçler faaliyetlerini arttırmaya başladı. Karmatîler, Bahreyn'den yola çıkarak Abbâsîler'in kontrolü altında bulunan Basra ve Kûfe' ile hac yollarına saldırılar düzenleyip, Bağdata'a kadar uzandılar. Ayrıca 929'da

Mekke'ye saldırarak Hacer-ül Esved'i kaçırdılar. Şîi-İsmâîlîler'in bir başka kolu ise Kuzey Afrika'da ortaya çıkarak Fâtîmî hilâfetine kurdu. Cezîre'de Şîi Hamdânîler hemen hemen bağımsız hale geldi, Taberistan'da Şîi Zeydîler kuruldu. Muktedir'in döneminde bir kısım İran topraklarında Ziyârîler hanedanı kuruldu ve son olarak Şîi Büveyhîler'in hilâfet merkezi Bağdat'ı da ele geçirmesiyle Abbâsî hilâfeti topraklarında mahallî hanedanlar kurulma süreci tamamladı. Bundan dolayı bu dönem “Şîi Asrı” olarak isimlendirildi ve Selçuklular'ın gelişine kadar bir yüz yıl devam etti⁷.

Deylem, Büveyhîlerin hem vatanı ve hem de mensup oldukları kavimdir. İslâm coğrafyacılara, Hazar Denizinin güneyindeki tüm bölgeleri, Taberistan ve Cürcân'ı Deylem'in sınırları içine almışlardır.⁸ Bu bölge günümüzde İran'ın Gilân eyaletinin bir kısmını içinde bulundurmaktadır. Dağlık Deylem ile Hazar Denizi kıyısındaki ovalık kısımlarda Gil'liler (Gilanlılar) yaşamaktaydılar ki sonraki dönemlerde bölge Gilân adını bunlardan alacaktır. Ancak Deylemliler'in yayılışı sırasında Deylem adı çoğu zaman hem Deylemliler'i hem de Gilliler'i içerecek şekilde kullanıldı⁹. M. Ö. II. yüzyıldan itibaren bu bölgede yaşadıkları bilinen Deylemliler menşe olarak Farslı değillerdi. Konuştukları dil Farsça'dan farklıydı fakat dönemin tarih kitaplarına bakıldığında adı geçen yer ve şahıs isimlerinin genel olarak İranlaşmış olduğu görülmekteydi. Deylem'de İslâm öncesinde putperestlik, Zerdüştlük ve Hıristiyanlığın varlığı bilinmekteyse de bunların gerçek inançları hakkında yeterli bilgi yoktur. Müslümanlık bölgeye ulaştığında da Deylemliler'in bir bölümü Zerdüş, bir bölümü dinsizdi¹⁰. Deylemliler'in birçok özelliği arasında en önemlilerinden biri savaşlarda piyade olarak büyük bir sabır ve dayanıklılık göstermeleri ve zupin ya da zupinat adı verilen kısa bir mızrağı çok iyi kullanmalarıydı. Ayrıca İbn Haldûn'un “asabiye” olarak adlandırdığı güçlü bir grup dayanışması duygusuna sahip oldukları bilinmekteydi¹¹. Deylemliler coğrafyalarının avantajlarını kullanarak ne Sâsânîler ne de ondan önce İran'da kurulan devletler tarafından hâkimiyet altına alınamamışlardı¹². Üç asır boyunca müstakil kalmayı başaran Deylemliler, Müslümanlara ne boyun eğdiler ne de cizye

⁷ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, “I. Büveyhîler Abbâsîler'in Başkenti Bağdat'ta Hüküm Süren İran Kökenli Şîi Bir Hanedan (945-1055)”, *Abbasiler Dönemi'nde Kurulan Devletler (IX-XIII. YY)*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 588-599.

⁸ İbn Havkal, *X. Asırda İslâm Coğrafyası*, Çev; Ramazan Şeşen, İstanbul 2014, s. 289.

⁹ Ahmed Ateş, “Deylem”, *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet İslam Vakfı Yayınları, Cilt: III, İstanbul 1961, s. 568.

¹⁰ Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb*, IV, Beyrut 1988, s. 308, 373

¹¹ Hugh Kennedy, *The Late Abbâsîd Pattern I*, 945-1050, Cambridge University Press 2010, s.347

¹² Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, Çev; Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 462- 467.

ödediler. Böyle olunca hudut kaleleri Kazvin ve Şalus önem kazandı ve tahkîm edilerek hem Deylem'e yapılan gazalar ve hem de Deylemlilerin saldırılarına karşı kullanılır oldular.¹³ Deylemliler'in Müslüman olup dördüncü/onuncu asırda İslâm tarihine etkili bir şekilde katılmalarını sağlayan olaylar, Abbâsîler'in baskılarından kaçan Hz. Ali soyundan bazı kişilerin Taberistan'a ve Deylem'e gelmeleri ile başladı. Bunlardan Hz. Hasan'ın neslinden gelen ve Zeydî Şîliğe mensup Hasan b. Zeyd 850 yılında Taberistan'daki Tâhirîler'in idaresine son vererek burada Abbâsî hilâfetini tanımayan Şîi-Zeydî bir devlet kurdu. Horasan'da Tâhirîler'in yerini alan Sünnî Sâ mânîler tarafından bir süre için varlığına son verilen bu devlet, Hz. Hüseyin soyundan Şîi imam el-Utrûş'un on üç yıl süren yoğun çabalarıyla 913 yılında yeniden ihya edildi ve halk Şîileştirildi¹⁴.

Deylemliler, İslâm'ı Zeydî imamlar aracılığıyla tanıdıkları için Zeydî Şîliği kabul etmişlerdi. Utrûş'un ölümü üzerine çocukları arasında başlayan ve yaklaşık on üç yıl devam eden sert bir iktidar mücadelesi yaşandı. Bu mücadele bir yandan Zeydî imamların güçlerinin zayıflamasına, diğer yandan bu mücadelede görev almış Deylemli (veya Gil'li) komutanların kabiliyetli askerî liderler olarak öne çıkmalarına ve emri altında buldukları bu imamları kendi iktidarları için kullanmalarına neden oldu. Bunlar Esfar b. Şirveyh, Merdâvîc b. Ziyâr ve Mâkân b. Kaki gibi kişilerdi. İşte bu askerî liderler, kendi adlarına hareket etmeye başlayınca Deylemlilerin Taberistan'dan bir çıkış hareketi ile kabuklarını kırıp güneydeki Abbâsî topraklarını ele geçirme süreci de başladı. Deylemli liderler arasındaki iktidar savaşını Merdâvîc b. Ziyâr kazandı. Esfar öldürüldü; Mâkân b. Kaki Sâ mânîler'e sığındı. Çok daha önemlisi Merdâvîc, Karmatîlerle mücadele eden Abbâsîler'in ordularını 931 yılında yenerek Taberistan, Rey ve Isfahan'ı ele geçirdi. Abbâsîler, Isfahan haricinde bu bölgelerin Merdâvîc yönetiminde kalmasını kabul etti ve Merdâvîc'e bağlı Sâ mânîler, güneyde Abbâsîler tarafından çevrelendi. X. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da hâkim olan Sâcilerin emîri İbn Ebü's-Sâc'ın, Abbâsî halifesi Muktedir tarafından güneyde Bahreyn Karmatîleri ile mücadele etmekle görevlendirilmesi Deylemliler'in çıkış hareketini kolaylaştırdı çünkü Ebü's-Sâc onların bu çıkışının önünde bir engel oldu. Sâ mânîlerin Deylemli askerî liderlerden birini veya diğerini destekleyerek onları kendi lehine yönlendirmek istemesi de bir sonuç vermedi. Sonuçta Büveyhîler'in tarih sahnesine çıktığı X. yüzyıl başlarında

¹³ Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb*, IV, 373

¹⁴ Hamza Isfehâni, *Tarihu Sini Mülükü'l-Arz ve'l-Enbiya*, Beyrut, Trz, s.181.

İran bölgesinde Abbâsîler'in etkisi zayıfladı. Ancak Selçuklular'ın batıya yönelik akınları için henüz bir asra yakın zaman vardı. Bu dönemde bölgede tam bir siyasî boşluk yaşanmakta olup bu boşluğu bölgesel beyler ve kabile gücüne dayanan gruplar doldurmuştu. İran, âdeta her şehirde ayrı bir gücün hâkimiyetinin görüldüğü parçalanmış bir siyasî manzaraya sahip olmuştu¹⁵.

Büveyhîler (Âl-i Büveyh), Ebû Şücâ Büveyh tarafından tesis olunan bir hanedandı. Ebû Şücâ Büveyh, Deylemlilerin Şirzil Avendan kabilesine mensup basit bir balıkçı olup üç oğlu ile odun taşıyıcılığı yapan fakir birisi idi¹⁶. Soylarını Sâsânî hükümdarı Hürmüz'ün oğlu Yezdcerd'e veya Sâsânî veziri Mihr Narse'ye bağlama gayreti, iktidara gelişlerinden sonra ihdas edilmiş olup İranlıların kalplerinde itibar sağlamaya yönelik bir girişim olmalıdır. Büveyhîler'in yükselip devlet haline gelişleri Ebû Şücâ'nın üç oğlunun çabaları sonucu oldu. Bu üç kardeşin isimleri; Ali (İmâdüddeve), Hasan (Rüknüddeve), Ahmed (Muizzüddeve)'dir¹⁷. Üç kardeş, sonuncularının öldüğü 367/977 yılına kadar aralarında bir sorun olmadan birbirleriyle etkili bir biçimde yardımlaştı. Hasan ve Ahmed, yaşça içlerinde en büyükleri ve Büveyhîler'in kurucusu olan Ali'ye büyük hürmette bulundular. Ebû Şücâ Büveyh'in üç oğlu, bu dönemde şöhretli bir Sâmânî emîri olan Mâkân b. Kaki'nin ordusunda görev yapmaktaydı. Ordusu mağlup olunca, diğer bazı komutanlarla birlikte üç Büveyhî kardeş, Mâkân'dan ayrılıp Merdâvîc'in yanına geçtiler ve Ziyârîler'in ordusunda komutan oldular¹⁸.

1.1.1. Fars Büveyhîleri

Merdâvîc'in bu kardeşlerden en büyüğü olan Ali'yi İran'da ulaşım yolları üzerinde bulunan Kerec¹⁹ bölgesinde görevlendirmesiyle Büveyhîlerin tarih çizgisinin canlanmaya başladığı varsayılabilir. Ali, Sâmânîler'in ordularında görev almış ve böylece askerî kariyerinde belli bir mertebeye ulaşmış, öz güveni olan cesur birisiydi. Kerec'deki halka oldukça yumuşak ve müsamahakâr davranmıştı.²⁰ Bölgedeki Hürremîler'in elindeki bazı kaleleri ele geçirip malları halka ve askerlere dağıtarak

¹⁵ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.*, 591.

¹⁶ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer I*, Beyrut 1997, s. 408.

¹⁷ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer I*, 408.

¹⁸ Ahmed Güner, "İmâdüddeve", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXII, Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, Çev; Heyet, İstanbul, 1993, s. 35

¹⁹ Kerec. İranda Elburz Eyaletinin yönetim merkezi olan şehir Tahran'ın 20 km batısında Elburz Dağları'nın eteklerindedir.

²⁰ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer I*, 408

kendini sevdirmiş, Taberistan bölgesinde hâkim bulunan Merdâvîc'e bağlı komutanları yanına çekmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu²¹. Ziyârîler'in lideri Merdaviç, Büveyhî kardeşlerin güçlenmesinden endişelenerek onları cezalandırmayı planlasa da üç kardeş güç birliği oluşturdu. Buna rağmen Ali, yine de Kerec şehrinde kalamayarak güneydeki Abbâsî topraklarına girdi. Daha önceki tecrübelerinden Abbâsîler'in ne kadar dayanıksız olduğunu bilmesi onu cesaretlendirmişti. Ali, Merdâvîc'e karşı Isfahan emîri ile anlaşıp Abbâsîler'in desteğini almak istedi fakat red cevabı alınca Isfahan emîri ile aralarında savaş çıktı. Ali'nin cömertliğini bilen Isfahan emîrinin ordusundaki Deylemliler, saf değiştirip Ali'ye destek verince, Ali savaşta galip geldi (321/933) ve neticede bu zafer onun Isfahan'ı ele geçirmesini sağladı. Bu olayın ardından Ali'nin adı bölgede duyuldu ve halife tarafından da kabullenildi.²² Ali ve kardeşleri, bu dönemde Arracan, Nevbendecan, Şiraz ve Kazvin'i işgal ederek Abbâsîler'e bağlı olarak yönetilen Fars topraklarından oldukça bol miktarda mal ve ganimet toplayarak güçlenmişlerdi²³. Ali'nin bu bölgelerde ele geçirdiği hazineyi askerlerine dağıtması onların kendisine bağlanmasına ve güçlenmesine sebep oldu.²⁴ Aksi bir durum söz konusu olsa maddi sıkıntıdan dolayı Büveyhoğulları'nın tarihe karışması söz konusuydu çünkü askerlerin de menfaatlerini Ali ile birleştirdikleri anlaşılmıştı. Ali, bölgeyi ele geçirdikten sonra Sünnî Abbâsî halifesini tanıdı ve onun gönderdiği yetki belgesi, hil'at ve bayrağı aldı ancak teamül olarak halifeye ödemesi gereken parayı ödemedi. Zengin insanların mallarını müsadere edip, arazilere el koydurarak askerlerine dağıttı. Bu yöntemle yönetimin yükü hafiflemiş olsa da halk yoksullaştı. Böylelikle Büveyhîler'in Fars kolu artık teşekkül etmiş görünmekteydi. Büveyhîler için başlangıçta işler yolunda gitse de çok geçmeden kuzeyden Ziyârîler'in baskısı ağırlaşmaya başladı. Merdâvîc, bir ordu ile Hûzistan'ı ele geçirdi ve Ali'nin hareket alanını daraltıp ona son darbeyi vurmaya amaçladı. Ali, Merdâvîc'e karşı savaşmayı göze alamadığı için pasif bir politika izledi. Ziyârîler'in üstünlüğünü kabul edip Merdâvîc'in adına hutbe okutmayı kabul ettiği gibi kardeşi Hasan'ı, onun sarayına rehin olarak verdi. Bu sırada yaptığı aşırı eziyetler sebebiyle Merdâvîc'in 323/934'te Türkler tarafından öldürülmesi üzerine, Ziyârîler zayıfladı ve bu durum en fazla Büveyhîler'e yaradı. Ziyârîler'in zayıflaması ile oluşan boşluğu Büveyhîler doldurdu. Artık hilâfet merkezini ele geçirmelerini

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye XI*, Beyrut 1977, s,173.

²² İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîh* (nsr. C.J. Tornberg), I-XIII, Beyrut 1385-1386/1965-1966, s. 264.

²³ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye XI*, 173.

²⁴ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer I*, 409.

engelleyebilecek bir güç kalmamıştı. Ali'nin hâkimiyetindeki Fars Büveyhîler'i, 1056'da ortadan kalkıncaya kadar yaklaşık 120 yıl Fars'a hâkim oldu. Büveyhî devletinin Fars'ta kuruluşunu sağlayan Ali, ölünceye kadar geçen on beş yıl içerisinde kardeşlerine öncülük etti ve Büveyhîler'in genişlemesine yönlendirici ve yardımcı bir rol üstlendi. Kardeşi Hasan'ın "Rey ve Cibâl", Ahmed'in ise "Hûzistan ve Irak" Büveyhî şubelerini kurmalarında önemli rol oynadı. Ali, oğlu olmadığı için kardeşi Hasan'ın oğlu on üç yaşındaki Adudüddavle'yi yerine bıraktıktan sonra 338/950'da vefat etti²⁵.

1.1.2. Rey-Cibâl Büveyhîleri

İmâdüddavle Ali'nin Ziyârî topraklarına ilgisinin nedeni, yaşça kendinden sonra gelen kardeşi Rûknüddavle Hasan'a yöneteceği bir bölge bulmaktı. Hasan'ın, Merdâvîc'in 323/934'te Türk askerleri tarafından öldürülmesinin ardından şehre yerleşmesi 328/940'ta mümkün olabildi. Büveyhîler'in sıradaki hedefi Rey şehriydi. Ancak Sünnîliğe mensup Sâ mânîler'in bölgeyi Şîî Büveyhîler'e bırakmak istemeyeceği muhakkaktı. Sâ mânîler'in de hedefindeki Ziyârî toprakları dâhilinde olan Rey ve Cibâl bölgesinin, Elbruz dağ silsileleri ile İran çölü arasında stratejik bir geçit özelliğini taşıması ve hemen hemen tüm doğu-batı ticaret trafiğini kontrol edebilecek bir noktada olması önem arz etmekteydi. Büveyhîler acele etmeyerek Sâ mânîlerin diğer rakipleri ile kozlarını paylaşmasını bekledi. Taberistan ve Cür cân'ı alan Sâ mânîler, başta Rey olmak üzere hemen hemen tüm Ziyârî topraklarını ele geçirdiler. Fakat çok geçmeden Sâ mânî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in ölümü ve ardından başkent Buhara'da karışıklıklar çıkması nedeniyle Sâ mânîler geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Ziyârî hükümdarı Veşmgir ülkesini geri aldı. İşte tam bu anı bekleyen Hasan, 331/943 tarihinde zayıf durumdaki Veşmgir üzerine yürüyüp onu yendi ve Ziyârîler'in başkenti Rey ile beraber tüm Cibâl bölgesine hâkim oldu. 336/948'de Taberistan ve Cür cân'ı ele geçirdi. Ülkesini bütünüyle kaybeden Ziyârî emîri Veşmgir, Sâ mânîler'e sığınarak onlardan ülkesini geri almak için yardım istemek durumunda kaldı. Hasan'ın Ziyârîler'le mücadelesi Veşmgir'in 357/967'de ölümüne kadar sürdü. Ancak Veşmgir'in yerine oğlu Zahirüddavle Bisütun'un geçmesiyle Ziyârîler Büveyhîler'i metbu tanıdı. Bu durum, Büveyhîler'in rakiplerine tam bir üstünlük sağlayamasa da bölgeye nasıl kesin bir şekilde yerleştiğini açıkça göstermektedir. Böylece Ebû Şücâ

²⁵ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.* , 593-594.

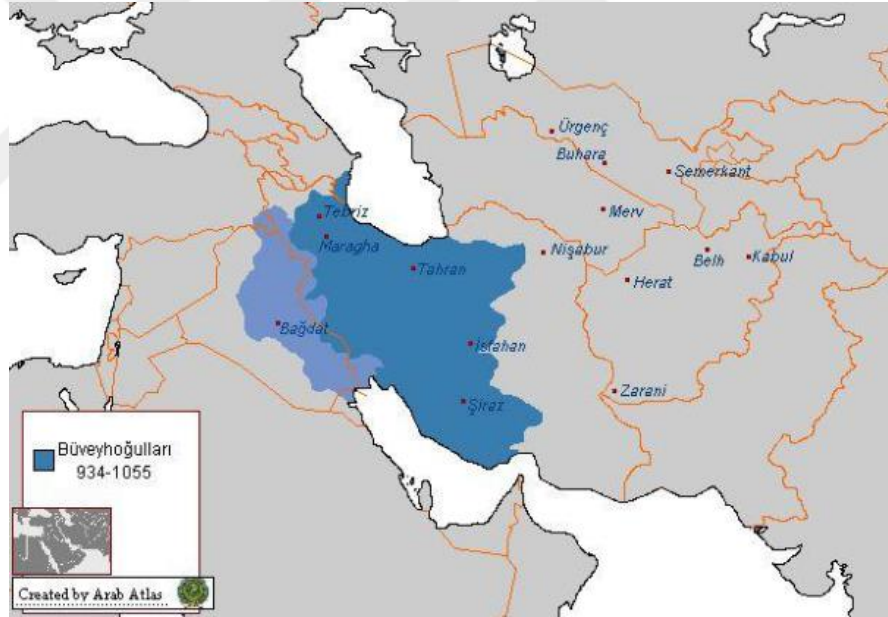
Büveyh'in ikinci oğlu Rüküddevle Hasan, Rey ve Cibâl'de Büveyhîler'in ikinci şubelerini kurmuş oldu. Bu sebeple Büveyhîler'in bu kolunu diğerlerinden ayırmak için "Cibâl Büveyhîler'i" de denilmektedir. Rüküddevle Hasan ilk başlarda Taberistan ve Cürçân'da ve hatta Rey ve Cibâl'deki hâkimiyeti döneminde yaklaşık on iki yıl boyunca Sâ mânîler'in orduları ile savaşmak mecburiyetinde kalarak kimi zaman topraklarını geçici olarak kaybetti. 343/955 yılında Muhammed b. Mâkân komutasındaki Sâ mânî kuvvetleri Rey üzerine yeniden harekete geçti. Bu sırada Rey'de bulunan Rüküddevle'nin girişimleri sonucunda Sâ mânîler ve Büveyhî arasında bir anlaşma imzalandı. Buna göre; Rey ve Cibâl bölgesi Rüküddevle'ye bırakıldı. Karşılık olarak ta Büveyhîler Sâ mânîler'e her yıl iki yüz bin dinar ödeyecekti. Ayrıca Büveyhîler Veşmgir'e bir daha saldırmayacaktı²⁶. Anlaşmanın bir maddesi sayesinde Büveyhîler karşısında Sâ mânîler'le ittifak yapan Ziyârîler az da olsa amaçlarına ulaşarak Taberistan ve Cürçân'a sahip oldular. Her şeye rağmen Sâ mânîler doğuda Büveyhîler'e bir tehdit olmaya daha uzun bir zaman devam etti ve 361/971'de yeni bir barış anlaşması imzalandı. Hasan, Sâ mânîler ile savaşı sürdürürken doğu-batı ticareti bir bölge gücü olarak onu da ilgilendirdiğinden Azerbaycan'daki Müsâfirîler (yahut Sellariler) (337/948) ile de mücadele etti. Fakat bu iki Deylemlî güç arasında ihtilâf sınırlı kaldı. Hasan'ın yönettiği Cibâl Büveyhîler'i, Müsâfirîleri kolayca engelledikleri gibi yaklaşık yirmi yıl sonra (355/966) tüm Azerbaycan'ı zaptetme şansını yakaladıkları halde bunu kullanamamışlardı. Bunun bir nedeni Cibâl Büveyhî emiri Rüküddevle Hasan'ın fütüvvet anlayışı, diğer bir nedeni ise Büveyhîler'in bölgedeki ticareti sekteye uğratabilecek uzun çatışmaları istememeleri olmalıdır. Rüküddevle Hasan, Cibâl'in (Kuzey-batı İran'ın) batısında yarı-bağımsız olarak yaşayan Berzikanî Kürtlerinin bir kolu olan Hasanveyhîler'in sorunları ile de uğraştı. Aslında Sâ mânîler'le mücadelelerinde bu Kürt topluluğun yardımını görmüşlerdi. İleride daha da güçlerini artıracak olan Hasanveyhîler üzerine bir askerî sefer düzenlenmişse de 359/970'da bir anlaşmaya varıldı. Rüküddevle Hasan, bölgesinde güzel bir yönetim sergiledi. Halka karşı dikkatli ve yumuşak davrandı. Üç kardeşten en son ölen ve Büveyhîlerin adeta omurgasını teşkil eden şahıs Rüküddevle Hasan'dır²⁷.

Rüküddevle'nin 365/976'da vefatının ardından, daha önce yaptığı toprak paylaşımına göre Rey ve civarı Fahrüddevle'ye verildi. Fahrüddevle kendisine bırakılan

²⁶ Aydın Çelik ve Akif Rençber, İslam Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Rey Şehri'nin Siyasî Tarihi, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi Cilt: VIII, Sayı:1, Elâzığ, 2012, s.59.

²⁷ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.* , 594-596

topraklardan memnun kalmadı ve amcasının oğlu Bahtiyar'ın da kendisini teşvik etmesi sonucu topraklarını genişletmek amacıyla harekete geçti. Ailenin en büyüğü olan Adudüddeve kardeşinin göstermiş olduğu bu itaatsizlik karşısında 369/980 yılında Fahrüddeve'nin elinde bulunan Hemedân, Rey ve her iki şehir arasındaki toprakları kendi hâkimiyeti altına aldı ve diğer kardeşi Müeyyedüddeve'ye teslim edip onu tüm bu şehirlerde nâib olarak tayin etti. Önce Adudüddeve'nin, bir yıl sonra da kardeşi Müeyyedüddeve'nin ölümünün ardından hanedanın en yaşlı üyesi olan Fahrüddeve, 373/984'de Cibâl kolunun hükümdarı oldu. Hükümdarlığa 386/997 yılına kadar devam eden Fahrüddeve'nin ölümünden sonra başa dört yaşındaki oğlu Rüstem geçti. 396/1006 yılında Rey'in idaresi Şemsüddeve tarafından devralındı fakat saltanat nâibi olan annesi, bir yıl sonra Rey'de Mecdüddeve'yi saltanat tahtına oturttu. Mecdüddeve bu tarihten itibaren Gaznelilerin istilasına kadar (419/1029) Büveyhîler'in Rey'deki hâkimiyetini devam ettirdi²⁸.

Şekil 1. Büveyhî Toprakları

Kaynak: https://www.turkcebilgi.com/uploads/media/resim/buveyh_hanedani.png

1.2. Bağdat'a Ginceye Kadar Büveyhîler

Halife Muktedir, iki grup arasında çıkan çatışmaya müdahale ederken öldürülünce Abbâsî hilâfetindeki çöküş hızlanmaya başladı. Halife Kâhir döneminde

²⁸ Çelik ve Rençber, a.g.m. , s.59-60.

Büveyhîler, İran'ın Fars bölgesini ele geçirmişlerdi. Halife Râzi dönemine gelindiğinde, Abbâsîler'in elinde sadece Irak ve Hûzistan kalmış, diğer bölgeler ise yerel hanedanların eline geçmişti. Irak ve Hûzistan'da ise problemler yaşanıyordu. Merkezî otoriteye karşı çıkan ayaklanmalar başlamış, kendi başlarına buyruk hareket eden ve topladıkları vergiyi merkeze göndermeyerek kendilerine göre harcamaya başlayan valiler ve vergi görevlileri ortaya çıkmıştı. Halife Radi yönetimi, vergileri düzenli toplayamadığı için asker maaşlarını ödeyemez hale gelmişti. Bu durumdan kurtulmak için sürekli vezir değiştiren Halife, bu yöntemin işe yaramadığını anlayınca 936 yılında Vasıt şehrinin emîri Muhammed b. Râik'i tayin etti ve devlet yönetimi ona bırakmak zorunda kaldı. Böylece Abbâsîler tarihinde "Emîrû'l-Ümerâlık Devri" adı verilen ve 945 yılına kadar devam eden bir dönem başladı. Bu dönemde hem halife hem de vezir, gücünü ve etkinliğini gitgide kaybetmeye başladı, Emîrû'l-Ümerâ'ya halife tarafından hil'at ve bayrak verilerek ismi cuma ve bayram hutbelerinde halifenin isminden sonra anılmaya başlandı. Emîrû'l-Ümerâ, ordunun komutanlığının yanı sıra valilerin tayini ya da azli, maliye gibi devlet işlerinde son sözü söyleyen bir kişi haline geldi. Halifenin kendi elleriyle kurduğu bu sistem bir süre sonra bu makamın ele geçirilmesi için birtakım mücadeleler yaşanmasına sebep oldu. Bu yüzden Emîrû'l-Ümerâ makamı yedi kez el değiştirdi. Hilâfeti ekonomik ve askerî bakımdan ciddi şekilde yıpratılan bu mücadele, Büveyhîler'in 945 yılında Bağdat'ı ele geçirip Abbâsî hilâfet merkezine hâkim olmalarına neden oldu.²⁹

1.3. Büveyhî-Abbâsî Mücadelesi

Abbâsî devleti, beş asırlık hâkimiyetiyle İslâm medeniyetinin en parlak devrinin yaşandığı bir dönemi temsil etmesinin yanı sıra, hilâfet tarihi açısından ağır zaafiyetlerin yaşandığı uygulamalara sahne olmuştu. Abbâsîler'in siyasî otoritesinin sarsılması ve 945 yılında Ahmed b. Büveyh'in Bağdat'a girmesiyle birlikte Abbâsî halifeleri yüz yıldan fazla bir süre Şîi Büveyhî vesayetine maruz kaldı. Nitekim Bağdat'ta daha önce benzeri görülmemiş, Şîi siyasî otorite ile Sünnî hilâfet makamını ortak idare paydasında buluşturan bir yapı ortaya çıktı. Bu durum, siyasî ve sosyo-kültürel hayatta Sünnî-Şîi mücadelesini kaçınılmaz kıldı. Büveyhî vesayetinde hilâfet makamına geçen beş halifeden sonuncusu olan Kaim-Biemrillâh, Büveyhîler'in güç

²⁹ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.* , 590.

kaybetmesini değerlendirerek Abbâsî hilâfet makamına saygınlığını tekrar kazandırma yönünde bir politika izledi.

Kırk dört yıl süren Kaim-Biemrillâh'ın hilâfet süreci, Bağdat'ta Şîî Büveyhîler'den Sünnî Selçuklu vesayetine geçiş sürecine tanıklık etmesiyle ayrı bir önem taşımaktaydı. Abbâsî hilâfeti üzerindeki siyasî vesayette gerçekleşen bu değişim, siyasî, dinî, ilmî ve içtimaî alanda kendini önemli ölçüde hissettiren dönüşüm ve yapılanmayı beraberinde getirdi. Dönemin en belirgin özelliği olan Şîîler'e karşı mücadele hususunda ise hem iç hem de dış politikada ciddi tedbirler alındı. Büveyhî, Selçuklu, Fâtımî ve Bizans devletleriyle ilişkilerinde denge siyaseti izleyen Kaim-Biemrillâh'ın halifeliği, Abbâsî hilâfet makamı adına bir toparlanma süreci olarak değerlendirilebilir.

1.4. Irak Büveyhîleri Dönemi

Ahmed, siyasî ve askerî hayatına ağabeyi İmâdüddevele Ali'nin yanında başladı ve genç yaşında Fars'da Büveyhî hanedanının lideri olarak adını duyurdu. İmâdüddevele Ali, 935'de Fars'ın doğusundaki Kirman bölgesini ele geçirmek için Ahmed'i görevlendirdi. Ahmed, Sâmânîler'i metbu tanıyan İlyasîler'den bölgeyi aldı. Ne var ki, hâkimiyetini bölgenin güney kısımlarına doğru genişletmek istediğinde, mahallî kabilelerden Kufs ve Belusluların büyük dirençleri ile karşılaştı ve İmâdüddevele Ali'nin emriyle bölgeyi boşalttırdı. Ahmed, ağabeyleri Ali ve Hasan'ın teşviki ile daha sonra 937'de Ahvaz'ı ele geçirdi. 943'te Vâsıt taraflarına seferler yaptı. Ahmed'in bu gayretlerini, Abbâsî hilâfeti topraklarında giriştiği başarılı serüven izledi. Abbâsî hilâfetinin içinde bulunduğu kötü durum bu başarının en önemli nedenidir. Büveyhîler'in ortaya çıktığı yıllarda Abbâsî devletinin doğrudan yönetimi altında sadece Irak kalmış, diğer tüm bölgeler mahallî devletlerin eline geçmişti. Abbâsî tarihindeki bu sosyo-politik ve ekonomik krizin rakip ve hasımlar için birçok fırsat ortaya çıkarmaması mümkün değildir. Nitekim bu boşluktan faydalanmak isteyen ve uzun zamandır Irak'ın Hûzistan bölgesini yöneten vergi mültezimleri olan Berîdîler, itaatten çıkıp âdeta kendi krallıklarını kurmaya teşebbüs ettiklerinde Emîrü'l-Ümerâ İbn Raik tarafından cezalandırıldılar (936). Bunun üzerine Berîdîlerin lideri, Ebu Abdullah, Fars'a kaçarak Büveyhîler'den yardım istedi. Bunu bir fırsat olarak değerlendiren Ali, kardeşi Ahmed'i bir ordu ile yola çıkardı. Ahmed 938'de Arracân'da Abbâsî ordusunu yenerek Hûzistan'ın merkezi Ahvaz'ı ele geçirdi. Aynı yıl Berîdîleri de Basra'ya

çekilmeye mecbur eden Ahmed, Irak'ın girişi olan Hûzistan'ı, yapacağı askerî harekâtlar için üs olarak kullandı³⁰.

1.5. Bağdat'ın Ele Geçirilmesi

Büveyhîler hanedanının kuruluş serüveninin en heyecanlı safhası Abbâsî hilâfetinin ana karası durumundaki Irak ve Bağdat'ta gerçekleşti. Bu safha sadece Büveyhîler için değil aynı zamanda Abbâsî tarihi bakımından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Ahmed, Basra, Vâsıt³¹ ve Bağdat'ı ele geçirmek için bazı denemeler yaptı, fakat bilhassa Emîrû'l-Ümerâlık makamında Türk kökenli Tüzün'ün girişimleri nedeniyle başarılı olamadı. Tüzün'ün ölümünden (333/945) sonra yerine geçen yeni Emîrû'l-Ümerâ İbn Şîrzâd, kötü icraatları ile adeta Ahmed'in işini kolaylaştırdı. Askerlerin maaşını ödemek için memurlara, tüccara ve her sınıftan halka yeni vergiler koydu. Tüccarlar, Bağdat'tan uzaklaşmak zorunda kaldı ve halk arasında huzursuzluk arttı. Sonunda Vasıt valisi Yınal, Ahmed'e tabi oldu ve onu Bağdat'a yürümeye davet etti. Fırsatı iyi değerlendiren Ahmed harekete geçti ve 945'de hiçbir zorlukla karşılaşmadan Bağdat'a girdi. Bir süre gizlendikten sonra ortaya çıktı ve Abbâsî halifesi Müstekfî'ye biat etti. Halife de Ahmed'i "Emîrû'l-Ümerâ" makamına getirdi ve kendisine "Muizzüddeve" unvanını verdi. Halife aynı zamanda Muizzüddeve'nin kardeşleri Ali ve Hasan'ın buldukları bölgelerdeki hâkimiyetlerini onayladı ve Ali'ye "İmâdüddeve", Hasan'a da "Rüknüddeve" unvanını verdi. Ayrıca onlara unvan ve künyelerini dinar ve dirhemler üzerine darp ettirme hakkı tanıdı, sancak ve hil'at gönderdi. Böylece Büveyhîler'in Irak-Bağdat şubesi kurulmuş oldu. Şîî olan Büveyhîler'in Sünnî olan Abbâsî hilâfetinin merkezini ele geçirmeleri, halifelik tarihinde yeni bir dönemi de başlatmış oldu. Büveyhîler, siyasî menfaatleri için Abbâsî hilâfetinin devamına karar verdiler. Bu nedenle Büveyhî hâkimiyetinin başlamasıyla Abbâsî hilâfeti de tarihî rolünün niteliğinin değiştiği yeni bir tarihsel evreye girmiş oldu. Bu olay IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan İslâm tarihinde merkezîyetçilikten uzaklaşma sürecinin tamamlandığının bir göstergesidir³².

³⁰ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.* , 595-596.

³¹ Vâsıt. Güney Irak'ta Batîha adı verilen bataklık bölgesinin kuzeydoğu ucunda Kûfe ve Basra arasında bulunmaktadır.

³² Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.* , 596-597

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜVEYHÎ EMİRİ MUİZZÜDDEVLE DÖNEMİ (334-356/945-967)

2.1. Muizzüddeve'nin Hayatı

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Büveyh (çalışmada Ahmed ya da Muizzüddeve olarak anılmaktadır), Ebü Sücâ Büveyh b. Fennâhüsrev'in üç oğlundan biriydi. 915-916 yılında doğan Ahmed'in doğum yeri hakkında net bilgiler olmamasına rağmen ailesinin yaşadığı yerin Deylem olmasından dolayı Deylem'de doğduğu söylenebilir.

Çocukluk yılları hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklarda çok az bilgi bulunan Ahmed'den ilk olarak 19 yaşında iken ağabeyi Ali'nin Şîraz seferi sırasında bahsedilmektedir.

2.1.1. Gençlik Yılları ve Hükümdar Olması

Ebü Büveyh'in üç oğlu, Sâ mânî emîri Mâkân b. Kaki'nin ordusunda görev yapmışlardı. Mâkân'ın ordusunun yenilmesinin ardından üç kardeş, Mâkân'dan ayrılarak Ziyârîler hanedanının kurucusu Merdâvîc'in yanına geçti ve Ziyârîler'in ordusunda komutan oldular. En büyük kardeş Ali'nin artan nüfuzunun Merdâvîc'i rahatsız etmeye başlaması üzerine Merdâvîc, Ali'yi valisi bulunduğu Kerec'den çıkarmak istedi. Bunun üzerine Ali, yanında kardeşi Ahmed ve ordusu ile birlikte İsfahan'a doğru hareket edip burayı ele geçirdi. Şîraz'a doğru ilerlemeye devam ederken Fars Valisi Yakut ve ordusu ile 934 yılında Kirman'da savaştı ve Yakut'u yenerek Şîraz'ı da ele geçirdi. Bu savaşta Ahmed, üstün yeteneklerini sergileyerek ordunun zaferinde önemli bir rol oynadı³³.

Fars Büveyhîlerinin kurulmasının ardından Ali, kardeşi Ahmed'i Kirman'ı alması için gönderdi. 935 yılında Kirman'ı ele geçiren Ahmed, 937'de Ahvaz'ı da ele geçirdi. Ardından Abbâsî topraklarına doğru ilerleyen Ahmed, Abbâsîlerin zayıflıklarından yararlanarak Bağdat'ı ele geçirmek üzere Ahvaz'da bir askerî üs inşa etti. 945 yılında Bağdat'a girerek çadırını Bâbü's-Semmâsiyye'de kurdu³⁴. Ertesi gün halife Müstekfî-Billâh'ın huzuruna çıkmak için çadırından ayrıldı. Halifenin huzuruna

³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, trc. Kıyameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 282-283

³⁴ Hemedani, *Tekmiletü Târihi't-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Taberî, *Tarih* içinde,) XI, Beyrut trz, s. 353.

çıktığında ilk önce yeri ve sonra da halifenin elini öperek kendisine biat ve sadakat yemini etti. Yemin töreninin ardından halife, Ahmed'e hil'at giydirerek altın bir yakalık taktı ve bayrak bağlatarak kendisini Emîrü'l-Ümerâ tayin etti. Muizzüddeve lâkabını verdi³⁵.

Muizzüddeve ve halifenin son derece olumlu başlayan ilişkileri, yaklaşık on gün sonra Muizzüddeve'nin kendisine bir komplo kurulduğunu öne sürüp halifeyi azletmesiyle sona erdi. Halife Müstekfî-Billâh'ın kethüdası Âlem Hatun, Deylemli komutanların birçoğunun katıldığı bir davet verdi. Bunu duyan Muizzüddeve, Âlem Hatun'dan şüphelendi ve bu daveti, komutanların Müstekfî-Billâh'a itaat edip Muizzüddeve'nin otoritesini yok saymaları için düzenlediğini iddia etti. Ayrıca böyle bir davet vermesinden ve cesaretinden dolayı da rahatsızlığını dile getirdi. Diğer yandan halife Müstekfî-Billâh, Şiîlerin reisi Ali eş-Şafi'yi Babü't-Tak'da tutuklatmıştı. Bu olay üzerine İsfehdost, Ali eş-Şafi için kefil oldu fakat halife bu kefaleti kabul etmedi. İsfehdost, Muizzüddeve'ye giderek durumu anlatınca bu durum halife ile Muizzüddeve'nin arasının daha da açılmasına neden oldu³⁶.

22 Şubat günü Muizzüddeve saraya geldi. Devlet adamları da kendisi ile birlikte saraydaydı. Halife Müstekfî-Billâh tahtına oturdu ve devlet adamları da hiyerarşilerine göre yerlerini aldı. Ardından Muizzüddeve geldi ve adet olduğu üzere yeri ve halifenin elini öperek kendisi ile konuştuktan sonra kendi makamına geçti. Horasan ve Beridî'den gelen 2 elçi huzura çağırıldı. İçeride bulunan iki Deylemli şahıs öne doğru çıkınca, halife Müstekfî-Billâh, elini öpmek istediklerini zannetti. Onlara elini uzatınca halifeyi ellerinden çekerek yere fırlatıp sarığını boynuna geçirerek yerde sürüklemeye başladılar. Salonda bir kargaşa çıktı ve bağırma sesleri yükseldi. Deylemliler, eş-Şirâzî ve el-Haşimî'yi de yakalayıp sarayın harem kısmına girdiler. Bu sırada kethüda Âlem Hatun ve kızı da tutuklandı. Halife, Muizzüddeve'nin sarayına götürülerek hapsedildi. Böylelikle Müstekfî-Billâh'ın hilâfeti sona erdi. Aynı gün Muizzüddeve, el-Muktedir Billâh'ı hilâfet sarayına getirerek kendisine halife olarak biat edilmesini ve Mutî-Lillâh lâkabıyla anılmasını istedi³⁷.

³⁵ Dwight M. Donaldson, *The Shi'ite religion, A History of Islam in Persia and Irak*, London 1933, s. 275

³⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 486.

³⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 486-487.

2.1.2. Hükümdarlık Dönemindeki Olaylar

Muizzüddeve, 22 yıllık hükümdarlığı süresince sürekli kendisine karşı çıkarılan isyanları bastırmakla uğraştı ve pek çoğunda da başarılı oldu. Muizzüddeve döneminde çıkan ayaklanmaların hemen hepsinde Deylemliler'in etkisi olduğu söylenebilir. Büveyhî ordusunun çoğunluğunu oluşturan Deylemliler, Büveyhî hâkimiyetinin daha ilk yıllarından itibaren karışıklıklara ve isyanlara neden oldular. Henüz 946 yılında maaşlarını almadıklarını öne sürerek isyan çıkaran Deylemlileri Muizzüddeve çok zor ikna etmiş ve söz verdiği paraları ödeyebilmek için halkın mallarına el koymak zorunda kalmıştı³⁸.

Muizzüddeve döneminde meydana gelmiş olan isyanların en büyüğü ve belki de en tehlikelisi 956 yılında kendi komutanlarından ve en güvendiği isimlerden biri olan Rûzbihân'ın çıkardığı isyandı. Rûzbihân, kardeşi Esfar ile birlikte Ahvaz'da, diğer kardeşi Bullâka Şîraz'da bir ayaklanma başlattı. Çıkan ayaklanmaların haberleri Bağdat'a ulaştığında Rûzbihân'a, kızını oğluna alacak kadar güvenen Muizzüddeve, haberlere inanmayıp, ciddiye almadı hatta kendisini Rûzbihân konusunda uyaran veziri Mühellebî'yi azarlayarak ihanetle suçladı³⁹.

Burada Muizzüddeve'nin veziri Mühellebî'den de bahsetmek gerekir. Büveyhîler devrinin en ünlü vezirlerinden biri olan Mühellebî, toplumun önde gelen isimlerinden biriydi. Ayrıca oldukça cömert biri olarak bilinmekteydi. Oldukça akıcı bir şekilde Farsça konuşan Mühellebî, Irak Büveyhîleri'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştı. Tarım alanında pek çok yenilik yaptı, verimsiz toprakların ıslah edilip yeniden verim alınmasını sağladı. Kendisinin de bir edip olmasından dolayı ediplere ve ilim adamlarına büyük ehemmiyet gösterdi, mevkilerini yükselterek hem refahlarını sağladı hem de uzun zamandır ihmal edilmiş olan pek çok ilmî faaliyeti yeniden canlandırdı. İbnü'l-Esîr'e göre Muizzüddeve, Mühellebî'yi çeşitli imtihanlardan geçirerek dürüst, becerikli, güzel huylu ve devlet idaresi deneyimine sahip bir devlet adamı olduğuna kanaat getirdikten sonra kendisini vezir olarak atamıştı⁴⁰.

İsyan sonrasında Rûzbihân, Muizzüddeve'ye bir mektup yazarak isyan etmesinin sebeplerini anlattı. Mektuba göre Rûzbihân, suçu kardeşine atmakta ve olanlardan kendisinin sorumlu olmadığını ve kardeşini kınadığını belirtmekteydi. Fakat Muizzüddeve'yi de kendisine karşı kaba davranmakla, eskisi gibi samimi olmamakla,

³⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 96-100

³⁹ *Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*, (nsr Ömer es-Saîdî), IV/I-II, Dımask 1972, s.478.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil VIII*, 485.

kendisinden hoşlanmayan insanları dinlemekle suçlamaktaydı. Bunun üzerine Muizzüddeve, Rûzbihân'a cevap mahiyetinde bir mektup yazarak kendisine karşı hiçbir şekilde bir düşmanlık duymadığını fakat buna rağmen Rûzbihân'ın kendisine sunulan bunca nimete karşı nankörlük ettiğini belirtti. Ayrıca Kur'an'dan bazı ayetlerle kendisine öğütler vererek bu isyandan vazgeçmesini ve af edileceğini söyledi. Rûzbihân ayaklanmadan vazgeçmeyeceğini dile getirdi ve kumandasındaki birliklerle Ahvaz'a doğru ilerledi⁴¹.

Ahvaz'da kontrolü sağlamak ve ayaklamayı bastırmak için gelen Mühellebî ve Büveyhî ordusu, burada Muizzüddeve'nin talimatını beklemeye başladı. Muizzüddeve, isyan haberinin doğruluğuna inandıktan sonra vezirine Rûzbihân'la savaşmasını emretti. Mühellebî, Ahvaz'da birliklere silah ve para dağıttıktan sonra Ebü'l-Abbas Musa'ya savaş işlerinden sorumlu olarak görevlendirdi. Ordu içerisindeki bazı Deylemliler askerler ve komutanlar Musa'ya isyanın aslında görüldüğü kadar büyük ya da önemli olmadığını, eğer yeterli para verilirse isyanı ordunun tamamına gerek kalmadan kendilerinin dahi bastırabileceklerini söylemeye başladılar. Söylenenleri kabul eden Musa, komutanlara ve askerlere para verdi fakat askerler, paralarla birlikte Rûzbihân'ın birliklerine katılacaklarını söyleyerek ordudan ayrıldılar⁴².

Bu sırada Rûzbihân ve emrindeki birlikler Ahvaz'a vardı ve burada Büveyhî ordusundan kendine katılanlarla bir araya geldi. Durumun kendileri için sıkıntılı olduğunu fark eden Mühellebî ve Musa, savaşa girmekten çekinerek Basra'daki Mehdi Kalesi'ne çekildi. Mühellebî, Basra'ya doğru çekilmeden önce, güvendiği adamlarını ordunun yiyecek ve erzakları ile birlikte önceden göndermişti. Emrindeki askerlerin çoğunu kaybeden Mühellebî, Basra'dan Übülle'ye çekilmek zorunda kaldı⁴³.

Bu sırada Rûzbihân, Muizzüddeve'nin emrindeki Ahvaz valisi Ahmed el-Humeyni'yi kendi safına çekti ve kendisini vezir olarak atadı. Bağdat'ta olan ve Rûzbihân'ın isyan ettiğini öğrenen Deylemliler ise maaşlarının geciktiğini bahane ederek Bağdat'ta bir ayaklanma başlatarak nefretlerini dile getirip Muizzüddeve'nin yanından firar ettiler⁴⁴.

Vezir Mühellebî'nin Rûzbihân'la savaşmadan Übülle'ye çekildiğini öğrenen Muizzüddeve, komutan Şirzil'e bir öncü birlik vererek Übülle'ye gönderdi. Ayrıca

⁴¹ *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 477.

⁴² *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 477-478.

⁴³ *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 477-478

⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 162

ağabeyi Rûknüddeve'ye bir mektup yazdı ve ondan Bağdat'ı korumasını istedi. Muizzüddeve, Komutan Sehlân ve emrindeki az sayıda birliği Bağdat'ta bırakarak Kasım 956'da Bağdat'tan ayrıldı ve Rûzbihân'la karşılaşmak için Vâsıt'a doğru yola çıktı. Bu arada halife Muti-Lillâh bir ordu hazırlayarak Muizzüddeve'nin arkasından yola koyuldu. Ocak 957'de Muizzüddeve, askerlerini savaş düzenine soktu ve Rûzbihân'a saldırdı. Öğleden geceye kadar arka arkaya saldırıda bulunan Türk askerleri, gece olmasından dolayı hem yorgun olduklarını hem de oklarının bittiğini öne sürerek çarpışmayı bırakmak ve sabaha kadar dinlenmek istediler. Muizzüddeve, ara verilirse Rûzbihân ve Deylemliler'in kendilerine karşı hücumla geçeceklerini, ayrıca geride kalan Deylemlilerin de bu fırsattan istifade arkalarından saldıracağını çok iyi bildiğinden askerlerinin yanına gitti ve onlarla bir konuşma yaptı. Konuşmasında tek bir yumruk olarak saldırımları gerektiğini aksi takdirde savaşı kaybettilerse ilk ölecek olanın kendileri olacağını söyledi. İlave olarak ordudaki genç askerlerin oklarının toplatılarak deneyimli askerlere dağıtılması emrini verdi. Geride kalan genç askerler ise süvari olarak atları ile birlikte Deylemlilere karşı hücumla geçti. Hemen arkasından Muizzüddeve de safları bozulmuş olan Deylemliler'e saldırdı ve son darbeyi vurarak savaşı kazandı. Rûzbihân'ın pek çok askeri öldürüldü ve kendisi de esir alındı⁴⁵.

Muizzüddeve döneminde çıkan ayaklanmaların bir diğeri Kurkir'in Basra seferi sırasında çıkardığı isyandı. 947 yılında halife Muti-Lillâh ve Muizzüddeve'nin birlikte çıktığı Basra seferinde Beridiler mağlup edildi ve Basra, Büveyhîlerin topraklarına katıldı. Sefer sonrasında Ahvaz'a ağabeyi İmâmüddeve ile buluşmak için gittiğinde Basra'da bıraktığı kumandan Kurkir, Muizzüddeve'ye karşı ayaklanarak Emîrül-Ümerâlık görevini almayı denedi. Muizzüddeve bu durumdan haberdar olunca halifenin veziri Saymerî'yi Kurkir'in ayaklanmasını bastırmak üzere gönderdi. Saymerî ve ordusu Kurkir'i yenerek esir aldı ve bir kaleye kapatılması emrini verdi⁴⁶.

Muizzüddeve'nin mücadele ettiği isyanlardan biri de kendi ailesine mensup birinin çıkardığı isyandı. Muizzüddeve'nin hem kayın biraderi hem komutanı hem de en yakınlarından biri olan İsfehdost'un bir süredir kendisine karşı kaba davranışlarda bulunması, kimi zaman hakaret etmesi ya da küçük düşürmeye çalışması gibi hareketlerinden şüphelenen Muizzüddeve, bu durumun sebeplerini araştırmaya başladı. İsfehdost'un halife Muti-Lillâh ile gizlice yazıştığını, halifeye Muizzüddeve'yi

⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 164-165

⁴⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 112

öldürerek tahttan indirmeyi teklif ettiğini ve halifenin de bu teklifi kabul ettiği öğrenince İsfehdost'u yakalayarak onu bir kaleye hapsedilmesini emretti⁴⁷.

2.2. Komşuları ile Olan İlişkileri

2.2.1. Deylemliler ve Türklerle İlişkiler

Muizzüddeve, hükümdarlığı boyunca kendini güvence altına almak için ordusundaki önemli komutanlarla akrabalık ilişkileri kurma ve onların kendisine olan güven ve bağlılığını pekiştirme yolu izlemişti. Örneğin oğlu Bahtiyar, komutan Rûzbihân'ın kızı ile evlenmişti. Rûzbihân'ın ihanetinin ve çıkardığı isyanın ardından bu evlilik sonlanınca Bahtiyar, yine komutanlardan Sehlân'ın kızı ile evlendi⁴⁸.

Büveyhî ordusunun büyük kısmı Deylemlilerden oluşmaktaydı. Büveyhîlerin ilk iktidar zamanlarından itibaren Deylemliler sık sık ayaklanmalar çıkarmış, Muizzüddeve bu ayaklanmalara rağmen Deylemlileri destekleyerek Irak'ta bulunan önemli merkezlerin idaresini onlara bırakmıştı. Deylemliler ise yerleştikleri merkezlerde iktidarın kurallarını dinlemeyerek bağımsız hareket etmişler, yönettikleri topraklardan aldıkları vergileri merkeze göndermek yerine kendileri harcayıp yerleşik halka da zulmetmişlerdi⁴⁹.

Muizzüddeve, Türk askerlerinin maaşlarını ve iktâlarını arttırınca bu durum zamanla Deylemliler'in daha az ücret almasına hatta ücretlerinin kimi zaman ödenmemesine neden oldu. Deylemliler, haklarının yendiğini savunarak kimi zaman Türklerle çatışmaya girmeye başladı. Bu durumu gören Muizzüddeve, Türklere daha da yakın durarak Deylemliler'e karşı Türklerin desteğini almayı tercih etti. Deylemliler komutan Rûzbihân'ın çıkardığı isyanın ardından Muizzüddeve, Deylemlilerle olan ilişkilerini yeniden gözden geçirme kararı alarak onlara karşı daha sert bir tutum izledi.

Deylemlilerin, Türklerin aldığı ücretlere karşı çıkması Muizzüddeve'yi durdurmadığı gibi aksine keyfi harcamalar yaparak Türk askerlerinin ikramiyelerini daha da arttırdı. Hazineden bolca para kullanarak yaptığı bu harcamalar zamanla bütçenin açık vermesine ve izleyen yıllarda Deylemliler'in hak ettikleri ücretleri bile alamamasına sebep oldu. Türklere olan ilgisini arttıran Muizzüddeve, Deylemliler'in işleri konusunda da ilgisiz davranmaya başladı. Bu durum iki grup arasındaki gerilimin artmasına neden olduğu gibi Türklerin para kazanma hırsları daha da artarken

⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 114-115.

⁴⁸ *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 495.

⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 98.

Deylemliler ise ihtiyaçlarını bile karşılayamayacak bir duruma geldiler. Bu gerilimin sonuçları ise isyanların ortaya çıkmasına yol açtı⁵⁰.

2.2.2. Beridîlerle İlişkiler

Muizzüddeve, Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından hem komşusu hem de rakibi olan Beridîlerle barışçıl bir ilişki izlemeyi tercih etti. Basra'da yaşayan Ebü'l-Kâsım el-Beridî ile bir barış anlaşması imzalandı ve bu anlaşmaya göre Basra, Vâsıt ve bu kentlere bağlı merkezlerin idaresi yıllık 1,6 milyon dirhem ödeme karşılığında Beridîlere bırakıldı. 947 yılında Beridîler vergi ödemelerine itiraz ederek anlaşmaya uymadı ve iki devlet arasındaki ilişkiler bozuldu. Muizzüddeve bunun üzerine komutanlarından Sehlân'ı bir birliğin başına getirerek Basra'ya gönderdi. Mayıs 947'de Beridî ordusu ile Vâsıt'ta karşılaşan Büveyhî ordusu galip geldi ve Beridîler üzerinde hâkimiyet kuruldu⁵¹.

2.2.3. Hamdânîlerle İlişkiler

Muizzüddeve'nin uzun süreli olarak uğraştığı sorunlardan biri Musul'da bulunan Hamdânoğullarıdır. Muizzüddeve, Hamdânîlerle olan ilişkilerinde daha çok savaş yolunu izlemiş ve ilişkiler de bu savaşların sonucuna göre belirlenmişti.

Büveyhîlerin Bağdat'taki hâkimiyetlerini kaybetmesi için daha ilk günden harekete geçen Hamdânîler, Irak'ın kuzeyindeki Musul'u merkez olarak kullanarak Cezire'ye hakîm olmuşlardı. 942 yılında Bağdat'ta bir süreliğine Emîrül-Ümerâlık makamında da bulunan Hamdânîler Bizans-İslâm sınırını koruma görevini almışlardı. Muizzüddeve, 945 yılında Bağdat'tan kısa süreli ayrılışını fırsat bilen ve Bağdat'ı işgal eden Hamdânîler'in hükümdarı Nâsırüddeve ile savaşarak Musul'u 949 yılında ele geçirdi. Nâsırüddeve bunun üzerine Nusaybin'e kaçtı. Nâsırüddeve ile yaptığı yazışmalar sonucunda varılan anlaşmaya göre Nâsırüddeve iki milyon dirhem para göndermeyi ve ayrıca senelik iki milyon dirhem vergi ödemeyi teklif etti. Teklifi kabul eden Muizzüddeve Bağdat'a geri döndü ve Nâsırüddeve iki milyon dirhem ödemesini yaptı⁵².

958 yılında Nâsırüddeve'nin vergilerini geciktirmesinden dolayı Muizzüddeve yeniden Musul'a hareket etti. Muizzüddeve'nin yaklaştığını öğrenen Nâsırüddeve

⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 99-100.

⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 111.

⁵² Ahmet Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.*, 598-599.

yeniden Nusaybin'e kaçtı. Bu sırada çevredeki işsiz ve haydutluk yapan kişileri toplayarak Musul'un giriş yolunu kapattı. Bu şekilde Muizzüddeve'nin ordularının yiyecek ve yem temininin önünü kesmeyi planlamıştı. Muizzüddeve, Bağdat'a haber yollayarak kendisine takviye birliklerin gönderilmesini emretti. Takviye birlikleri geldiğinde ise Nusaybin'e ilerlemeye devam etti. Bunun üzerine Nâsırüddeve Nusaybin'den ayrılıp Meyyâfârikîn⁵³'e hareket etti. Fakat ordusundaki askerlerin önemli bir kısmı Muizzüddeve'ye gidip af dilediler ve onun ordusuna katıldılar⁵⁴.

Bu gelişme üzerine Nâsırüddeve, Nusaybin'de çadırını kurmuş olan Muizzüddeve'ye elçiler göndererek anlaşma yapmak istediğini bildirdi. Her iki tarafın uzun süren müzakereleri sonucunda bir anlaşma olmadı. Bunun üzerine elçiler Muizzüddeve'nin himayesi altına girerek onun yanında kalmayı tercih ettiler. Nâsırüddeve, anlaşmanın yeniden konuşulması için Halep Hamdânî emîri Seyfüddeve'den yardım istedi. Sonunda Muizzüddeve Nusaybin'den Musul'a çekilmeyi kabul etti⁵⁵.

Muizzüddeve, Hamdânîlerle uzun bir süre savaştı ve kuzey sınırındaki sorunları çözmek için uğraştı. Fakat özellikle vergi ödeme konusunda sorun çıkaran Hamdânîler, Büveyhîler için bir problem olmaya devam ettiler⁵⁶.

2.2.4. Sâ mânîlerle İlişkiler

Sâ mânîlerle olan ilişkiler, bir yandan Sâ mânî ordusunun saldırılarına maruz kalan Büveyhî emîri Rüknüddeve ile bir yandan Abbâsî halifesinin Sâ mânî emîrleri ile kurduğu yakın ilişkiler arasında gidip geldi. Barış yapılan zamanlarda Muizzüddeve, göreve gelen yeni Sâ mânî hükümdarlarının ricaları üzerine halifeden kendilerine sancak ya da yetki belgesi gönderilmesini istedi ve Sâ mânîlerle diplomatik olarak ilişkilerini devam ettirdi⁵⁷.

2.2.5. Körfez Hâkimiyeti

Basra Körfezi yolunun kapalı olmasından dolayı ülkede pek çok ürünün fiyatı yükselmiş ve bu durum Muizzüddeve'nin yeni bir çözüm bulmasını gerektirmişti.

⁵³ Meyyâfârikîn. Diyarbakır ilinin Silvan ilçesinin eski adıdır.

⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 171.

⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 172.

⁵⁶ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.*, 598-599.

⁵⁷ Khanoglan Hacıyev, *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İslam Tarihi Bilim Dalı, 2012, İstanbul, s. 153.

Muizzüddeve, Bağdat'a yerleştikten yaklaşık 2 yıl sonra Basra kentini Beridîlerin elinden alarak Basra Limanı'nı ele geçirip hem ticarî ve ekonomik anlamda bir rahatlama dönemine girdi hem de siyasî olarak Körfez'de Büveyhîlerin hâkimiyetini sağlamaya çalıştı. Limanın ele geçirilmesi ile Hindistan'dan gelen mallar Bağdat'a ulaşmaya başladı ve bu durum mevcut fiyatların düşmesini sağladı. Ayrıca Fars Büveyhîleri ile de iletişimde kalmak açısından Basra önemli bir rol oynadı⁵⁸.

Basra'nın ele geçirilmesi Büveyhîlerle Karmatîler'in ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Karmatîler, Uman Vecihileri ile işbirliği yaparak Basra'yı Büveyhî hâkimiyetinden kurtarmak için harekete geçti. 952 yılında Karmatîler karadan askerî birlik göndererek, Uman Vecihileri de denizden donanma ile Basra'ya saldırdı. Fakat Muizzüddeve'nin veziri Mühellebî bu saldırıyı geri püskürttü⁵⁹.

Basra'dan sonra Körfez hâkimiyetini sağlamlaştırmak isteyen Muizzüddeve gözünü Uman'a dikti. Uman'ı yönetenler Hindistan'ın bölge ile olan ticaretini engellemekteydi. 965 yılında Muizzüddeve, Uman'da gerçekleşen iktidar değişimini fırsat bilerek Uman'ın yeni yöneticisi Nafi'ye üstünlüğünü kabul ettirdi. Fars Büveyhîlerinin hükümdarı Adudüddeve ile birlikte kurulan birleşik Büveyhî donanması, Uman'a saldırdı ve bölgede Büveyhîlerin hâkimiyetini sağladı.⁶⁰

2.2.6. Karmatîlerle İlişkiler

Muizzüddeve'nin Karmatîler'le olan ilişkileri Basra'ya, Beridîler'in üzerine düzenlediği sefer sırasında başladı. Muizzüddeve, bu sefer sırasında Hecer (Bahreyn) Karmatîleri'nin kontrolündeki alana girdi ve bu durum Hecer Karmatîleri'ni rahatsız etti. Bu yüzden de bir elçi göndererek Muizzüddeve'yi izinleri olmadan kendilerine ait olan araziden geçtiği için kınadıklarını bildirdiler. Muizzüddeve bu duruma oldukça sinirlenerek elçiye asıl hedefin Basra değil kendilerinin olduğunu, Basra'yı aldıktan sonra üzerlerine geleceğini söyleyerek gönderdi⁶¹.

Diğer yandan Uman hükümdarı İbn Vecîh de Basra'ya sahip olmayı istemekteydi. Fakat Beridîler'le Karmatîler arasında dayanışma ve yardımlaşmaya dayanan bir ittifak söz konusu olduğu için bu planına geçici olarak ara vermişti. Muizzüddeve ve Karmatîler arasında meydana gelen anlaşmazlığı duyunca eski planını

⁵⁸ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.*, 598-599.

⁵⁹ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.*, 598-599.

⁶⁰ Ahmed Güner, Mehmet Azimli, *a.g.m.*, 599-600.

⁶¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 112.

uygulamak için harekete geçen İbn Vecîh, Hecer Karmatîleri'ne elçi göndererek Basra'yı Muizzüddeve'nin elinden almak için düzenleyeceği saldırı için yardım istedi ve bu yardımlarına karşılık onlara Basra'nın yıllık gelirinden pay teklif etti⁶². Teklifi kabul eden Karmatîler 340/951 yılında Ebû Yakub el-Heceri'nin komutası altında bir askerî birliği yola çıkardılar. Bu esnada Mühellebî, müttefik kuvvetlerin Basra'ya doğru geldiğini haber alınca askerlerinin silah, para ve diğer ihtiyaçlarını tamamlayarak ordusunun başında Basra'ya doğru hızla yol aldı.

Übülle'de iki taraf arasında günlerce süren bir savaş meydana geldi. İbn Vecîh'i ağır bir yenilgiye uğratan Mühellebî, savaş sonrası ele geçirdiği esir ve ganimetlerle birlikte 340/951 yılının ekim ayında Bağdat'a döndü⁶³.

Muizzüddeve aradan on yıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen Uman sultanı ve ona yardım eden Hecer Karmatîleri'nin düşmanlığını unutmamıştı. Ayrıca Muizzüddeve'nin bazı komutanları da kendisini Uman'a sefer düzenleyerek orayı ele geçirme hususunda teşvik etmekteydi. Neticede Uman seferine karar veren Muizzüddeve ordunun başına veziri Mühellebî'yi atadı⁶⁴.

Sefere çıkmak istemeyen fakat Muizzüddeve'ye karşı gelemeyen Mühellebî, Heltâ'ya vardığında hastalandı ve vefat etti. İki yıl sonra Muizzüddeve Hecer Karmatîleri ile işbirliği yapan Uman'ı ele geçirmek için yeniden planlar yapmaya başladı. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra Deylemlî ve Türk askerlerini Uman seferine katılmaya çağırdı. Muizzüddeve, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Abbas'ı ordunun başına geçirdi. Ebü'l-Ferec bu kuvvetlerin başında Uman'a ulaştı ve Uman'ı ele geçirerek şehirde çok büyük bir katliam yaptı. Ayrıca Uman halkına ait çok sayıda gemiyi yaktı. Bu zafer üzerine Uman, Muizzüddeve'nin hâkimiyeti altına girdi ve onun adına hutbe okunmaya başlandı⁶⁵.

2.2.7. Fâtımîlerle İlişkiler

Fâtımîler, egemenlik alanlarını Abbâsîlerin bulunduğu tüm arazilere yaymak; bu alanlarda egemen olan Büveyhîler idaresine ve Abbâsîler hilâfetine son vermek ve Şîî mezhebini yüceltmek amacını taşımaktaydılar. Bu amacı geliştirmek için Komutan Cevher, Suriye'ye Mısır'dan büyük bir Fâtımî ordusu ile istila için sefer açtı ve Suriye'yi

⁶² *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 465.

⁶³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 144.

⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 144.

⁶⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 144.

ele geçirdi. Fakat 31 Ağustos 971'de Fâtımîler'in Suriye bölgesi emîri olan Cafer bin Fellah, Şam yakınlarında o bölgede egemenlik iddiasında olan Karmatîler ile yaptığı bir savaşta yenik düşüp öldürüldü. Böylece Fâtımîler'in Suriye'de egemenliği son buldu ve Karmatîler tüm Suriye ve Filistin'i ellerine geçirip Mısır'a doğru ilerlediler.

Büveyhîler, Sünnî devletlerin yanı sıra kendi gibi Şîî olan Fâtımîlerle de hilâfet konusunda sorun yaşamak istememişlerdi. Bu nedenle Büveyhî emîri Muizzüddeve, Abbâsî hilâfetini kaldırmak istediği zaman yanında olan adamları bunu olumlu olarak karşılamadı ve eğer hilâfet kurumunu ortadan kaldırırsa Fâtımîlerin tek güç olmak adına kendisini bir şekilde bertaraf edeceğini belirttiler. Büveyhîlerin, Fâtımîler ile olan ilişkisine bakıldığında, bu devletin halifesine biat etmedikleri ve hatta Fâtımîlere muhalif olan Karmatî gibi gruplarla hareket edip Mısır'a saldırdıkları bilinmekteydi. Buna neden olarak, Büveyhîlerin kendi siyasî iktidarını koruma içgüdüleriyle hareket etmesi gösterilebilir. Abbâsî halifesi el-Kadir Billâh, Fâtımîlerin kendilerini dayandırdığı soydan olmadığıyla ilgili evrak düzenlediği zaman Büveyhîler de halifenin yanında olmuşlardı⁶⁶.

Büveyhîler'in Bağdat'a girmesinin ardından Fâtımîler de gözünü Bağdat'a dikti ve şehri ele geçirmek için planlar yapmaya başladı. İlk önce Büveyhî liderleri ile temasa geçtiler ve Büveyhî'lerin Irak'ta ve hâkimiyetleri altında bulunan diğer topraklarda Şîîliği yaymaları konusunda yaptıkları faaliyetleri engellemediler. Buna rağmen Büveyhîler, Fâtımîlerin egemenliğini kabul etmedi. Dönemin Fâtımî halifesi Aziz-Billâh bu konuda sadece siyasî girişimlerde bulundu. Adudüddeve zamanında Aziz-Billâh'la yapılan karşılıklı mektuplaşmalar sonucu Büveyhîler Aziz-Billâh'ın imâmetini kabul etti ve Ehl-i Beyt'e bağlılık ve saygısını ilettiler. Aslında Adudüddeve'nin bu ılımlı politikasının altında yatan esas sebep Fâtımîler ve Abbâsîler arasındaki saygınlığını koruma çabasından gelmekteydi. Adudüddeve, zayıflamış olan Abbâsî hilâfetinin altında güçlü bir iktidar olmayı güçlü bir Fâtımî iktidarına tercih etmekteydi⁶⁷.

Fâtımîler Irak'ı ele geçirmek için hamle yapıp Dımaşk'ı aldıklarında Büveyhîlerle karşı karşıya geldiler ve ilişkiler tersine dönmeye başladı. Hatta Büveyhî ordusu Fâtımîlerin hükümdarlığında bulunan Mısır'a bir sefer düzenlemek için toplanmaya başladı. Seferle ilgili bildiride Büveyhî ordusunun ve Abbâsî halifesinin, Allah'ın izniyle Mısır'a gireceği yazıldı. Adudüddeve, Fâtımîlerle bozulan ilişkileri bir

⁶⁶ Mehmet Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şîî Hanedan: Büveyhîler", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII (II), 2005, s. 22-23.

⁶⁷ Aydın Çelik, Fâtımîler Devleti Tarihi, TTK Yayınevi, Ankara, 2018, s. 245-246

fırsat olarak gördü ve Fâtımîlerin nesebinin sorgulanmasını sağlamaya çalıştı. Fakat Fâtımîler, Irak'taki yayılma politikalarını devam ettirerek 382/992'de Musul'da Aziz-Billâh adına sikke bastırıp Fâtımîler adına hutbe okuttular⁶⁸.

2.3. Muizzüddeve Dönemi İdarî ve Siyasî Teşkilatlar

Büveyhîler'in hilâfet merkezi olan Bağdat'a girerek iktidarı ele geçirmesi (334/945-946) siyasî, adlî, idarî ve dinî alanlarda çok önemli değişimleri de beraberinde getirdi. Sarayın dışındaki bütün işleri Büveyhî Emîri Muizzüddeve'ye teslim eden, halifelik unvanı dışındaki tüm siyasî ve idarî yetkilerini kaybeden Bağdat Abbâsî halifeleri, Büveyhî Emîrî'l-Ümerâsı'nın yönetimi altında sıradan ücretli memurlar haline geldiler. Fiilî hâkimiyeti elinde bulunduran Büveyhî Emîri Muizzüddeve sahip olduğu yüksek yetkilere rağmen zaman zaman halifenin yargı alanındaki yetkisine dahi müdahale etmekten çekinmedi. Muizzüddeve, kamuoyunda meydana gelen baskılar karşısında geri adım atmışsa da hâkimiyetinin sonlarına doğru yargı alanındaki etkisini sürdürmeye çalıştı⁶⁹.

İbnü'l-Esîr, mevcut durumu daha önceki dönemlerle karşılaştırdığında *“Hilâfetin durumu gittiek geriye gittiği gibi halifelerin elinde de hiçbir şey kalmadı. Halifelere daha önce müracaat ediliyor ve yapılacak işlerle ilgili emirleri alınıyordu ve onlara az da olsa saygı duyulmaktaydı. Muizzüddeve'nin emîrülümerâlîği döneminde ise bütün bunlar da ortadan kalktı”* şeklinde anlatmıştır. Büveyhîler'in yönetimi ele geçirmesi sonucunda Halife Mutî-Lillâh'ın elinde kendi özel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanabileceği tek gelir kaynağı Muizzüddeve'nin ona verdiği iktâlar oldu. Devletin her kurumuna ve tüm işleyişine Muizzüddeve'nin hâkim olması ile Halife Mutî-Lillâh'ın yetkileri de ortadan kalktı, hilâfet ve vezirlik müesseselerinin anlamı kalmadı. Böylece halife, Muizzüddeve karşısında maaşlı bir memur haline geldi. Muizzüddeve, Halife Mutî-Lillâh'tan sonra halife Müstekfî'ye de aynı tavırda davranarak kendisine kişisel ihtiyaçları için günlük beş bin dirhem tahsis etti ve iktâ arazisi verdi⁷⁰.

Hilâfet merkezinde yönetimi ele geçiren Büveyhîler neredeyse bütün devlet kurumlarına el koydular. Siyasî nüfuzunu kaybeden ve yetkilerinin büyük bir kısmı elinden alınarak ücretli memur konumuna indirgenen Abbâsî halifesinin yetki alanı

⁶⁸ Aydın Çelik, a.g.e. , s. 245-246.

⁶⁹Hanoğlan Hacıyev, “Irak Büveyhî Emîri Muizzüddeve Döneminde Adlî Teşkilat”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, Cilt: XIX, S: 36, 2017, s. 34.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil VIII*, 452-453.

sadece yargı kurumu ile sınırlı kaldı. Muizzüddeve idarî ve siyasî yönetimi ele geçirmekle yetinmeyerek yargı kurumunu da kendisine tabi kılmaya çalıştı. Diğer taraftan damân (iltizam) usulüne göre para karşılığında kadilkudât ve muhtesib tayinini yapan Muizzüddeve ilk defa böyle bir uygulamayı başlatmıştı. Lakin Abbâsî halifesi toplumdaki saygın şahısların ve kamuoyunun da desteğini arkasına alarak Büveyhî emîrini bu fikrinden vazgeçirmeyi başardı ve bunun bir sonucu olarak söz konusu uygulamaya son verildi. Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve yargı kurumunu doğrudan kendisine bağlayamamakla birlikte hâkimiyetinin sonuna kadar bu kurum üzerindeki etkisini devam ettirdi. Ayrıca Büveyhîler'in gelişinden önce doğrudan Abbâsî halifesine bağlı bulunan Nikâbetü't-Tâlibiyyîn (Tâlibîler'in nakibliği) kurumunu doğrudan kendisine bağladı. Abbâsîler'in nakibliği görevine yapılan tayin ve azil yetkisi halifeye ait olduğu halde, Tâlibîler'in (veya Alevîler/Alioğulları'nın) nakibliği görevini üstlenen şahıslar bizzat Büveyhî Emîri Muizzüddeve tarafından tayin ve azledilmekteydiler. Muizzüddeve'nin hâkimiyeti döneminde Nikâbetü't-Tâlibiyyîn kurumunun başında bulunan üç nakibden sadece sonuncusu, Şerîf Ebû Ahmed Hüseyin b. Musa el-Müsevî'nin tayini Halife Mutî-Lillâh tarafından da onaylandı ve bununla ilgili menşûr yayımlandı⁷¹.

2.3.1. Adlî Teşkilat

Abbâsî halifesi, Büveyhîler döneminde hukukî açıdan devlet başkanı ve aynı zamanda İslâm ümmetinin reisi olarak kabul görmekteydi. O dönemdeki resmî belgelerden de görüleceği üzere halife, “sultan”, “emîrül-mü'minîn” ve “imâm” sıfatlarına sahip olarak tüm dinî ve dünyevî yetkilere sahipti. Büveyhîlere ait bütün topraklardaki camilerde okutulan cuma hutbelerinde ve o dönemde basılmış olan tüm sikkelerde halifenin adı kullanılmış ve yetkileri onaylanmıştı. Halifenin yönetimi altında bulunan Büveyhî emîrleri hukukî, siyasî, idarî, askerî ve malî alanlarda kullandıkları tüm yetkileri halifeden almış ve yetkili kılınmış olan valiler görevini görmekteydi. Emîrler, halifeden almış oldukları “ahd” adı verilen yetki belgelerini kullanarak görevlerini yerine getirir ve halife adına çeşitli tasarruflarda bulunurlardı⁷².

Her ne kadar hukukî açıdan halife ve emîrlerin görev ve yetkileri yukarıda anlatıldığı biçimde düzenlenmiş olsa da aslında uygulamada durum çok farklı idi.

⁷¹ Hanoğlan Hacıyev, *a.g.m.*, s. 51-52.

⁷² Ahmed Güner, “Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:XVI, İzmir 2002, 11-12.

Abbâsî halifelerinin ellerindeki güç ve yaptırımlar, Büveyhîlerin iktidara gelmesinden önceki zamanda git gide azalmaya başlamış, ellerinde kalan son gücü de Büveyhîlerin iktidarı ile birlikte kaybetmişlerdi. Gücün gerçek sahibi ve kullanıcısı Büveyhî emîrleri olmuştu. Emîrlerin ellerinde adeta bir oyuncak haline gelen Abbâsî halifelerine atfedilen devlet başkanlığı unvanı, sadece şekil olarak kalmış ve Büveyhî emîrlerinin kendilerine gösterdikleri itaat sadece göstermelik hal almıştı. Halifelerin yaptırım güçlerini kaybetmesi ile birlikte hilâfet kurumu anlamını yitirmiş ve içi boşaltılmış bir kurum haline gelmiş, görünüşte halifeye itaat ediliyor olsa da gerçekte durum çok farklı olmuştu. Emîrlerin halife adına tasarruflar yapmalarını sağlayacak olan yetki belgelerinin verilmesi sırasında göstermelik törenler düzenlenmiş, kimi resmî belgelerde halifenin adının kullanılmasına izin verilmiş ve bu şekilde formaliteden sözde bir itaat gösterisi yapılarak hukuka uygun olarak davranılması sağlanmıştı. Devletin ve maliyenin yönetilmesindeki gücünü kaybeden halifelere Büveyhî emîrleri tarafından maaş bağlanmış, ayrıca şahsî olarak yapacağı işler ve servetlerinin kontrol ve idaresi için de yine emîrler tarafından kâtipler görevlendirilmişti. İstemedikleri halifeyi görevden uzaklaştırma yetkisine sahip olan Büveyhî emîrleri, kimin halifelik yapacağını da bir dereceye kadar belirleyen bir güce sahip olmuşlardı⁷³.

Hukukî açıdan ve şeklen devlet başkanı olan halifeler, Büveyhî emîrlerinin izin verdiği sınırlar içinde kalarak görevlerini yerine getirirken yargı kurumunu da yönetmeye devam ettiler. Çeşitli kaynaklara göre Büveyhîlerin Irak'taki hâkimiyetleri süresince baş yargıç (kâdilkudât), yargıçlar (kadılar) ve yargıdaki diğer görevlilerin (şuhûd/noter) tayin ve atamaları halife tarafından yapılmaya devam edildi. Büveyhî emîrleri kimi zaman bu atamalara müdahale ederek kendilerinin uygun gördüğü ve Şîa'ya mensup birini yargının başına getirmeye çalışsa da başarılı olamadılar. Hilâfetin ana görevi dinî hukuku korumak olduğundan Büveyhî emîrlerinin müdahaleleri sonuç getirmedi. Halife, dinî başkan olarak Şîi bir hükümdarlığın topraklarında bir Şîi'nin baş yargıç olmasına ya da Sünnî hukukun dışına çıkılmasına izin vermedi⁷⁴.

En azından Bağdat'taki camilerin idaresi, hatip, vaiz ve imamların tayini ve cuma hutbelerinin kontrolü gibi dinî karakteri ağır basan işlerin yürütülmesi de halifenin elinde idi. Fukahânın (din bilginleri) bir kısmı da halifenin yarı resmî memurları olarak kabul edilebilir. Yargıda görev yapan yargıçlar/kadılar, fakihler, hatip, imam ve vaizler,

⁷³ Ahmed Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)", 11-12.

⁷⁴ Ahmed Güner, "Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)", 15-16.

halifenin toplumdaki dayanaklarını teşkil etmekte ve halkın arasında onun gözü ve kulağı olmaktadır. Şayet Büveyhî emîri ile iş birliği imkânı ortadan kalkıp, ilişkiler iyice kopma noktasına gelirse, halife, işte bu yardımcılara hazırlıkların yapılması emrini verdi ve Büveyhî emîrini Bağdat'ı terk etmekle tehdit etti.⁷⁵ Bu durum, halifenin, büyük bir zorlukla karşılaştığında, başvuracağı çare ve vasıtalarının ne kadar sınırlı olduğuna işaret etmekteydi.

2.3.1.1. Kadılık

Büveyhîlerin Bağdat'a girmesinden kısa bir süre sonra halife Müstekfî-Billâh görevden alındı. Halifenin görevden alınmasının ardından onun tayin etmiş olduğu bazı kadılar da görevden uzaklaştırıldı. Çünkü Mutî-Lillâh halife olduktan hemen sonra selefi halifenin kadılarının bazılarını azletmiş ya da hapiste olanları yeniden atamıştı. Örneğin 944 yılında Müstekfî-Billâh tarafından Bağdat'ın batısındaki Medînetü'l-Mansûr ve Şarkiyye'ye kadı olarak atanan ama bir yıl sonra rüşvet alma suçundan görevden alınıp hapse atılan Ebü'l-Hasan b. Ebi's-Şevârib, hapisten çıkarılıp Şarkiyye, Sâmerâ, Sevâd, Vâsıt ve Sakyülfurât'a kadı olarak tayin edildi. Mutî-Lillâh bir yıl sonra kendisini görevden aldı⁷⁶. Onun yerine yine Müstekfî-Billâh dönemi kadılarından Ebü'l-Hasan Muhammed b. Sâlih el-Hâşimî'yi Bağdat'ın doğu ve batı yakasına kadı olarak atadı⁷⁷. el-Hâşimî'nin görev süresi fazla uzun olmadı. Muizzüdevle, halife Mutî-Lillâh ile birlikte Basra'yı ele geçirdikten sonra kadı Ebü's-Sâib Utbe b. Ubeydullah el-Hemedânî, Basra'ya gidip Muizzüdevle ile Mutî-Lillâh'ı tebrik etti ve bu tavır onun itibarının artmasını sağladı. Nitekim Mutî-Lillâh, Basra'dan Bağdat'a talimat gönderip el-Hâşimî'yi Bağdat'taki görevinden azlettiğini ve el-Hemedânî'yi Bağdat'ın tamamına kadı tayin ettiğini ilan etti⁷⁸. el-Hâşimî ise Mısır, Remle ve Suriye'nin bir kısmına kadı tayin edildi⁷⁹.

el-Hemedânî, Basra'dan Bağdat'a dönünce geçici olarak Bağdat'ın doğusunda kendi yerine vekaleten tayin ettiği kâtibi Ebû Bişr Ömer b. Eksem el-Esedî'yi görevine iade etti ve kendi işlerinin başına geçti. Bu dönemi anlatan kaynaklar, el-Hemedânî'nin kadı olarak atanmasının ardından işlerin yoluna girmeye başladığını, kadılık

⁷⁵ Ahmed Güner, "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)", 16.

⁷⁶ Hanoğlan Hacıyev, *a.g.m.*, s.35.

⁷⁷ Hemedânî, *Tekmile*, 365

⁷⁸ Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kâdî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahhâru'l-müzâkere*. Neşreden Abbûd eş-Şâlecî. 8 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1391-1393/1971-1973, 4, s.243.

⁷⁹ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 9.

müessesesinin gayet düzgün bir şekilde yürütüldüğünü, mahkemelerde taraflar karşısında hiçbir şekilde taviz vermeyerek hiçbir detayı atlamadığını, büyük davalarda sabırla ve korkusuzca görevini uyguladığını, hükümlerinde oldukça sert ve inatçı olduğunu belirtmiştir. el-Hemedânî'nin başarılı icraatları, kendisinin halk tarafından saygıyla anılmasını sağladı⁸⁰.

el-Hemedânî, 13 Aralık 949'da kâdilkudâtlık görevine tayin edildi ve yetkileri daha da genişledi⁸¹. el-Hemedânî kâdilkudât görevine geldikten sonra birtakım atamalar yaptı. 952/953 yılında Hanefî kadısı Ebü'l-Hasan et-Tenûhî'yi Enbâr ve Hit'e atadı, bir süre sonra Kûfe'yi de onun yetkisine verdi. 961 yılında yine Tenûhî ailesinden olan Ebû Ali Muhassin'i Kasr ve Sûrâ kadısı olarak tayin etti⁸².

el-Hemedânî, Muizzüddeve'nin Emîrû'l-Ümerâlık döneminde en uzun süre görev başında kalan kâdilkudât oldu. Hayatının son dönemlerinde adı bazı olumsuz olaylara karışmış ve kadılık adabına aykırı birtakım hareketlerde bulunmuş, bu durum aleyhinde bazı durumlar yaşanmasına sebep olmuştu. Dönemindeki ünlü şairlerden İbn Sükkera el-Hâşimî yazdığı bazı beyitlerde el-Hemedânî'yi hicvetmişti. Hicivlerinde bazen el-Hemedânî'nin, ahlaksızlığı ile tanınan hâcip Muhammed vasıtasıyla işlerini yürüttüğünü dile getirdi, bazen el-Hemedânî'nin aldığı kararlardan dolayı kendisini itham etti⁸³. Bu yüzden 961 yılında öldüğünde el-Hemedânî'nin tüm mal varlığı müsadere edildi. Ayrıca hâcibi Muhammed'in mallarına da el kondu ve vezir Mühellebî'nin huzuruna getirilerek cezalandırıldı. Herhangi bir işlemleri olduğu için kâdilkudâtın yanına gelen insanlar Muhammed'in gayri ahlâkî davranışlar sergilemesine şahit oldukları halde kendisine karşı çıkmaya cesaret edemediler. Olup bitenlerden haberdar olan vezir Mühellebî, el-Hemedânî'in ölümünün sonrasında Muhammed'i huzuruna getirterek yapmış olduğu gayri ahlâkî hareketlerden dolayı falakaya yatırarak neredeyse ölünceye kadar dövdürttü⁸⁴.

Görüldüğü üzere kadı tayini yetkisi, halife ve onun tayin ettiği kâdilkudâtın elindeydi. Muizzüddeve döneminde, halifenin kadı tayini yetkisine yapılan tek müdahale kâdilkudât el-Hemedânî'in 961 yılında ölmesinin ardından yapıldı. el-Hemedânî'in ölümünün ardından kâtibi Ömer b. Eksem, el-Hemedânî'nin vekili olarak

⁸⁰ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 242-243.

⁸¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 123.

⁸² Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 19-20.

⁸³ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdar* 2, 308-309. ; *Nişvârü'l-muhâdar* 5, 26.

⁸⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 184.

onaylandı. Fakat Ömer b. Eksem'in görev süresi çok kısa sürdü.⁸⁵ Yine 961 yılında Muizzüddeve, şahsi hazinesine yıllık 200 bin dirhem gönderilmesi şartı ile Ebü'l-Abbas Abdullah b. Hasan b. Ebi's-Şevârib'i önce tüm Bağdat'a kadı olarak atadı, sonra da kendisini kadilkudât olarak tayin etti. Halife Mutî-Lillâh, kendi yetkisinde olan kadı tayinine Muizzüddeve'nin yapmış olduğu müdahaleyi kabul etmedi. Hem söz konusu tayini onaylamadı hem de kadı olarak tayin edilen kişiye gönderilmesi gereken hil'ati göndermedi. Muizzüddeve bu durum karşısında geri adım atmayarak Ebi's-Şevârib'e hil'ati kendi sarayında giydirdi. Kadı Ebi's-Şevârib, Muizzüddeve'nin sarayında hil'ati giymesinin ardından Türk memlûkleri ve ordunun kendisine refakat etmesiyle davul ve borazan seslerinin eşliğinde Muizzüddeve'nin sarayından ayrıldı⁸⁶. Tayin töreninin ardından Arslan Câmedâr, kadı Ebi's-Şevârib'e gitti ve Muizzüddeve'nin hazinesine yıllık 200 bin dirhem gönderilmesi ve ödemelerin taksitle yapılması konusunu karara bağladı. Ebi's-Şevârib'in atamasında uygulanan bu usul, çok kısa bir zaman içerisinde Bağdat'ta bulunan Hisbe ve Şurta kurumlarına da sıçradı. Bu kurumlara yapılan tayinler de damân (iltizam) usulüne uygun olarak para karşılığında yapılmaya başlandı. Tüm bu olumsuzluklar kadıların halkın gözünden düşmesine neden oldu⁸⁷.

Ebi's-Şevârib'in göreve gelmesinden bir yıl önce, 960 yılında Basra'da da bu tarz bir olayın yaşandığı anlatılmaktaydı. Hasan b. Muhammed el-Hâşimî isimli bir şahıs, Basra kadılığına tayini için 200 bin dirhem vermiş, fakat parasını ödemesine rağmen ataması yapılmamıştı⁸⁸. Kaynaklarda bu paranın kime verildiği belirtilmemektedir. Büyük ihtimalle dönemin kâdilkudâtı Ebü's-Sâib Utbe b. Ubeydullah ya da kendisinin hâcibi ödemeyi almış olmalıydı⁸⁹.

Dönemin kaynaklarında Muizzüddeve zamanında adlî kurumlarda meydana gelen bu farklı uygulama anlatılırken Muizzüddeve ile İbn Ebi's-Şevârib arasında geçen pazarlığa oldukça geniş bir yer verilmektedir. Kimi kaynaklarda damân (iltizam) usulüyle kadı tayin edilmesi usulünün Büveyhîler döneminde yapılmış olan bu tayinle başladığı ve İbn Ebi's-Şevârib'in iltizam usulü ile tayin edilmiş ilk kâdilkudât olduğu belirtilmekteydi⁹⁰.

⁸⁵ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* 4, 243.

⁸⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 189.

⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 189.

⁸⁸ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (h. 331-340, 341-350). Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1413/1992, s. 233.

⁸⁹ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* 5, 26.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh* (nşr. C.J. Tornberg), I-XIII, Beyrut 1385-1386/1965-1966, s. 536.

Tâhâ Hüseyin Abdül'âl'a göre hilâfetin merkezi olan Bağdat'ta iltizam usulü ile kadı ya da kâdilkudât atamalarının yapılmaya başlanması, Mısır'da görev yapan kadıları da olumsuz etkilemişti. İbn Tolun'a ait *Kudâtu Dimaşk* adlı eserde, Mısır'daki kadıların kendileri adına tayin ahitnamesi yollamaları için Bağdat'taki kâdilkudâta para gönderdikleri anlatılmaktaydı. Eserde anlatılanlara bakıldığında, Mısır kadılarından Muhammed b. Bedr es-Sayrafî, Bağdat'ta bulunan kâdilkudât İbn Ebi's-Şevârib'e bir mektup yazarak kendisini Mısır kadısı olarak tayin etmesini istemiş, bunun karşılığında da para teklif etmiş, İbn Ebi's-Şevârib ise bu teklifi kabul ederek Muhammed b. Bedr es-Sayrafî'yi Mısır kadısı olarak atamıştı⁹¹. Bir başka araştırmacı M. Kabir'e göre Muizzüddeve, Emîrül-Ümerâ olduktan sonra neredeyse 16 yıl boyunca halifenin ve kadıların adli yetkilerine karışmadı. 16 yıl sonra aniden yargıya müdahale edip bu kurumun başına kişileri para karşılığı atamaya başlaması, ancak Muizzüddeve'nin yaptırdığı saray inşaatı için malî kaynak ihtiyacını gidermek şeklinde açıklanabilir⁹².

M. Kabir'in bu iddiası kesin olmamakla birlikte gerçek bir varsayım olabilirdi. Zira Muizzüddeve, 961 yılında yani İbn Ebi's-Şevârib'i kâdilkudât olarak atadığı tarihte Bağdat'ta bulunan meşhur sarayının inşasını başlatmıştı. Pek çok kaynak, bu sarayın yapılması sırasında yaklaşık on üç milyon dirhem harcadığını anlatmaktaydı⁹³. Ekonomik ve malî kriz içerisinde bir yönetim devralan Muizzüddeve, bu parayı karşılamakta zorlanmış olmalıydı. Buna kanıt olarak Muizzüddeve'nin inşaatı başlar başlamaz devletin bütçesini yönetmekle görevli hazinedar, divan başkanı, kimi devlet yetkilileri ve Divânü'l-Ceyş başkanını tutuklayarak veziri Mühellebî'ye teslim etmesi gösterilmekteydi. Sarayın inşası için bir kısım parayı kendi cebinden karşılayan Mühellebî, tutuklanan tüm bu yetkili kişilerin mal varlıklarına ve servetlerine el koymuş ve bu paraları Muizzüddeve'nin şahsi hazinesine göndermişti. Sarayın inşaatı devam ederken karşı karşıya kalınan bazı malî sıkıntılar, büyük ihtimalle bu gelen paralar sayesinde halledilmişti⁹⁴.

Muizzüddeve'nin iltizam usulünü getirme sebepleri, yalnızca malî sıkıntılara bağlanmamaktaydı. Muizzüddeve, İbn Ebi's-Şevârib'den sonra gelecek olan kadı seçiminde daha aktif bir rol oynamış ve yargı üzerindeki etkisini büyük ölçüde

⁹¹Tâhâ Hüseyin Abdül'âl, *el-Kadâ fi Bağdâd ibbâne'l-asri'l-Büveyhî: 334-447/945-1055* (Kahire: Şeriketü nevâbiği'l-fiker, 1430/2009), s. 111-112.

⁹²Mafizullah Kabir, "Administration of Justice During the Buwayhid's Period (A.D. 946-1055)," *Islamic Culture*, S:34, January 1960, s.18.

⁹³İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 182-183.

⁹⁴İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 184-188.

hissettirmişti. Fakat bu uygulaması, halk arasında ciddi bir tepkiye yol açtığı gibi Muizzüddeve tarafından atandığı belli olan kadılar da halkın şiddetli protestoları ile karşılaştı⁹⁵.

İbn Ebi’ş-Şevârib’in kadı seçilmesi döneminde, Nakîbü’t-Tâlibiyyîn olan Ebû Abdullah ed-Dâî, Muizzüddeve’ye giderek, Hz. Ali’nin hatırı için bu atamayı durdurmasını rica etti⁹⁶. Ebû Abdullah ed-Dâî, kendisine Hz. Muhammed’e saygı duyup duymadığını sordu. Muizzüddeve, bu soruya “*elbette ki saygım vardır*” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Abdullah ed-Dâî, “*o zaman ceddinin mirasının iktâ edilmesi caiz midir?*” diye sordu. Burada kastedilen miras, yargı kurumu ve adalet olmalıdır. Ebû Abdullah ed-Dâî, sorunun cevabını beklemeden konuşmasını sürdürdü ve Muizzüddeve’ye, Hz. Muhammed’in sünneti ve dininden geriye bir tek, yargının kaldığını fakat onun da para karşılığında İbn Ebi’ş-Şevârib’e verildiğini söyledi. Ardından da Muizzüddeve’ye verdiği bu yanlış kararı düzeltmesini önerdi⁹⁷. Muizzüddeve bu konuşmadan oldukça etkilenerek verdiği kararın yanlış olduğunun farkına vardığını itiraf etti ve geri adım atmak zorunda kaldı. İbn Ebi’ş-Şevârib’i görevden aldıktan sonra Ebû Abdullah ed-Dâî’ye, bu yanlış kararının düzeltmek için ne gerekiyorsa yapmaya hazır olduğunu, hatta yeni atanacak olan kâdilkudatın kim olacağına Ebû Abdullah ed-Dâî’nin karar vermesini istediğini belirterek bu görev için tavsiye istedi. Bunun üzerine Ebû Abdullah ed-Dâî, Bağdat’ın önemli âlimlerinden Ebû Abdullah el-Basrî’nin yanına gitti ve ondan kendisine bu konuda yardımcı olmasını rica etti. el-Basrî, Ebû Abdullah ed-Dâî’ye 6 kişilik bir liste verdi ve bu isimlerden her birinin kâdilkudatlık görevi için uygun olduğunu belirtti. Ebû Abdullah ed-Dâî, listeyi Muizzüddeve’ye getirdi. Muizzüddeve, listedeki isimlerden Ebû Bekir er-Râzî ile Ebû Bekir el-Ebherî’nin kâdilkudatlık görevine uygun isimler olduğunu söyledi fakat her ikisinin de daha önceden Muizzüddeve’nin ağabeyi Rüküddevle ile birlikte çalıştıkları için Bağdat’ta olmalarının uygun olmayacağını söyleyerek ve bu iki ismi kabul etmedi. Adaylardan İbn Ma’rûf’u da meşke olan düşkünlüğünden dolayı bu görev için uygun görmedi çünkü Muizzüddeve’ye göre kâdilkudatlık görevi kutsal bir görevdi ve bu göreve gelecek olan kişi hakkında en ufak bir şaibe ya da söylenti dahi olmamalıydı. Bir diğer isim olan ve daha önce kâdilkudatlık görevini yapmış olan Ebü’l-Hasan İbn Ümmî

⁹⁵ Hemedânî, *Tekmile*, 397.

⁹⁶ Hemedânî, *Tekmile*, 397.

⁹⁷ İbn Hamdûn, Ebü’l-Meâlî Bahâüddîn Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali. , *et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye*, neşreden İhsân Abbas-Bekir Abbas. 10 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1996, 9, s. 185.

Şeyban da uygun bir adaydı fakat kendisi hem Hâşimî'ydi hem de halifenin amcaoğluydu. Muizzüddeve, eğer Ebü'l-Hasan İbn Ümmî Şeyban kadı seçilirse kendisinin doğrudan halifeye destek vereceğini, bu durumun hoşuna gitmeyeceği gibi yargı kurumunda kendi nüfuzunu kullanamayacağını belirterek bu ismi de kabul etmedi. Bir başka aday olan Ebû Bekir es-Seyyâr, zamanında Muizzüddeve tarafından elçi olarak Ahvaz'a gönderilmiş ve geri dönerken de Muizzüddeve tarafından kendisine köle bir kadın hediye edilmişti. Muizzüddeve, bu tip yakınlığı olan birini bu göreve atamak istemediğini belirtti. Listenin en sonunda kalan isim Ebû Bişr b. Eksem'di ve Muizzüddeve nihayet bu ismin kâdilkudatlık görevini yapmasını kabul ettiğini el-Basrî'ye ilettili. el-Basrî, Ebû Bişr b. Eksem'e bir görevli göndererek kâdilkudatlık görevine uygun bulunduğunu ve bu göreve atandığını haber verdi. Haberi alan Ebû Bişr, yaşının oldukça ilerlemesinden dolayı böyle bir atamanın gerçek olamayacağını düşünüp kendisiyle dalga geçildiğini zannetti. Durum kendisine defalarca anlatıldıktan sonra ise nihayet tayinin doğru olduğuna inandı⁹⁸.

Kâdilkudatlık ataması ile ilgili yaşanan tüm bu gelişmelere bakıldığında, Muizzüddeve'nin, kendi kararı ile yapmış olduğu bu atamayı hem halkın baskısı hem de sözüne oldukça değer verdiği âlim Ebû Abdullah ed-Dâî'nin tavsiyesi üzerine iptal ettiği görülmektedir. Fakat daha sonrasında boşta kalan kâdilkudatlık makamı için yeni bir adayın belirlenmesinde çok önemli bir rol oynadı ve yine yargı kurumu üzerinde ağırlığını hissettirmeye çalıştı. Muizzüddeve, bu görev için yeni adayları değerlendirirken halkın her kesiminden insanın memnun olacağı bir ismi seçme konusunda özen göstermişti. Elbette bir yandan seçeceği kişinin halife tarafından onaylanmaması durumunda bu görevi yürütmesinin mümkün olmayacağını ve verilecek olan hiçbir kararın meşru sayılmayacağını bilmekte ve bu durumun da kendi gücüne zarar verme ihtimalini öngörmekteydi Ebû Bişr b. Eksem (ya da el-Esedî), hem Muizzüddeve ve hem de halifenin ortak onayı ile İbn Ebi's-Şevârib'in azledilmesinin hemen sonrasında tüm Bağdat'a kadı olarak atandı ve kendisine hil'at giydirildi. Ebû Bişr b. Eksem bu görevi kabul ederken ücret almayacağı konusundaki şartını bildirmişti. Göreve başlar başlamaz selefi Ebi's-Şevârib'in görevdeyken Muizzüddeve'nin şahsi hazinesine ödediği parayı ödemekten muaf tutuldu ve böylece iltizam usulü uygulaması da ortadan kaldırıldı. Ebû Bişr b. Eksem, yine selefinin görevi boyunca vermiş olduğu

⁹⁸ İbn Hamdûn, Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali. , et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye, neşreden İhsân Abbas-Bekir Abbas. 10 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1996, 9, 186.

tüm kararları geçersiz saydı ve yürürlükten kaldırttı. Birkaç ay sonra Ebû Bişr b. Eksem, kâdilkudât tayin edildi⁹⁹. Yeni görevine başladığında öncelikle bazı atamalar yapan Ebû Bişr b. Eksem, selefi Ebi's-Şevârib'in önce tayin edip sonra da görevinden azlettiği Ebü'l-Hasan et-Tenûhî'yi Hûzistan'a bağlı Askerimükrem ve İzec şehirlerine kadı olarak atadı¹⁰⁰. Ebû Bişr b. Eksem'in görev süresi yaklaşık 4 yıl sürdü ve 967 yılında azledilerek görevden alındı¹⁰¹.

Ebû Bişr b. Eksem'in azli, Muizzüddeve'nin ölümünden birkaç ay sonra gerçekleşti. Bu durum, halife Mutî-Lillâh'ın Muizzüddeve'nin etkisi ya da baskısı ile seçilmiş olan bir kadı ile çalışmaya devam etmek istememesi şeklinde yorumlanabilir.

2.3.1.1.1. Kadıların Mensup Olduğu Mezhepler

Muizzüddeve döneminde görev almış olan kadıların ya da kâdilkudâtların tamamı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Fakat kimi kaynaklarda bazılarının mezhepleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Sâlih el-Hâşimî, Mâlikî mezhebine mensup orta düzeyde bir fakihti¹⁰². Kâdilkudât el-Hemedânî, Şafî'ydi ve hatta Bağdat'ta seçilen ilk Şafî kâdilkudat olduğu belirtilmekteydi¹⁰³. Ebû Bişr Ömer b.Eksem de Şafî'ydi¹⁰⁴. Kâdilkudât Ebi's-Şevârib, Hanefî mezhebine mensuptu. Bu dönemde görev yapmış kadılardan bazıları Tenûhî ailesinden olup bu ailenin bazı fertleri Hanefî mezhebine, bazı fertleri ise Mâlikî mezhebine mensuptu. Ayrıca ailedeki kimi kişilerin Mutezilî oldukları da bilinmektedir¹⁰⁵.

Her ne kadar Muizzüddeve Şîî olsa da ve Bağdat ele geçirildikten sonra Şîiler kendilerine destek olan bir hükümdardan dolayı devlet kurumlarında görev almaya başlasa da Muizzüddeve döneminde Şîî bir kadı ya da kâdilkudâtın görev aldığı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 196.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk*. Neşreden Muhammed-Mustafa Abdülkâdir Atâ. 18 cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1412/1992, 14, s. 170

¹⁰¹ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* 4, 243-244.

¹⁰² Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdaa* 5, 8.

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 11, 249.

¹⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 11, 249.

¹⁰⁵ Safiyye Seâde, *Min târihi Bağdâd el-ictimâî: Tatavvuru mensibi Kâdilkudât fi'l-fetretayn el-Büveyhiyye ve's-Selcûkiyye*, Beyrut: Dâru Emvâc, 1988, s. 129-130.

2.3.1.1.2. Kadıların Görevleri

Kadıların aslî görevleri mahkemelerde görülen davalara bakmaktı. Bunun haricinde kadılar, halifelerin azledilmeleri ya da halife olarak seçilmeleri sırasında sarayda yapılan resmî törenlerde hazır bulunurdu. Ayrıca çiftler arasındaki evlilik akitlerinde ya da savaş döneminde her iki tarafın da imzalayacağı anlaşmalarda şahit olarak gösterilir ya da elçi olarak görevlendirilirdi. Kadıların gündelik hayattaki ya da siyasî hayattaki konum ve rolleri farklı örneklerle ortaya konmuştur.

Büveyhîler, Bağdat'a girip Abbâsî egemenliğine son verince şehirde dinî gruplar arasında çatışmalar ve halk arasında bir kargaşa başladı. Bu durum kadıların görevinin önemini arttırmıştı. Irak genelinde karmaşaya sebep olan kimi sûfî liderler yakalanıp mahkemeye çıkarıldığında, dönemin kadılarına ya da kâdilkudâta başvuruldu. Örneğin vezir Mühellebî, Bağdat'ta meydana gelen pek çok kargaşayı bastırdıktan sonra, yeni bir sorun oluşmasını önlemek amacıyla kâdilkudât Ebü's-Sâib'e gidip yardım istedi. Bunun sonucunda da camilerde halka kıssalar anlatan ve kendi etraflarına taraftar toplayan kimi sûfî liderlerin bu faaliyetini sona erdirdi¹⁰⁶.

Buna örnek olarak dönemin meşhur Sûfî liderlerinden Ebû İshâk b. Sâbit'in yargılanması gösterilebilir. Vezir Mühellebî'nin verdiği talimatla tutuklanan Ebû İshâk b. Sâbit, kadı Ebü's-Sâib'in başkanlığını yaptığı mahkemeye çıkarıldı ve davanın sonucunda kendisinin bir daha insanlara kıssa anlatmaması ve tasavvufî öğretilerin anlatıldığı derslerde faaliyet göstermemesi şartıyla serbest bırakıldı¹⁰⁷.

Halifelerin atanması ya da azledilmesi hususunda kadıların şahitliğine başvurulmaktaydı. Yeni tayin edilen halifenin bu görevinin meşru sayılması için kendinden önce azledilen ya da başka bir deyişle hal' edilen halife bunu kadıların huzurunda kendi ağzı ile doğrulamalıydı. Örnek olarak Muizzüdevle Bağdat'ı zaptettikten sonra halife Müstekfî-Billâh'ı hal' ettiğinde yerine getireceği halife adayı Mutî-Lillâh, Müstekfî-Billâh'tan hilâfetten feragat ettiğini bir kez de kadıların önünde ilan etmesini istemişti. Müstekfî-Billâh ilk önce kendisinden istenen bu konuşmayı yapmayı reddetmiş, daha sonrasında aldığı tehditlerden dolayı bu kararından vazgeçerek kadıların ve diğer kişilerin önünde halifelik makamından feragat ettiğini açıklamıştı.

¹⁰⁶ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara 1*, 86-88.

¹⁰⁷ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara 3*, 144-245.

Mutî-Lillâh'ın halifelîği, ancak kadıların bu açıklamaya şahitlik etmesinden sonra meşruluk kazandı¹⁰⁸.

Kadılar, resmî törenlerde ya da özel günlerde saraya davet edilirdi. Örnek olarak halife Müstekfî-Billâh'ın kethüdası Âlem Hatun'un 946 yılında sarayda vermiş olduğu ziyafete, Emîrî'l-Ümerâ Muizzüddeve ve yakın adamları ile birlikte dönemin önde gelen kadıları da çağrılmıştı¹⁰⁹. Bir başka tören, Sâmanî hükümdarının elçisinin saraya gelmesi dolayısıyla düzenlenmiş ve bu davete Hâşimî ailesinin ileri gelenleri, Deylemli ve Türk komutanlar, kâtipler ve kadılar da davet edilmişti¹¹⁰.

Kadılar kimi zaman elçi olarak da görevlendirilmekteydi. 959 yılında halife Mutî-Lillâh, Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'ı Kirman'a tayin etti. Bu tayinin ardından, hükümdarlık nişaneleri olan sancak ve ahitnâme, Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'a dönemin kadısı Seyyâr es-Saymerî ile gönderilmişti¹¹¹. Seyyâr es-Saymerî, sadece hâkimiyet nişanelerini götürmekle kalmamış, aynı zamanda Muizzüddeve'nin, İbn İlyâs'la akrabalık ilişkisi kurmak istediğini belirten bir mektubu da kendisine götürmüştü. Bu mektubun Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'a ulaşmasından kısa bir süre sonra Muizzüddeve'nin oğlu Bahtiyar ve Ebû Ali Muhammed b. İlyâs'ın kızının nikâhı kıyıldı¹¹².

Devlet adamlarının ölümlerinden sonra geride bıraktıkları mirasları pay etmek de kadıların görevlerinden sayılmaktaydı. Muizzüddeve ölmeden kısa bir süre önce kendi akrabalarının paylarını ayırdıktan sonra hazinesinden kalan kısmı kadılara havale etmiş ve ihtiyaç sahibi olan insanlar için kullanılması emrini vermişti¹¹³. Bu durum kadıların sadece miras taksiminde değil ayrıca vasiyet üzerine miras sahiplerinin mallarını ya da paralarını gerekli olan yerlere harcama konusunda vekil olarak tayin edildiklerini de göstermekteydi.

Kadıların bir başka görevi ise Muizzüddeve'nin rakipleri ile yaptığı savaşlar sonrasında imzalanan barış anlaşmalarında hazır bulunmak ve anlaşmalara şahitlik etmek olmuştur.

¹⁰⁸ *Kitâbü'l-uyûn*, 4/2:439-440.

¹⁰⁹ Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-târîhi'l-hulefâ*, nşr. Kâsım es-Sâmerrâi (Leiden: E.J. Brill, 1973), 176.

¹¹⁰ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî en-Nîsâbûrî, *Âdâbü'l-mülûk*, nşr. Celîl el-Atıyye (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990), 163-164.

¹¹¹ Ebû Mansûr, *Âdâbü'l-mülûk*, 163-164.

¹¹² Hemedânî, *Tekmile 11*, 389.

¹¹³ Hemedânî, *Tekmile 11*, 408.

2.3.1.2. Nakiblik (Nikâbet) Kurumu

Hız. Fâtıma'nın oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerin sayısı artınca bu sülaleden doğan çocuklar iki şahitle hâkim huzurunda tescil edilmeye başlandı. Abbâsî Halifesi Mütevekkil zamanında (847-861) Hz. Ali ve Abbas soyunun zâtî işlerine bakmak üzere ayrı birer Ensâb Nikâbeti kuruldu. Hz. Ali ve kardeşlerinin soyundan gelenlerin işlerine bakan vazifeliye Nakibü't-Tâlibîn, Abbâsîlerin işleriyle vazifeli memura da Nakîbü'l-Abbâsiyyîn adı verilmişti.

Abbâsîler'in kuruluşundan başlayarak hem Abbâsîler hem Tâlibîler ailelerinin kayıtları ayrı tutulmuş olsa da bazen Abbâsî ve Tâlibî nikâbetleri birleştirilmişti. Mesela halife Mütevekkil-Alallâh döneminde (847-861) Ömer b. Ferec er-Ruhacî Tâlibîler'in işlerini üstlenmişti. Hâşimoğulları'nın liderlerinden İbn Tûmâr diye bilinen Ahmed b. Abdüssamed b. Sâlih ise hem Abbâsî hem de Tâlibîler'in nakibliğini yürütmüştü. İbn Tûmâr'ın ölümünden sonra bu görev oğlu Muhammed'e geçti¹¹⁴.

2.3.1.2.1. Abbâsî Nakibliği (Nikâbetü'l-Abbâsiyyîn)

Büveyhîler'in Bağdat'a girmelerinin ardından Nakîbü'l-Abbâsiyyîn'in tayin konusu halifenin yetki alanı içerisinde kalmaya devam etti. Muizzüddeve döneminde Abbâsîler'in nakibleri olarak birkaç isme kaynaklarda rastlanılmaktadır. Örneğin, Ebû Temmâm Hasan b. Muhammed ez-Zeynebî, hem Abbâsîlerin nakibliğini yapmış hem de kadılık görevine devam etmişti¹¹⁵. Nikâbetü'l-Abbâsiyyîn'in başında görev alan bir başka isim Ebü'l-Hasan Ahmed b. Fazl b. Abdülmelik el-Hâşimî'ydi. el-Hâşimî'nin ölümünün ardından yerine oğlu tayin edildi. Hem el-Hâşimî hem de oğlu nakiblik görevine devam ederken aynı zamanda imam olarak ta görev yapmışlardı¹¹⁶.

2.3.1.2.2. Tâlibîler'in veya Alioğulları'nın Nakibliği (Nikâbetü't-Tâlibiyyîn/Aleviyyîn)

Muizzüddeve, Abbâsî hilâfetini ele geçirip Bağdat'a yerleşmesinin ardından Nikâbetü'l-Aleviyyîn kurumunun başında olan Ebû Ali el-Kevkebî el-Kummî'nin

¹¹⁴ Şit Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C:32, İstanbul: TDV Yay. , 2006, s. 323.

¹¹⁵ Ebû Tâlib en-Nâtık-Bilhak Yahya b. el-Hüseyin b. Hârûn, "Min kitâbi'l-ifâde fî târihi'l-eimmeti's-Sâde," *Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Gilân* içinde, der. ve nşr. Wilferd Madelung (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987), 104-105. ; Hemedânî, *Tekmile 11*, 373.

¹¹⁶ Hemedânî, *Tekmile 11*, 392.

görevine devam etmesine izin verdi¹¹⁷. el-Kummî, Muizzüddeve döneminin ilk nakibi idi. Dönemindeki faaliyetler ve icraatlar konusunda yeterli kaynak bulunamamakla birlikte Muizzüddeve'nin el-Kummî'yi elçi olarak görevlendirdiği bilinmekteydi. İmrân b.Şâhin'in 955 yılında Ahvaz'dan Bağdat'a gitmekte olan kafilaya saldırıp Muizzüddeve'nin şahsî hazinesini ve tüccarların mallarını ele geçirmesi üzerine el-Kummî, Muizzüddeve tarafından İmrân b. Şâhin'e gönderilmiş ve el koyduğu para ile malları geri istedi¹¹⁸. Bu durum, nakiblerin bir yandan dinî görevlerini ifa ederken diğer yandan da siyasî olarak ta aktif görev yaptıklarına bir örnektir.

el-Kummî görevde olduğu dönemde halka karşı kaba ve kötü davranmış, Alioğulları'nın şikâyet etmesi üzerine Muizzüddeve 959 yılında onu görevden alarak yerine Zeydî âlim Ebû Abdullah ed-Dâî'yi Alioğulları'na nakib olarak tayin etmişti¹¹⁹. Ebû Abdullah ed-Dâî'nin göreve gelmesinde özellikle Alioğulları'nın ısrarı önemliydi. Ayrıca Muizzüddeve de kendisine bir âlim olarak hürmet ettiğiinden bu fikre sıcak baktı. Ebû Abdullah ed-Dâî, bu görevi üstlenirken yakın arkadaşı Ebû Abdullah el-Basrî'nin ısrarlarına dayanamamış olsa da görevi kabul etmeden önce birkaç şart ileri sürdü. Buna göre; Ebû Abdullah ed-Dâî, teamüller gereği yüksek mevkiye atanan her memur gibi kendisine de verilecek olan siyah hil'ati kabul etmeyecekti. Ayrıca halifenin huzuruna girmek istememiş ve halifenin huzurunda iken yeri öpecek olmayı da reddetmişti. Muizzüddeve tüm bu şartları kabul ettiği gibi Ebû Abdullah ed-Dâî'ye kendi sarayından beyaz bir hil'at gönderdi. Ebû Abdullah ed-Dâî, öne sürdüğü şarta göre Bağdat'ta kaldığı süre boyunca Halife Mutî-Lillâh'ın huzuruna hiçbir zaman girmedik Kaynaklarda Ebû Abdullah ed-Dâî'nin Nikâbet görevine tayini son derece coşkulu bir şekilde anlatılmaktadır. Buna göre; 959 yılında Alioğulları'nın nakibi olarak atanan Ebû Abdullah ed-Dâî, giydiği beyaz hil'atle, çevresinde Bağdat'ın tüm şerifleri ve sultanın hâciblerinden oluşan kalabalık bir toplulukla birlikte Berâsâ camiine gitmiş ve ardından evine dönmüştü¹²⁰.

Ebû Abdullah ed-Dâî, tayininin ardından görevine başlar başlamaz kurumda birtakım değişikliklere gitti. Ebü'l-Hüseyin b. Ubeydullâh'ı Kûfe nakîbliğine tayin edilirken Ebû Ahmed el-Mûsevî' Basra'ya, Ebü'l-Hüseyin el-Mûsevî Vâsıt'a ve Ebü'l-

¹¹⁷ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi'l-ifâde*, 108.

¹¹⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 159.

¹¹⁹ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi'l-ifâde*, 108-109.

¹²⁰ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi'l-ifâde*, 109.

Kâsım ez-Zeydî Ahvaz nakîbliğine atandı¹²¹. Ebû Abdullah ed-Dâî, görevi süresince son derece âdil ve dürüst bir yönetim gösterdi. Kendisinin nikâbeti boyunca Alioğulları'na yüklü miktarlarda bağışlar yapıldı ve çok miktarda para toplandı¹²². Ebû Abdullah ed-Dâî, görevde kaldığı sürece Tâlibîler bolca mal-mülk ya da bahçe sahibi oldular. Ebû Abdullah ed-Dâî'nin adaleti, faydalı icraatları ve saygınlığı, kendisinin Muizzüddeve nezdindeki itibarını arttırdı ve Muizzüddeve'nin saygısını kazandı.

Muizzüddeve, Ebû Abdullah ed-Dâî'ye herhangi bir kadının sahip olduğu yetkilerden daha fazlasını verdi. Bunun sonucu olarak Ebû Abdullah ed-Dâî, Bağdat'ın en zenginlerinden ve aynı zamanda Alioğulları'nın önde gelenlerinden biri olan Ebi't-Tayyib el-Mûsevî'nin yaptığı haksızlıkları ve zulmü, yetkilerini kullanarak durdurdu. El-Mûsevî'nin zulmüne şahit olan bir kişi, kendisini Ebû Abdullah ed-Dâî'ye şikâyet etti. Bunun üzerine Ebû Abdullah ed-Dâî, Ebü'l-Hasan el-Mûsevî'yi kendi meclisine davet etti. Davet sırasında el-Mûsevîyi yaptığı zorbalıklardan dolayı herkesin ortasında kınadı ve bu davranışlarından uzak durmasını emretti. Fakat el-Mûsevî aynı davranışlarına devam ettiği için bir süre sonra kendisini gözaltına aldırdı. Muizzüddeve'nin veziri Mühellebî, Ebü'l-Hasan el-Mûsevî'yi kurtarmak için bazı girişimlerde bulundu ve bu durum Ebû Abdullah ed-Dâî'nin kızmasına sebep oldu. Muizzüddeve'ye giderek durumu ona anlatıp şikâyet etti. Muizzüddeve, Ebû Abdullah ed-Dâî'ye sahip olduğu yetkileri kullanması konusunda destek vererek el-Mûsevî'ye nasıl bir ceza vereceğinin kararını kendisine bıraktı. Muizzüddeve'nin bahsettiği yetkilerin ne denli geniş olduğu bu örnekte daha net görülmektedir¹²³ zira el-Mûsevî gibi zengin ve nüfuzlu birini tutuklamak, dönemin kadılarının bile başaramayacağı bir iş olup Ebû Abdullah ed-Dâî, nikâbet makamındaki yetkileri ile bu zor işi yerine getirmişti.

Muizzüddeve'nin kendisine karşı olan sevgisi, saygısı ve desteğine rağmen Ebû Abdullah ed-Dâî sıklıkla kimi muhaliflerinin sözlü saldırılarına maruz kaldı. Yaşanan olaylardan biri 964 yılında Muizzüddeve'nin Musul seferine çıkarken vekil olarak oğlunu Bağdat'ta bıraktığı döneme denk gelmiştir. Muhalifler, Muizzüddeve'nin Bağdat'ta olmayışını fırsat bilerek Ebû Abdullah ed-Dâî'ye sözlü saldırılarda bulunmuş ve kaba davranmışlardı. Bu duruma canı sıkılan Ebû Abdullah ed-Dâî, gizlice

¹²¹ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi'l-ifâde*, 109.

¹²² Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi'l-ifâde*, 109-110.

¹²³ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi'l-ifâde*, 110-111.

Bağdat'tan ayrılarak Hevsem'e gitti¹²⁴. Bazı kaynaklar aslında Ebû Abdullah ed-Dâî'nin Bağdat'tan ayrılmasının sebebinin Deylemli nüfuzlu kişilerin kendisini ısrarla Deylem'e davet etmesi ve gelirse kendisine biat edeceklerini bildirmeleri olduğunu yazar. Bu davet, Ebû Abdullah ed-Dâî'nin Bağdat'tan ayrılma kararı almasında etkili rol oynamış olabilir¹²⁵. Bağdat'ta olduğu süre boyunca Alioğulları için yüklü miktarda bağış toplayan Ebû Abdullah ed-Dâî, Bağdat'tan ayrılmadan önce bu paranın yine Alioğulları arasında paylaşılması için bir yazı yazdı ve paranın ne kadar olduğunu, yerini ve nasıl dağıtılacağını detaylı bir şekilde belirtti. Mektubu emrinde çalışan bir görevliye vererek kendi güvenilir adamlarından birine teslim etmesini ve Ebû Abdullah ed-Dâî Bağdat'tan ayrılmadan önce mektupta yazan işlemlerin bitirilmesini emretti. Bu isteği derhal yerine getirilirdi ve tüm para dağıtıldı¹²⁶.

Ebû Abdullah ed-Dâî, karısını, çocuklarını ve Bâbüşşâir'de bulunan evi ile diğer mülklerini bırakarak yanına sadece en büyük oğlunu aldı ve 6 Kasım 964'te gizlice Bağdat'tan ayrıldı. Yola çıktığı esnada üzerinde sadece beyaz yün bir cübbe olduğu, yanına kılıcını ve mushafını da aldığı kaydedilir. Ebû Abdullah ed-Dâî, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra önce Deylem'e gitti, ardından oradan ayrıлып Hevsem'e yerleşti¹²⁷. Ebû Abdullah ed-Dâî'nin taraftarları ve sevenleri, onun Bağdat'ı terk etmesine son derece üzülmüştü. Musul seferinden dönen Muizzüddevele haberi duyunca hem çok şaşırды hem de çok üzüldü¹²⁸.

Ebû Abdullah ed-Dâî'nin 964 yılında Bağdat'tan ayrılmasının ardından nakiblik görevi sahipsiz kaldı¹²⁹. Muizzüddevele, 965 yılında nakiblik kurumunun başına Ebû Abdullah ed-Dâî'nin Basra'ya nakip olarak tayin ettiği nakibi Şerîf Ebû Ahmed Hüseyin b. Musa el-Mûsevî'yi tayin etti ve aynı zamanda kendisine hac emîrliği görevini de verdi¹³⁰.

2.3.1.2.3. Hisbe Müessesesi

Kavram olarak Hisbe; “emîr bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” prensibine göre gerçekleştirilmiş olan genel ahlâk ve kamu düzenini korumaya ve denetlemeye yönelik

¹²⁴ Hemedânî, *Tekmile 11*, 402.

¹²⁵ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi 'l-ifâde*, 110-111.

¹²⁶ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi 'l-ifâde* 112-113.

¹²⁷ Hemedânî, *Tekmile 11*, 402.

¹²⁸ Nâtuk-Bilhak, *Min kitâbi 'l-ifâde* 113.

¹²⁹ Hemedânî, *Tekmile 11*, 402.

¹³⁰ Hemedânî, *Tekmile 11*, 403.

faaliyetleri ve özellikle bununla görevli kurumu ifade etmektedir. Bu faaliyetleri yürütmekle görevli olan memura ise “muhtesib” adı verilmektedir¹³¹.

Büveyhîler’in kurulduğu yıllarda bu kurumun varlığı ile ilgili bilgiler bulunmamakla birlikte Muizzüdevle devrinde Basra’da bu kuruma yapılan bir atama bilgilerine ulaşılmıştır. Tenûhî, kitabında yılı belli olmasa da Muizzüdevle’nin veziri Saymerî’nin Basra’da Hisbe kurumunun idaresi için Ebü’l-Kâsım el-Cühenî’yi görevlendirdiğini anlatmaktadır. Ayrıca el-Cühenî’nin göstermiş olduğu icraatların son derece başarılı ve yararlı olduğu da söylenmektedir. Fakat bu icraatlar devlet ricalinde bir korkuya sebep oldu. el-Cühenî, adlî ve kazaî birtakım görevleri de yerine getirdi. Örnek olarak; adamları ile yolda yürüdüğü bir sırada karşısına çıkan bir caminin müezzini ile yaptığı sohbet sonrasında el-Cühenî, müezzinin sorgulanması için götürülmesini emretti. Müezzinin yakınları bu durumun sebebini sorduklarında hakkında birtakım şikâyetler olduğunu ve bu yüzden götürüldüğü cevabını verdi. el-Cühenî, müezzine camiye ayakkabılarıyla girmediğine ve cünüplü iken ezan okumadığına dair yemin etmesi gerektiğini söyledi. Yakınlarının talebi üzerine aynı cevabı onlara da veren el-Cühenî, müezzinin söz konusu konularla ilgili olarak yemin etmesi üzerine kendisini serbest bıraktı¹³².

Hisbe müessesesinde Muizzüdevle döneminde yapılmış olan en büyük icraat, 961 yılında iltizam usulünün getirilmiş olmasıdır. İbn Miskeveyh kitabında, Hisbe kurumunun her kameri ayda 20 bin dirhem ödediğinden bahsetmektedir¹³³.

2.3.2 Askerî Teşkilat

Büveyhîlerin bütün hükümdarları asker kökenli olduğundan devlet, orduya ve askerî teşkilata büyük önem vermişti. Büveyhî ordusu Deylem, Türk ve Gılân askerlerinden oluşmuştu. Ayrıca Arap askerlerin sayısı da oldukça fazlaydı¹³⁴. Ordu düzeninde Deylemliler piyadeleri oluştururken Türkler ise süvari birlikleri olarak kullanılmıştı.

Deylem’de doğup büyüyen Büveyhî hükümdarları, iktidara doğru ilerlerken Deylemliler’den büyük destek gördükleri için ordularında Deylemliler’in yer almasını özellikle tercih etmişlerdi. Fakat bunun yanı sıra Türkler de ordu için büyük önem arz

¹³¹ Cengiz Kallek, “Hisbe,” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 18, İstanbul: TDV Yay. , 1998, s. 133.

¹³² Tenûhî, *Nişvârü’l-muhâdara* 2, 108-109.

¹³³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 189.

¹³⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 171.

eden unsurlar haline gelmişti. Deylemlilerin piyade olmalarından dolayı ordu içerisinde süvari birliklere de ihtiyaç duyulmuş, bu ihtiyaç Türk askerlerle tamamlanmıştı¹³⁵.

Kimi kaynaklarla Türk askerlerine genel olarak “Gılmânu’l-etrâk” adı verildiği yazmaktadır¹³⁶. Muizzüddeve, bu askerlerden bazılarını sarayında özel muhafız olarak yetiştirmiş ve isyanların bastırılması ya da daha tehlikeli görevler için kullanmıştı. Bu birliğin içerisinde yaş olarak daha küçük olan fakat donanım olarak oldukça yüksek özelliklere sahip “Gılmânu’l-esâgir” adı verilen süvari birlikleri ise çatışmalara katılmayarak savaşların en kritik anlarında devreye girmeleri için bekletilmekteydi¹³⁷. Muizzüddeve’nin çok önem verdiği bu muhafızların tam olarak kaç kişi oldukları bilinmemektedir.

Türklerin Büveyhî ordusunda yer almalarının bir diğer sebebi ise Deylemliler’in isyankâr hareketleri karşısında Büveyhî hükümdarlarının bu grubun karşısında kullanabileceği başka bir gruba ihtiyacı olmasıydı. Büveyhî ordusunun Araplardan oluşan birliğindeki asker sayısı yaklaşık 3000 civarındaydı¹³⁸.

Ordunun başkomutanı Muizzüddeve idi. Kendisinin katılmadığı seferlerde orduya vezirleri kumanda etmişti. Birlikte çalıştığı komutanları içerisinde yetenekleri ile ön plana çıkan ve ordudaki Türk birliklerini yöneten Sebüktekin ise ordunun yönetiminden sorumlu kişiydi ve “İsfehalar” olarak adlandırılırdı. Ordudaki hiyerarşiye göre en başta gelenler İsfehalar’dı. Ardından “nakib”, “kâid” ve “hâcib” gibi rütbelere gelmekteydi. Her bir rütbe, farklı sayılardaki birlikleri yönetirdi¹³⁹. Büveyhî ordusu sadece kara kuvvetlerinden oluşmayıp aynı zamanda deniz kuvvetlerine de sahipti.

2.3.3. Polis Teşkilatı (Şurta)

Büveyhîler’in kurduğu teşkilatlardan bir tanesi de Şurta yani polis teşkilatı idi. Şurtaların kuruluş sebeplerinin mevcut dönemde Bağdat’ta meydana gelen gerginliklerden ya da sayıları gittikçe artan ayyârûn¹⁴⁰ adlı çetelerin yarattığı karmaşadan kaynaklandığı söylenebilir.

¹³⁵ Ahmed Güner, *Büveyhîler’in Sûl-Sünnî Siyaseti*, 42.

¹³⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 163.

¹³⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 164.

¹³⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 118.

¹³⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 236.

¹⁴⁰ Abdülkadir Özcan, “Ayyâr”, *DİA*, IV, s.296 – Ayyâr, Ortaçağ İslâm dünyasında genellikle kendi çıkarları için toplum düzenini bozan, yağmacı ve soyguncu zümreler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu zümreler esasen şehirlerdeki işsiz güçsüz kimselerden, topraksız köylülerden ve ordudan ayrılmış askerlerden oluşmaktadır.

Nâsırüddeve'nin 946 yılında Bağdat'ın doğusuna yaptığı saldırının ardından Muizzüddeve güçleri ile çatışmalar günlerce sürdü. Bu sırada Nâsırüddeve ile aynı safta bulunan İbn Şirzâd, ayyârûn çetelerden ve Türklerden oluşan bir birlik oluşturmuş ve neredeyse her gün Muizzüddeve'nin askerlerine saldırmıştı¹⁴¹. Bu durumun Bağdat'ta halk arasında yarattığı karmaşa ve kâos, kentte şurtalara olan ihtiyacın artmasına neden oldu. Şurta görevlileri halkın can güvenliğini sağlamak için kullanıldı. Bağdat'ın ele geçirilmesinin hemen ardından başlayan bu çatışmalardan dolayı, teşkilatlanması henüz başlamış olan devlet kurumları tam anlamıyla faaliyetlerine başlayamadığı için kimi zaman Büveyhî veziri de şurta görevini üstlendi. Örnek olarak, Muizzüddeve'nin Nâsırüddeve'yi yenip Bağdat'ın doğusunu da ele geçirmesinin ardından Muizzüddeve'nin kesin emrine rağmen Deylemli askerler yağmalamaya girişti¹⁴². Durumla başa çıkmaya çalışan Muizzüddeve, veziri Saymerî'ye talimat verince vezi, yağmacıların bir kısmını öldürttü, bir kısmını da çarmlıha gerdirdi. Vezir ayrıca şehir içinde sürekli devriye gezerek askerlerin başka yağmalar yapmasını da engelledi ve şehrin emniyetli bir hale gelmesini sağladı¹⁴³.

Saymerî'den sonra göreve gelen Mühellebî, çoğu zaman emniyet işleri ile ilgilenmişti. Örnek olarak uzun zamandır aranan el-Furâtî lâkaplı bir ayyâr, onun döneminde yakalandı¹⁴⁴. Ayrıca 961 yılında Alioğulları ve Abbasoğulları ailelerine mensup iki kişi arasında çıkan kavganın hem ayyârûn grubu hem de diğer çapulcuların karışması sonucu büyümesi üzerine Mühellebî geniş çaplı bir soruşturma başlatarak bu olaya dâhil olan herkesi tutuklattı ve güvenliğini yeniden sağladı¹⁴⁵.

Muizzüddeve başa geçtiği andan itibaren pek çok sefere çıkmış ve savaşa katılmış ayrıca mahallî olarak devam eden karışıklıklar ve ayaklanmalarla da ilgilenmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden emri altındaki önemli şehirlerde kamu güvenliğini sağlamak öncelikli çalışmaları arasında yer aldı. Sâhibu's-şurta'yı tayin etme yetkisi elbette ki kendisinde olmuştu. 946 yılında göreve ilk olarak Ebü'l-Abbas b. Hâkân atandı¹⁴⁶. Ebü'l-Abbas b.Hâkân'dan sonra yerine Ebü'l-Hasan el-Abzâicî atandı. Tenûhî'nin kitabında anlattığı bilgiler ışığında kendisinin sorgulama yönetmeleri şurta

¹⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 91-92.

¹⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 93-94.

¹⁴³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 94.

¹⁴⁴ Garsünnî'me, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hilâl b. Muhassin es-Sâbî (ö.480/1088), *el-Hefevâtu'n-nâdire* (nsr. Sâlih el-Ester), Beyrut 1407/1987, s. 321-322.

¹⁴⁵ Hilâl es-Sâbî, Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Hüseyin) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî el-Harrânî (ö. 448/1056), *Rüsûmu Dâri'l-hilâfe* (nsr. Mîhâil Avvâd), Beyrut 1406/1986 s. 194-195.

¹⁴⁶ Hemedânî, *Tekmile*, 363.

teşkilatının nasıl işlendiği konusunda da önemli ipuçları vermektedir. Abzâicî'nin sorgu yöntemine göre sorgulanacak olan şahıs bir odaya alınıyor, iki görevlinin arasında dururken arkasına da eli kırbaçlı adamlar yerleştiriliyordu. Abzâicî'nin işaretiyle adamlardan biri sanığın kafasına vuruyor fakat Abzâicî, vuran adamı azarlayarak sanki bu olanlardan haberi yokmuş gibi davranıyordu. Ardından sanıkla kendisi konuşmaya başlayarak ona gerçekleri anlatmasını öğütüyor, eğer gerçeği söylerse kendisini serbest bırakacağına dair söz veriyordu. Sanık eğer suçunu itiraf ettise gerekli ceza veriliyor fakat inkâr etmeye devam ettise en başta izledikleri yönteme geri dönülüyor ve ilave olarak sanık kırbaçlanıyordu. Abzâicî'nin kullandığı bu yöntem, bir gece şurtalar tarafından gözaltına alınan bir şahıs üzerinde de kullanılmış, böylece nehir taşımacılığı yapan bu adamın kendisine gelerek nehrin karşı kıyısına geçmek isteyen bir kadına saldırdığı, kadının çocuklarını öldürüp nehre attıktan sonra kadına tecavüz edip nehirde boğduğu ortaya çıkmıştı. Abzâicî, bu katilin affedilmeyecek bir suç işlediğini söyledikten sonra önce ellerinin ve ayaklarının kesilmesini, ardından da boynu vurularak idam edilmesini emretti¹⁴⁷.

Ebü'l-Hasan el-Abzâicî'nin 955 yılında Sâhibu's-şurta görevine devam etmesi için ödemesi gereken parayı ödemediği için görevinden azledildiği söylenir. Onun yerine Tekînek atandı. Abzâicî görevden alındıktan sonra tutuklandı, Tekînek'e teslim edildi ve işkenceye uğradı. Ardından kendisinin üç yüz bin dirhem tutarındaki parası müsadere edildi¹⁴⁸. Ancak Rûzbihân'ın isyanı döneminde Muizzüddeve, Abzâicî'yi Vâsıt'ta bulunan şurtanın başına atadı¹⁴⁹.

Tekînek'ten sonra Bağdat'taki şurtanın başına Türk Hoca lâkablı şahıs getirildi¹⁵⁰. Hocanın görevi boyunca neler yaptığı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Muizzüddeve, ölümüne yakın bir dönemde şurtadaki atamaların iltizam yolu ile yapılmasının önünü açtı¹⁵¹. Bu şekilde Sâhibu's-şurta, bu görevde kalmak için her kameri ayda 20 bin dirhem ödeme yapacaktı¹⁵².

¹⁴⁷ Tenûhî, *Nisvar* 3, 217-220.

¹⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 157-158.

¹⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 162.

¹⁵⁰ Tenûhî, *Nisvâr* 4, 227.

¹⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 189.

¹⁵² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 189.

2.3.4. Ekonomik Durum ve Malî İdare

Muizzüddeve'nin Emîrû'l-Ümerâlık makamına oturmasının ardından meydana gelen karışıklıklar Bağdat ve Irak'ın diğer merkezlerinde önceden mevcut olan malî krizi daha da arttırdı ve ekonomik hayatı olumsuz yönde etkiledi. Muizzüddeve'nin Emîrû'l-Ümerâ olmasından hemen sonra Musul Hamdânî hükümdarı Nâsırüddeve, Bağdat'ın doğusunu ele geçirdi ve iki devlet arasında çıkan savaşırdan dolayı Bağdat halkı ekonomik açıdan oldukça zor günler yaşadı. Savaşın uzaması sonucu halk kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Bağdat'ın doğusunu kontrol altında tutan Nâsırüddeve, Musul'dan gelen yiyecek maddelerinin Bağdat'ın batı yakasına ulaşmasını engellediğinden batı yakasındaki un fiyatları aşırı yükseldi. Ekmek fiyatları doğu yakasındakine göre dört-beş kat arttı¹⁵³.

Nâsırüddeve'nin uyguladığı ambargo sonucu Bağdat'ın batısındaki fiyat artışları ve kıtlık tehlikesi gün geçtikçe arttı. Geçen sürede insanların hayvan leşi, yabanî otlar, köpek ya da kedi dahi yemeye başladığı görülmüş olup bu durum halk arasında salgın hastalıkların ortaya çıkmasına ve pek çok insanın ölmesine neden oldu. Açlıktan dolayı zor günler geçiren halkın bir kısmı yiyecek bulabilmek için mallarını ya da evlerini neredeyse yok pahasına sattı, bir kısmı yiyecek bulabilme umuduyla Basra'ya göç etti fakat çoğu ya yollarda ya da şehre ulaştıktan sonra öldü¹⁵⁴.

Muizzüddeve Nâsırüddeve'yi yendikten sonra da Bağdat'ta durum hemen düzelmedi. Bu kez de ordudaki Deylemlî askerler, şehrin doğusundaki evleri, çarşıları, satış yapılan pazarları yağmaladı hatta yağma sırasında insanların ölmelerine sebep oldular. Yağmaların sonucunda pek çok tüccar zarar etti. Muizzüddeve, kısa bir süre içerisinde Bağdat'ın doğusundaki olaylara müdahale ederek kontrol altına alınmasını sağladı ve yiyeceklerin şehre gelmesi ile birlikte fiyatlar düşerek hayat normale döndü¹⁵⁵.

Basra'nın 947 yılında Muizzüddeve tarafından ele geçirilmesinin ardından Bağdat'ta fiyatlar oldukça düştü ve bu durum ekonominin canlanmasına neden oldu¹⁵⁶.

¹⁵³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 90-91.

¹⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 95.

¹⁵⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 96.

¹⁵⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 112.

2.3.5. İktâ Sistemi ve Zirâat

2.3.5.1. Askerî İktâ

Muizzüddeve, Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından şehrin doğu kısmını işgal etmiş olan Hamdânîler'le mücadele etmek zorunda kalmış ve Nâsîrüddevle'yi yenerek Bağdat'tan çıkarmıştı. Fakat bu mücadele, zaten malî bir kriz yaşayan ülkeyi daha da zor bir duruma soktu. Ardından Deylemlî askerler, maaşlarının ödenmemesinden dolayı ayaklanma başlattılar. Ayaklanma karşısında zor durumda kalan Muizzüddeve, Deylemlî askerlerin maaşlarını ödemek için Bağdat halkına baskı yapmaya ve sahip oldukları malları müsadere etmeye başladı. Ayrıca önce halifenin, ardından kendisinin Bağdat'a girişinde kaçmaya çalışan zengin ve nüfuz sahibi kişilerin ve özellikle İbn Şîrîzâd'ın arazilerini ve çiftçilerin ekip biçtiği, hakları Beytü'l-mâl'e ait olan toprakları alacakları maaşlar karşılığında Deylemlî ve Türk komutanlarına ve ileri gelen adamlarına iktâ ettiğî askerî iktâ uygulamasını başlattı¹⁵⁷.

Aslında Muizzüddeve, askerî iktâ uygulamasını yürürlüğe koymadan daha önceki dönemlerde de farklı amaçlarla iktâ tahsis etmişti. Hulefâ-yi Râşîdîn ya da Emevîler ve Abbâsîler döneminde, kabilelerin önde gelenlerine, valilere, kimi devlet görevlilerine, hâkimlere, emîrlere ve kimi nüfuzlu komutanlara farklı amaçlarla iktâlar verildiği bilinir¹⁵⁸. Abdülazîz Dûrî'ye göre halife Mu'tasım-Billâh orduda Türk askerlerine görev vermeye başladıktan sonra bazı ünlü ve başarılı komutanlar iktâ sahibi olmaya başlamıştı. Fakat bu iktâlar maaş karşılığında değil özel bir imtiyaz olarak ve geçici süre ile verilmişti¹⁵⁹. Çok yaygın olmasa da bazı zamanlar Abbâsîler tarafından devlet kademesinde görev yapan bazı devlet adamlarına ve bazı yüksek rütbeli komutanlara, hazinede para olmaması gibi hallerde maaş karşılığı olarak iktâ tahsis edildiği ya da maaş vermek yerine bazı arazilerden haraç toplama yetkisinin de verildiği bilinmekteydi¹⁶⁰.

Bu uygulama "*İktâu'l-istiglâl*" olarak adlandırılmış ve geçici olarak yapılan "*müzâraa*"¹⁶¹ denen akde benzer bir uygulama olmuştu. Müzâraa akdinin sahibi mutat olarak haraç öderdi. Büveyhîler döneminden önce yürürlükte olan mevcut iktâ

¹⁵⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 96.

¹⁵⁸ Mustafa Demirci, "İktâ", *DİA*, XXII, s.43-44.

¹⁵⁹ A. Dûrî, *Târîhü'l-İrâki'l-İktisâdi*, 43.

¹⁶⁰ A. Dûrî, *Târîhü'l-İrâki'l-İktisâdi*, 43.

¹⁶¹ Müzâraa, ziraî ortaklık anlamında bir fıkıh terimi olup tohum ekmek ve mahsülü belli oranda paylaşmak üzere arazi sahibiyle emek sahibi arasında yapılan ziraî ortaklık sözleşmesini ifade ediyor. (Hüseyn Kayapınar, "Müzâraa", *DİA*, XXXII, 234).

çeşitlerinden birisi “*iktâu't-temlik*”di. Devletin başındaki kişi tarafından iktâ edilen ve arazinin ekim için yararlı bir hale getirilmesini amaçlayan ölü ya da terk edilmiş arazi, iktâ sahibinin özel mülkü haline gelmekteydi ve arazi sahibi de devlete öşür vergisi ödemekle yükümlüydü¹⁶². Fakat askerî iktâ, iktâu't-temlik ve iktâu'listiglâl yöntemlerinden farklı bir uygulamaydı. Büveyhîler döneminde yaygın olarak uygulanan askerî iktâ, hali hazırda bir sahibi olan ve çalışır durumda olan toprakların gelirlerinin askerler ve komutanlar arasında paylaşılması şeklinde uygulandı¹⁶³. Bosworth'a göre Büveyhîler'in uyguladığı bu sistem, aslında Abbâsîlerden bile daha önceki zamanlarda uygulanan iktâ sisteminin devamı idi ve Büveyhîler zamanında daha geniş kapsamlı bir şekilde uygulanmaya devam edilmişti¹⁶⁴.

Fakat genel olarak tarihi kaynaklar, askerî iktâ sisteminin Büveyhîler döneminde başladığını kabul etmekteydi¹⁶⁵. Halife Muktedir-Billâh görevdeyken kendisine ait olan topraklarının bir kısmı satılmaya başlanmış, bir kısım topraklarının da haraç gelirleri, maaşlarının ödenebilmesi amacıyla damân ve mukâtaa usulleri kullanılarak zengin ya da nüfuzlu kişilere devredilmişti. Büveyhîler döneminde ise tüm bu bahsedilen imtiyazlar bu kez verdikleri hizmetlere karşılık olarak komutanlara tanınmış ve böylece askerî iktâ sistemine geçilmişti¹⁶⁶.

Abdülaziz Dûrî de askerî iktânın Büveyhîler döneminde başladığını kabul etmektedir. Dûrî'ye göre Büveyhîler'in anlayışlarına göre ele geçirilmiş olan araziler gazâ hakkına bağlı olan ganimetlerdi. Bu kabile tarzı anlayışlarının yerleşmiş olmasından ötürü Büveyhîler İslâm'daki arazi ya da ganimet anlayışını benimsemiş ve seferlerin sonucunda elde edilen toprakların paylaşılması sistemini devam ettirmişlerdi. Dûrî, Büveyhîlerin bu anlayışını iktâ sisteminin değişimindeki en önemli etken olarak değerlendirmekteydi¹⁶⁷.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Büveyhîler'in iktidara gelmesinden önceki dönemlerde de kimi komutanlara iktâ topraklarının tahsis edilmesi sisteminin var olduğu söylenebilir. Bununla birlikte askerî iktâ usulünün sürekli bir devlet politikası

¹⁶² A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş* (trc. Sabri Orman,) İstanbul 1991, s. 123-124.

¹⁶³ C.E. Bosworth, “Military Organisation Under the Buyids of Persia and Irak”, *Oriens*, 18-19 (1967), Leiden, s. 160.

¹⁶⁴ Bosworth, *a.g.e.*, 160.

¹⁶⁵ Mustafa Demîrci, *İkta*, 45.

¹⁶⁶ A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş* (trc. Sabri Orman,) İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 124.

¹⁶⁷ A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, 231,234.

haline gelmesi ise bizzat Muizzüddeve tarafından başlatıldı ve onun döneminde yaygınlaştı.

Maaşlarının karşılığı olarak iktâ alan komutanlar ve askerler, her yılın sonunda devlete belirli bir miktar vergi vermek zorundaydı. Ayrıca iktâ edilen toprakları ıslah ederek kullanıma hazır hale getirmek, yine bu topraklardan geçen suyollarını ya da kanallarını tamir edip sağlam duruma getirmek, suyolları üzerinde bulunan köprüleri onarmak ve toprakların çevresinde bulunan yolları yapmak ya da yenilemek gibi yükümlülöklere de sahiptiler¹⁶⁸. İktâ olarak verilmiş olan topraklar, iktâ sahibinin şahsî malı sayılmadığı gibi miras yolu ile başkalarına da devredilmesi mümkün değildi. Hatta Büveyhî hükümdarının canı istediğinde bu toprakları geri alma hakkı bulunmaktaydı. Çünkü bu topraklar, devletin askerlerinin maaşlarını ödeyemediği durumlarda kendilerine maaşları karşılığında gelir olarak verilmişti¹⁶⁹. İlave olarak komutanların kendilerine iktâ olarak tahsis edilmiş topraklar üzerinde yaşayan insanlarla bir yasal hakları ya da yaptırımları bulunmamaktaydı¹⁷⁰. Fakat komutanlar bu kurala pek uymamış hatta bununla birlikte kendilerine ait iktâlar üzerinde yaşayan halklarla ilgili diledikleri gibi tasarruflarda bulunmuşlar, kimi zaman onlara baskı uygulamışlar ve kendilerine ait olan sorumluluklarını da yerine getirmemişlerdi.

Muizzüddeve'nin başlattığı askerî iktâ uygulaması hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki Büveyhî hükümdarları döneminde oldukça olumsuz sonuçlar meydana getirdi. Muizzüddeve, Sevâd bölgesindeki geniş toprakları askerlerine iktâ edince Sevâd'ın büyük bir bölümü vergiden muaf bir hale geldi. Bu durum âmillerin gücünün zayıflamasına ve bu topraklardan vergi alınması yetkilerinin ellerinden alınmasına yol açtı. İlerleyen yıllarda buradaki verimli tarım toprakları işlenmediği için kullanılamaz hale geldi, topraklardan elde edilen gelirler azaldığı için devletin alacağı gelirler azaldı. İlave olarak iktâ sahipleri, kendilerine ait toprakların gelirlerini kendilerine saklamış ve devlet hazinesine göndermeyerek kendi servetlerini arttırmışlardı. Bu durum karşısında devletin kendilerine herhangi bir soruşturma açmıyor olması da iktâ sahiplerini cesaretlendirdi. Hatta kimi zaman kendilerine verilmiş olan topraklardan fazla kar elde edemediklerini geri vererek yerine daha fazla para kazandıracak tarıma elverişli yeni topraklar aldılar. İktâ sahipleri arasında gittikçe yaygınlaşan bu durum sonucunda pek çok divan kapanıp hükümsüz bir hale geldi,

¹⁶⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 97, 98.

¹⁶⁹ A. Dûrî, *Târîhü'l-İrâki'l-İktisâdî*, 44.

¹⁷⁰ A. Dûrî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, 234.

devletin vergilendirme politikası tamamen çöktü. Ayrıca iktâ sahiplerinin sorumluluğunda olan yıkılmış köprülerin tamiri, su kanallarının onarılması ve yolların düzeltilmesi asker tarafından ihmal edildiği için yollar kullanılamaz hale geldi, su kanalları kapanmış olup tarım zayıfladı¹⁷¹. Böylece ülkenin iktisadî durumu bozulurken Deylemli askerler ise iktâlarından elde ettikleri büyük miktarda paralar sayesinde üstün ve güçlü bir konuma geldiler. Diğer taraftan vezirlerin iktâ sahiplerinden rüşvet ve bahşişler alarak bazı durumlarda onlara yardımcı olmaları, iktâ sahiplerinin daha fazla iktâlar ele geçirmelerine imkân sağladı. Komutanların kendi iktâ topraklarında oturmadıkları, bu toprakların idaresini yardımcılara ve memlûklerine havale ettikleri kaydedilmekteydi. Tarımdan anlamayan bu yardımcılar, efendilerinin verimli topraklarını usulüne uygun bir şekilde işletemediler. Onlar ne toprağı işleme ve imar işlerine, ne de hâsılatı artırmak için bir metot bilgisine sahiptiler. Bu yardımcılardan ayrıca çeşitli yollarla efendilerinin topraklarından elde edilen gelirleri zimmetlerine geçirmek için uğraştıkları da görülmekteydi. Onların yaptıklarından haberdar olan iktâ sahiplerinin ise zararlarını, vekillerini ve onların iş birliği içerisinde hareket ettikleri şahısları para cezasına çarptırmakla telafi ettiler. Netice itibariyle askerî iktâ uygulamasının getirdiği bütün olumsuz sonuçlar fakir çiftçiler üzerine yüklenmişti ve çiftçiler mağdur duruma düşmüşlerdi. İktâ sahiplerinin zulüm ve baskısı karşısında dayanamayanlar evlerini bırakarak yurt yurt gezmiş, sabrederek kendi yerlerinde kalan çiftçiler ise iktâ sahiplerini memnun etmek ve onların şerrinden korunmak için topraklarını onlara vererek kendilerini güvence altına almışlardı¹⁷².

Muizzüddeve, hâkimiyetinin başlarından itibaren eyaletlerin yönetimini de ileri gelen Deylemli komutanlarına teslim etmişti. Tayin edildikleri yerlere giden valilerin oralarda kendilerine mesken ve “Tu‘me”¹⁷³ olarak adlandırılan özel mülkler edindikleri kaydedilmekteydi. Bu valilerin etrafının da düzenbaz yardımcılarla çevrili olduğu¹⁷⁴ ve eyaletlere yerleşen bu Deylemli komutan valilerin sürekli gelirlerin azaldığını bahane ederek vergilerini ödemedikleri anlatılmaktaydı¹⁷⁵.

Bütün olumsuzluklarla birlikte Muizzüddeve'nin ekonomik hayatın canlanması için bazı teşebbüslerde bulunduğu görülmekteydi. Nitekim tarımın gelişmesinde su

¹⁷¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 96- 98.

¹⁷² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 97-98.

¹⁷³“Tu‘me, bir arazinin, bir sahşu, onu işlemesi ve örsünü vermesi karşılığında verilmesi olup yaşadığı müddetçe onun olur. Öldüğü zaman ise veresesinden geri alınır.” (Hârizmî, *Mefâtihu'l-ulûm*, s. 40).

¹⁷⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 98.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil VIII*, 456.

kanallarının önemini anlayan Muizzüddeve, kendisinden önce iş başında bulunan Türk Emirü'l-Ümeraları arasında meydana gelen çatışmalar sırasında tahrip edilmiş veya onarılamamış su kanallarını, kullanılır hale getirmek için büyük çaba sarf etmiş ve bununla yakından ilgilenmişti. Nitekim Bağdat'a girdiği sırada merhum halife Muktedir-Billâh'a vezirlik yapmış olan Ali b. İsa, Muizzüddeve ile görüşmek için onun Bâbü's-Şemmâsiyye'deki karargâhına gitmiş, Muizzüddeve onu güzel bir şekilde karşıladıktan sonra devlet işlerinde kendilerine bir tavsiyede bulunmasını istemişti. Bunun üzerine tecrübeli vezir, ilk önce Sevâd topraklarının verimsiz hale gelmesine sebep olan bozuk su kanalları ve setleri onarmasını, gedikleri kapatmasını tavsiye etmiştir. Muizzüddeve'nin bütün mülkünü harcayacak dahi olsa setleri onaracağına ve bu işi öne alacağına dair yemin etti¹⁷⁶. Muizzüddeve'nin su setlerinin onarılması hususundaki vaadini hâkimiyete geldikten on sene sonra gerçekleştirdiği görülmektedir. Nitekim 955 veya 956 yılına gelindiğinde onun Rufeyl kanalı ile Bâdûrayâ (veya Bâduryâ) kanalında meydana gelen gedikleri kapattığı kaydedildi. Burada işlerini hallettikten sonra Nehrevânât'a gitmiş ve oradaki setlerde meydana gelen gedikleri de onararak kapatmıştı¹⁷⁷. Ayrıca Bağdat'ta yer alan Hâlis nehri için bir kanal kazdırmış ve nehrin yönünü değiştirmişti. Muizzüddeve'nin bu çalışmalara askerleriyle birlikte bizzat iştirak ettiği ve gediklerin kapatılması için toprak taşıdığı belirtilmektedir. Bu imar faaliyeti neticesinde Bağdat bayındır hale geldi, ekmeğin fiyatı bir hayli düştü. Böylece Muizzüddeve setlerin onarılmasındaki hizmetleri ile halkın sevgi ve sempatisini kazandı¹⁷⁸.

2.3.5.2. Diğer İktâ Tahsisleri

Kaynaklarda Muizzüddeve'nin, komutan ve askerlerine tahsis ettiği iktânın yanı sıra farklı amaçlarla devlet ricâline, âlimlere ve diğerlerine yaptığı bazı iktâ tahsislerinden de bahsedilmektedir. Devlet memurlarına tahsis edilen iktâlarda öncelik halifenindi. Nitekim Muizzüddeve Bağdat'ta hâkimiyeti ele geçirdikten sonra halife Müstekfî-Billâh'a iktâ arazi tahsis etti. Ondandan sonra hilâfet makamına getirdiği halife Mutî-Lillâh'a da yıllık geliri iki yüz bin dinar olan bir arazi tahsis ettiği bilinmekteydi. "Diyâ'u'l-hidme" olarak anılan bu arazinin gelirlerinin gözetimi halifenin özel kâtibi

¹⁷⁶ Hemedânî, *Tekmile*, 359-362.

¹⁷⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 165.

¹⁷⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 165.

tarafından yapılmaktaydı¹⁷⁹. Muizzüdevle 947 yılında Basra'yı zaptettikten sonra halifeye daha önce verdiği topraklara ilave olarak Basra ve civarındaki yerlerden yeni iktâ toprakları tahsis etti. Ancak zaman geçtikçe bu topraklardan halifeye gelen gelirlerin miktarı azalarak senelik elli bin dinara kadar indiği belirtilmektedir¹⁸⁰.

Halifeye tahsis edilen bu toprakların daimî olmadığı, hilâfet makamından uzaklaştırıldıktan sonra bu arazilerin halifeden alındığı anlaşılmaktadır. Zira halife azledildiği zaman bütün yetkilerini de yeni halifeye devretmekteydi¹⁸¹. Halife ve diğer devlet memurlarına tahsis edilen iktâ toprakları daimî olmayıp vefatlarının ardından geri alınırdı. Abdülaziz Dûrî, teorik olarak tasnif edilen iktâ çeşitlerine (iktâu't-temlîk, iktâu'l-istiglâl) değindikten sonra iktâların tahsis edildiği şahsın konumuna göre bir değerlendirmeye tabi tutarak Büveyhîler dönemindeki iktâları dört kategoriye ayırmaktaydı. Dûrî, vezire ve diğer memurlara verilen iktâ topraklarını "İktââtul-medeni" kategorisi içerisinde belirtmekteydi. Müellif halifeye tahis edilen iktâyı ise "İktââtul-halife" kategorisine dâhil etmekte olup bu iktânın iktâu'l-medeni'ye benzediğini de söylemekteydi¹⁸².

Büveyhîler'in önceki dönemlerde olduğu gibi ölü toprakların ihyâsına büyük önem verdikleri ve bu amaçla iktâ tahsis ettikleri görülmektedir. Halife Mutî-Lillâh'ın ismi belirtilmemiş bir şahsa mülk olarak iktâ yoluyla arazi tahsis edilmesi ile ilgili inşa kâtibi Ebû İshak es-Sâbî'ye yazdırdığı fermanla bunu görmek mümkündür. Buradan hareketle bu iktâların halife tarafından tahsis edildiği sonucu çıkarılmamalıdır. Zira halifenin kendisi zaten iktâ alan bir memur konumundaydı. Sadece diğer hususlarda olduğu gibi iktâ tahsisinin resmileştirilmesinde halifenin onayına başvurulurdu. Tarihi belirtilmeyen bu fermanın ölü ve terkedilmiş toprakların iktâ edilmesi yoluyla yeniden verimli hale getirilmesi amacına yönelik olduğu görülmektedir. Bununla iktâ sahibi olan şahıstan, verimsiz olan bu toprakları yeniden verimli hale getirmesi, çiftçilerin ve toprakta çalışan diğer insanların yükünü hafifleterek onları yeniden zirâat işine teşvik etmesi, onların tohum ve diğer ihtiyaçlarını temin etmesi istenmekteydi. Ayrıca su kanallarını onaracak ve devletin hazinesine her haraç vergisi döneminin sonunda belirli miktarda vergi ödeyecekti.

¹⁷⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 107-108.

¹⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* 14, 64.

¹⁸¹ *Kitâbü'luyûn*, IV/II, 439-440.

¹⁸² A. Dûrî, *Târîhü'l-Irâki'l-iktisâdî*, 41, 42.

Hazineye ödenecek olan verginin dışındaki diğer vergilerden ve devlet memurlarının müdahalesinden muaf tutulacağı da anlaşma belgesinde geçen hususlar arasında yer almaktaydı. Bunun karşılığında iktâyı alan şahıs, askerî iktâdan farklı olarak kendisine verilen mülkün tam sahibi olmakla birlikte vefatından sonra da iktâ arazisi veraset yoluyla vârisine geçecekti. Halifenin onayıyla iktâ sahibine verilen arazinin mülkiyeti ile ilgili hususların yazılı olduğu bu belge Dîvânü's-Sevâd, Devâvînü'l-hadra ve Dîvânü'n-nâhiye'de kayıt altına alınmaktaydı¹⁸³. Abdülaziz Dûrî bu iktâ çeşidini özel iktâ (iktââtü'l-hâssa) kategorisi içinde saymakta ve bir nevi iktâların daha çok şarkıcılar, şair ve edipler gibi devlet memuriyeti olmayan bazı şahıslara özel hizmetlerine ve özel yeteneklerine göre verildiğini ileri sürmekteydi¹⁸⁴.

2.3.5.3. Vergilerin Toplanmasında Takip Edilen Yöntemler ve Devlet Gelirleri

Muizzüddeve'nin askerî iktâ uygulaması ve tarım politikası bazı olumsuz sonuçlar meydana getirdi. İktâ ve diğer toprak sahipleri, vergilendirme ilkelerini ihlâl ederek fazla kazanç elde ettikleri halde, devlete ödemekle yükümlü oldukları vergilerini ödemediler. Ayrıca vergilerin miktarını artıran ve halka ilave vergiler yükleyerek onları zor durumda bırakan bu toprak sahiplerinin harcamalara dair tuttukları kayıtlar da gerçeği yansıtmamaktaydı. Devlet ricâlinden birisi iktâ sahipleri ve toprak ağalarının bu keyfi davranışlarını gündeme getirerek bununla ilgili soruna dikkat çektiği takdirde ise gözden düşürülerek etkisiz hale getirilmişti. Eğer bu adam yüksek konuma sahip olmayan fakir birisiyse küçük miktarda bir meblağla memnun edilerek bu işten vazgeçirilirdi.¹⁸⁵

Muizzüddeve, eyaletlerdeki gelirlerin ve vergilerin toplanmasında birkaç metot takip etti:

a. Damân (İltizam) Usulü: Bu metotlardan en yaygın olanı Damân (İltizâm) usulü idi¹⁸⁶. Bu uygulamadaki esas hedef devlet vergilerinin toplanmasıydı. Bu yüzden iltizama verilen araziler veya bölgeler mahiyeti itibarıyla asker maaşlarının ödenmesi, ölü toprakların verimli hale getirilmesi maksadıyla verilen iktâlardan, ayrıca halifeye ve diğer devlet ricâline tahsis edilen iktâ topraklarından farklılık arz etmekteydi.

¹⁸³ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-insâ'*, I-XIV, Kahire ts. (Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye), s. 123-131

¹⁸⁴ A. Dûrî, *Târîhü'l-Irâki'l-iktisâdî*, 41

¹⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 97-99

¹⁸⁶“Özel bir şahsın devlete ait her hangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üstlenmesi”. (Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, XXII, s. 154)

Muizzüddeve bu uygulamayı Bağdat'a hâkim olduğu ilk senelerden itibaren tatbik etmeye başladı. Nitekim 946 yılında Sevâd bölgesinin büyük bir kısmını maaş karşılığında komutan ve askerlerine iktâ ederek bu bölgenin iktâ edilmeyen çok az bir kısmını da damân usulüne uygun olarak dağıttı¹⁸⁷. İbn Miskeveyh iktâ topraklarının dışında kalan toprakların iki zümreye tahsis edildiğini, bu zümrelerden birinin yine üst rütbeli komutanlar, ikincisinin ise “ashâbu'd-darâfi” diye adlandırılan önemli devlet memurları olduğunu ifade etmiştir¹⁸⁸.

Damân (iltizam) uygulaması sahibine toprakta çalışan insanlar üzerinde özel bir hak ve yetki tanınamaktaydı. Ancak mültezimlerin Muizzüddeve'nin hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren bu kurala uymadıkları ve görevlerini kötüye kullandıkları anlaşılmıştır. İbn Miskeveyh bu durumun genel bir tablosunu çizmekte, ileri gelen komutanlardan ve önemli devlet memurlarından (ashâbu'd-darâfi) ibaret olan mültezimlerin kendi topraklarındaki kanun dışı uygulamaları hakkında önemli bilgiler vermekteydi. Burada geçen bilgilerden üst rütbeli komutanların askerî iktâ sahipleri gibi servet toplamaya düşkün oldukları, gelirleri zimmetlerine geçirerek bol miktarda kazanç elde ettikleri anlaşılmaktaydı. Vergi memurları, devlet hazinesine ödeme yapmayan bu zümreye karşı aldıkları tedbirlerde başarısız oldular. Böylece kanun dışı biriktirdikleri mal ve mülkleri sayesinde güçlü bir konuma gelen komutanlar zaman zaman ayaklanarak devletin güvenliğini tehdit ettiler. Mültezimler arasındaki devlet memurları (ashâbu'd-darâfi) hile yoluyla Sultân'dan para koparmak ve kanunsuz yollarla mal mülk elde etme hususunda askerlerden daha iyiydiler ve ayrıca her iki zümre çoğu zaman müşterek hareket ettiler. Zaman geçtikçe her iki zümreye mensup olanlar kendi topraklarında bağımsız hareket etmeye başladı ve geniş bir serbesti kazandılar. Bu da onların halkın güçsüz kesimine karşı baskı uygulayarak onlara aşırı vergiler yüklemelerine yol açtı. Bunun bir neticesi olarak halkın divanlara müracaat etmesi durakladı, şikâyetlerin dinlenmesi, vergi memuru ile bir mesele hususunda görüşülmesi imkânsız hale geldi¹⁸⁹.

Muizzüddeve hâkimiyetinin ilk yıllarından itibaren damân (iltizâm) usulüyle vergilerin toplanmasında zorluklarla karşılaşmış ve bu sebepten sık sık mültezimleri görevlerinden almak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte Muizzüddeve, ünlü veziri Mühellebî'nin aldığı tedbirler sayesinde eyaletlerdeki geciken alacakların toplanmasını

¹⁸⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 96.

¹⁸⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 98.

¹⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 98-99.

ve vergilendirme ilkelerinin yeniden düzenleyerek malî sıkıntıların kısmen dahi olsa çözüme kavuşturulmasını sağladı. Ülkenin malî işleri ile görevlendirilen vezir Mühellebî, gelirleri artırmanın yollarını bularak kalıcı tedbirler almış, ayrıca çorak ve verimsiz toprakları verimli hale getirerek iyi sonuçlar elde etmeyi başarmıştı. Gecikmiş alacakların toplanmasında ve vergilerin belirlenmesinde mahir bir devlet adamı olarak karşımıza çıkan Mühellebî, 339 (950) yılında vezir tayin edildikten hemen sonra Ahvaz'a giderek memurların devlet hazinesine vermeyerek zimmetlerine geçirmek istedikleri büyük miktarda paraları topladı. Ayrıca âmiller ve mültezimler ile anlaşmalar yaparak onları vergileri ödemekle yükümlü kıldı, neticede Ahvaz'dan merkeze düzenli bir şekilde vergi gelmeye başladı¹⁹⁰.

Mühellebî, 342 (953) yılında ise Kûfe'ye giderek orada bir süre kaldı, borçlarını ödemeyen Kûfeli eşraftan alacağının tamamını tahsil ettikten sonra Bağdat'a döndü¹⁹¹. Ülkenin malî sıkıntı içinde bulunduğu zamanlarda ise vezir, çeşitli kimselerin mallarına el koydu. Nitekim maddî sıkıntının yaşandığı bir sırada Basra'ya gittiğinde Vâsıt mültezimi Ebû Ali Küttâb b. Abbas ed-Deylemî'ye ait on bin dinar tutarındaki ürünlere, ayrıca Destemîsân ve Vâsıt'tan olan tacirlerin ve halktan çok sayıda insanın ürünlerine el koyup bunları satışa çıkardı ve bu yolla elde edilen parayla ülkenin bazı giderlerini karşıladı¹⁹².

Ancak malî konulardan sorumlu olan vezirin bu görevini her zaman eksiksiz bir şekilde icra ettiği söylenemez. Nitekim Vâsıt'ın gelirlerini ödemekle yükümlü olan Ebü'l-Hasan Tâzâd'ın, oradaki Türk askerleri için tahsis edilen meblağı ödemekten imtina etmesi Türkler'in ayaklanmaları ile neticelendi. Muizzüddeve ise bu durumdan vezirini sorumlu tutup onu kırbaç cezasına çarptırdı. Bütün bunlara rağmen Mühellebî'nin, cezalandırıldıktan kısa süre sonra eyaletlerden ve merkeze bağlı yerlerden henüz toplanmamış on üç milyon dirhem tutarında borcun olduğunu gösteren bir rapor hazırlayarak Muizzüddeve'ye sunduğu kaydedildi. Bu gecikmiş borçları toplamaya hazır olduğunu bildirmiş ve hemen görevinin başına geri getirilmezse raporda yazılı olan meblağın harcanarak elden çıkacağını söylemişti. Gecikmiş borçların elden çıkmasını göze alamayan Muizzüddeve, ona yeniden görevinin başına dönmesini emretti¹⁹³.

¹⁹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 125

¹⁹¹ *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 473.

¹⁹² Tenûhî, *Nisvâr*, III, 131-132.

¹⁹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 145-146.

b.Tesbîb Usulü. Muizzüddeve'nin eyaletlerdeki gelirlerin toplanması için takip ettiği yöntemlerden bir diğeri "Tesbîb" usulü idi¹⁹⁴. Hârizmî, eserinin "Kitâbu dîvânî'l-hazn" bölümünde Tesbîb'i şöyle açıklar: "et-Tesbîb bir şahsın, kendisine tahsis edilen maaş karşılığında toplanması çok zor olan verginin alınması işinde vergi memuruna (âmil) yardım etmekle görevlendirilmesidir"¹⁹⁵. Bu uygulama, merkezî hükümetin bazı eyaletlerin vergilerini toplamakta zorluk çekmesi sonucu ortaya çıktı. Bu yüzden Hârizmî'nin tarifinden anlaşılacağı üzere devlet başkanı, belirli adamlarını vergisini ödemeyen veya geciktiren yerlere göndererek gelirlerin toplanması işinde aciz kalan âmillere yardım etmekle görevlendirmiş ve bu görevlerine mukabil olarak da onlara belirli bir ücret tahsis etmişti. Vergilerin toplanmasında takip edilen bu metodun Büveyhîler'den önce de uygulandığı bilinmekle birlikte Donohue, bunun Irak Büveyhîleri'nin ilk iki hükümdarı, yani Muizzüddeve ve oğlu İzzüddeve Bahtiyar dönemlerinde kurumsallaştığını söylemektedir¹⁹⁶.

Muizzüddeve'nin, tesbîb uygulamasını Rûzbihân isyanını bastırdıktan (345/957) sonra yürürlüğe koyduğu anlaşılmaktadır. Rûzbihân isyanını büyük ölçüde Türk askerî unsuruna dayanarak bastıran Muizzüddeve bu hizmetlerine karşılık olarak Türkler'e Vâsit, Basra ve Ahvaz'ın vergilerinden bazı gelirler tahsis etti ve bu gelirlerini toplamaları için onları dönüştürümlü olarak mezkûr eyaletlere gönderdi¹⁹⁷. Ayrıca gittikleri eyaletlerin gelirlerini tam bir şekilde toplayana kadar onlara günlük ücret de tahsis etti. Bununla birlikte Muizzüddeve, Türkler'in bu imkânlardan sürekli değil, geçici olarak faydalanmalarını amaçlamaktaydı. Eyaletlerin gelirlerini topladıktan ve ayrıca kendileri ve Bağdat'ta kalan asker arkadaşları için para tahsil ettikten sonra en kısa sürede geri dönmelerini istedi. Ancak Muizzüddeve'nin bu siyaseti yolsuzluk kapısını açarak ülkenin malî kaynaklarının talan edilmesine, eyaletlerdeki halkın ve âmillerin zulüm ve baskıya maruz kalmalarına yol açtı. Kendilerine günlük ücret tahsis edilen Türkler daha fazla kazanabilmek için gittikleri yerlerde daha uzun süre kalıyor ve bu sebepten de gelirleri toplamayı kasıtlı olarak geciktiriyorlardı. Ayrıca söz konusu eyaletlerde iki veya üç sene gibi uzun bir süre kalan Türkler, eyaletlerin gelirlerinden devlet hazinesine hiçbir ödeme yapmadılar. Böylece Muizzüddeve'nin Türkler'e tahsis ettiği bu gelirler onların hırslarını daha da artırmış ve telafisi güç bazı olumsuz sonuçlar

¹⁹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 174.

¹⁹⁵ Harizmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 387/997) *Mefâtihu'lulûm*, Kahire 1342/1923, s. 41.

¹⁹⁶ John J. Donohue, *The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945- to 403H./1012*, Leiden 2003 s. 234-235.

¹⁹⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 173-174.

doğurmuştu. Gittikleri yerlerde zor kullanarak küçük toprak sahiplerini “İlcâ (et-Telâcî)”¹⁹⁸ yoluyla himayeleri altına alan Türk askerler bu eyaletlerdeki toprakları ele geçirerek tedricen o yerlerde hâkim bir konuma geldiler. Bütün bunlar âmillerin gücünün zayıflaması, bu topraklarda yaşayan halkın köle durumuna düşmesi ile sonuçlandı¹⁹⁹. Netice itibariyle maaş karşılığında Türkleri belli bir süre için mezkûr eyaletlerin gelirlerini toplamakla görevlendiren Muizzüddeve, bu yöntemle bir başarı sağlayamayınca bu uygulama, ülkenin harabe hale gelmesine neden oldu²⁰⁰. Bu işle görevlendirilen Türkler’in vergi memurlarına uyguladıkları baskı ve topladıkları gelirleri kendi zimmetlerine geçirmelerinin, hatta Beytül’l-mâl’e ait gelirlere bile el koymalarının bir sonucu olarak 959/960 yılında Vâsıt, Basra ve Ahvaz’dan gelen vergiler kesintiye uğradı.

Daha sonra Deylemliler de onlarla birlikte hareket ederek gelirleri kendi zimmetlerine geçirmeye başladılar. Zamanla her iki grup yukarıda izlenen aynı prensip üzerinde anlaşarak sultanın haklarını bile çiğnemekten çekinmediler. Bundan dolayı vergi âmilleri bir araya gelerek vergilerle ilgili yapılan anlaşma esaslarının geçersiz olduğunu ilan etmekten başka bir çare bulamadılar. Ancak mağduriyetlerinin ve uğradıkları haksızlıkların giderilmesini talep etseler de bir sonuç alamadılar. Çünkü bu iki grup ihtiyaç duyduklarında ortak hareket ettiler. Bu haksız uygulamalar sayesinde artan gelirlerle ilgili tutulan raporlar o yılın kayıtlarından silinerek gelecek yıla devredildi ve bir uygulama haline getirildi. Bu durum, Muizzüddeve’nin hâkimiyetinin sonlarına kadar devam etti. Muizzüddeve’nin heybeti ve otoritesine duyulan saygı sayesinde kendi döneminde henüz büyüyen bir çocuğa benzetilen bu yolsuzluklar, onun vefatından sonra artarak kronik bir hal aldı²⁰¹. Ayrıca vezir Mühellebî’nin iktisadî sahada daha önce gerçekleştirdiği bazı önemli icraatları, 967 yılında ortaya çıkan bu yeni durumla kesintiye uğradı ve daha önce yapılan bazı ıslahatlar da mevcut durumdan dolayı yarım kaldı.

¹⁹⁸ İlcâ, güçsüz bir çiftçinin veya toprak sahibinin toprağını gasp, haciz veya müsadere gibi yasal olmayan muamelelerden ve dış müdahalelerden koruyabilmek, ağır vergi yükünü kısmen hafifletebilmek için emlakını toplumda nüfuzlu birisinin himayesi altına vermesi ile ilgili yapılan göstermelik ve danışıklı bir sözleşmedir. İki taraf arasında yapılan bu sözleşmeye göre birinci taraf mülkün sahibi olmakla birlikte toprağın idaresinden ve vergilerle ilgili hususlardan ikinci taraf mesul oluyordu (Cengiz Kallek, “Telcie”, *DİA*, XL, s. 397.)

¹⁹⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 174.

²⁰⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 173-174.

²⁰¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 174, 175-176.

Devletin gelir kaynakları arasında zikretmemekle birlikte Muizzüddeve, malî sıkıntı ile karşılaştığı durumlarda veya çeşitli sebeplerden dolayı sık sık bazı memurların mallarını müsadere etti ve bazı vaatler karşılığında onlardan para aldı. Vefat eden devlet ricalinin mallarına el koydu hatta adli kurumun başına ve şurta teşkilatına bazı atamaları damân (iltizam) usulüyle yaptı²⁰². İktisadî krizler ve ayrıca harcamaların düzensiz bir şekilde yapılması yüzünden Muizzüddeve hiçbir zaman hazinede ihtiyaten ciddi miktarda nakit para bulunduramadı. Nitekim Muizzüddeve'nin vefat eden oğlu İzzüddeve Bahtiyar'a yalnız dört yüz bin dirhemden ibaret bir hazine bırakması bunu ortaya koymaktadır²⁰³. Bosworth, malî alandaki başarısızlıkları Büveyhî emîrlerinin askerî yapısına bağlamaktaydı. Ona göre Irak ve Batı Fars'ta Abbâsîler döneminde geliştirilen mükemmel idarî mekanizmayı onlardan devralan Büveyhî Emîrî'l-Ümerâları, askerî yapıdan uzaklaşarak yerleşik bir devlet başkanı olma vasfını yakalayamadıkları için bu topraklardaki malî kaynakları gerektiği gibi kullanamamış ve bu da ülkenin iktisadî hayatında çeşitli sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olmuştu²⁰⁴.

2.3.6. Ticaret

Muizzüddeve döneminde Irak'ta ticarî hayat oldukça durgundu. Bu durgunluğun ve ticarî gerilemenin sebebini Abdülazîz Dûrî, Büveyhîler'in izlediği toprağa dayalı politikaya bağlamaktaydı. Dûrî'ye göre hilâfet topraklarının parçalanmasının sonucu olarak tüccarlara yüksek miktarlarda vergiler getirilmiş, ayrıca pek çok yerde yaşanan yağmalama olayları da ticaretin durmasına neden olmuştu. Dûrî ilave olarak, Büveyhîler'in, ticaretin iktisadî hayata olan etkisini ve önemini anlayamadıklarını ve bu yüzden ticaretteki daralmanın daha da büyüdüğünü belirtmekteydi²⁰⁵. Diğer yandan, Büveyhîler Bağdat'a girdikten itibaren sürekli ortaya çıkan mezhep kavgaları ve çatışmalar da ticarî hayat üzerinde olumsuz etkiler bırakıyordu²⁰⁶.

Muizzüddeve Emîrî'l-Ümerâ olduktan sonra farklı rakipleri ile giriştiği mücadelelerde ticarî hayatın olumsuz etkilenmesine neden oldu. Muizzüddeve Hamdânîler'i yenip Bağdat'tan çıkardıktan sonra şehirde bir kargaşa yaşandı ve bu sırada Bağdat'ın doğusunda bulunan Sûku Yahyâ ve Bâbüttâk gibi merkezlerde

²⁰² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 188-189.

²⁰³ Bosworth, *Military Organisation Under...*, 161; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 238

²⁰⁴ Bosworth, *Military Organisation Under...*, 159.

²⁰⁵ Abdülazîz Durî, *İktisat Tarihine Giriş*, s. 125.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil VIII*, 558.

Deylemli askerler yağmaya başladı²⁰⁷. Askerlerin yağmaladıkları yerler aslında tüccarların alışverişlerini yaptıkları pazar yerleri ya da dükkânlar olduğu için en büyük zararı da tacirler gördü²⁰⁸. İbn Miskeveyh, yağma sonunda yağmalanan malların yaklaşık 10 milyon dinar değerinde olduğunu yazar²⁰⁹.

Ticaretin gerilemesinin bir diğer nedeni de İmrân b. Şâhin'in kontrol altına alınamamış olması idi. İmrân b. Şâhin, Vâsıt, Kûfe ve Basra arasında bulunan ve bataklık bir bölge olan Batîha'ya hâkimdi ve Bağdat'la Basra arasında olan Dicle suyunu sürekli tehdit etmekteydi. İmrân b. Şâhin'in Muizzüddeve'nin ordusunu yenmesinin ardından Basra'ya giden nehir yolu ulaşıma kapandı²¹⁰. Bu durum da Irak ticaretini olumsuz etkiledi. 955 yılında Bağdat'ta Muizzüddeve'nin bir hastalığa yakalanmasının ardından onun öldüğüne dair çıkan söylentiler üzerine İmrân b. Şâhin harekete geçti. Bu haberi alır almaz İmrân b. Şâhin, o sırada Ahvaz'dan Bağdat'a gitmekte olan bir ticaret kervanına saldırarak kervandaki tüm paraya ve mallara el koydu. Kervanda Muizzüddeve'nin şahsına ait 100 bin dinar ve tüccarlara ait yüklü miktarda mal bulunuyordu. Muizzüddeve, durumu haber alır almaz elçisini İmrân b. Şâhin'e gönderdi ve kendine ait paraları geri almayı başardı fakat tüccarların malları iade edilmedi²¹¹.

Etnik gruplar üzerinde Muizzüddeve'nin izlediği farklı politikalar da Irak'taki ticari hayatın olumsuz etkilenmesine neden oldu. Muizzüddeve, Türk askerlerine pek çok imtiyaz vermiş ve bu durum kimi eyaletlerde ticaretin Türk askerlerinin kontrolüne girmesine yol açmıştı. Rûzbihân isyanı bastırıldıktan sonra Muizzüddeve, Türk askerlerini Vâsıt, Basra ve Ahvaz eyaletlerinin vergilerini toplamakla görevlendirdi ve bu vergilerden kendilerine birtakım gelirler tahsis ettiğini açıkladı. Ayrıca askerlere kaldıkları gün başına para ödeme sözü de verdi. Türk askerleri, kendilerine verilen bu imtiyazlardan istifade etmeye başlayarak biriktirdikleri paralarını ticarete yatırmaya ve böylece gelirlerini iki katına çıkarmaya başladı. Türk askerlerinin ticarî mallarından gümrük vergisi alınmadı. Bunun sonucu olarak zamanla Türk askerleri, kendileri ile iş birliği yapan tüccarları kendi himayeleri altına aldı ve Basra, Ahvaz gibi eyaletlerde ticaretin kontrolünü ele geçirdi²¹². Ticaretin bu şekilde tekelleşmesi ilerideki

²⁰⁷ Hemedânî, *Tekmile*, 357.

²⁰⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 94.

²⁰⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 94.

²¹⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 129-130.

²¹¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 158-159.

²¹² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 174.

zamanlarda pek çok eyalette ve Irak genelinde ticarî faaliyetlerin gerilemesine neden oldu.

Büveyhîler'in hâkimiyeti altında bulunan Irak topraklarından ve devamında başka ülkelerin topraklarından geçmekte olan ticaret yolları, kimi zaman bazı aşiret ve kabilelerin saldırısına maruz kaldı. Hac kabilelerinin izlediği yollarda da yaşanan bu emniyet sorunu Büveyhîler'in komşu ülkelerle olan ticarî faaliyetlerini de olumsuz yönde etkiledi. Örnek olarak 954 yılında, Hulvân eyaletinin idaresinden ve yollarının güvenliğinden sorumlu İbn Ebi's-Sevk el-Kürdî, halife Müstekfî-Bilâh ve Muizzüddeve'nin Horasan'dan Bağdat'a dönmekte olan elçilerine saldırıp onları esir almış ve kabileyi de yağmalamıştı²¹³.

Yaşanan tüm bu olumsuz durumlara rağmen Büveyhîler döneminde Irak'ta ticarî hayat hiçbir zaman tamamen durmadı. Büveyhîler zamanında yaşamış olan kimi coğrafyacılar, eserlerinde Irak'ın birçok önemli kentindeki ticarî hayatın durumu hakkında olumlu bilgiler veriyordu. Buna göre, Kerh semti, Bağdat'ın en zengin ve müreffeh semti idi. Semt içerisinde pek çok tacire ait büyük ve gösterişli dükkânlar, çarşılar ve pazar yerleri bulunmaktaydı²¹⁴. Makdisî, kitabında Bağdat'ın en gelişmiş ve zengin semtlerinin batı yakasında bulunan Katîatürrabî' ve Kerh ile doğu yakasında bulunan Bâbüttâk ve Dârülemîr olduğunu yazmıştı. Fakat Bağdat'ın batı yakasının doğu yakasına göre daha fazla çarşı ve saray bulunmaktaydı²¹⁵. Bağdat'ın haricinde Kûfe ve Basra'da oldukça büyük ve zengin pazarlar olduğu anlatılmaktaydı. İbn Havkal, Basra'nın dünyanın farklı ülkelerine ticarî mallar gönderdiğini anlatmaktaydı²¹⁶. Ayrıca Vâsît şehri civarında bulunan Deyru'l-Âkûl de büyük ve zengin bir yer olup tıpkı Filistin'deki şehirlerde olduğu gibi farklı ve çok çeşitli çarşıları bünyesinde barındırmaktaydı²¹⁷.

2.3.7. Darphâne (Dâru'd-darb)

Muizzüddeve, Bağdat'ı zaptedip Emîrü'l-Ümerâ olduktan sonra farklı zamanlarda Bağdat, Sâmerâ, Basra, Sûku'l-Ahvaz, Tüster ve Kûfe'de adına sikke

²¹³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 155-156.

²¹⁴ İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed (ö. 340/951-952'den sonra), *Mesâlikü'l-memâlik* (nsr. M.J. de Goeje), Leiden 1967. s. 84.

²¹⁵ Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (390 h. 1000 civarı), *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (nsr. M. J. De Goeje,) Leiden 1906, s. 120.

²¹⁶ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-arz.*, s. 238.

²¹⁷ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm*, 122.

kestirdi²¹⁸. Bu dönemde darphanelerin faaliyetleri ile ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Elde olan kaynaklara bakıldığında ise darphanelerin faaliyetleri, basılan paraların ayarları ve saflığı ile ilgili genel bilgiler elde edilmiştir. Muizzüddeve daha Ahvaz valisiyken Sûku'l-Ahvaz'da bulunan darphâneyi çalıştırması için İbn Kerem'î görevlendirdi. Fakat İbn Kerem bu görevi kötüye kullanarak sahte paralar basıp piyasaya sürdü. Bu durumdan haberi olmayan Muizzüddeve, günün birinde hizmetlilerini bir binek hayvanı almaları için Basra'ya gönderdi. Fakat hizmetliler Basra'da paraların sahte olduğunu fark edince alışverişi tamamlayamadan geri döndüler. Durumu anlattıklarında Muizzüddeve oldukça sinirlenerek İbn Kerem'i huzuruna çağırtdı ve suçlu olduğunu söyleyerek öldürülmesini emretti²¹⁹.

2.3.8. Posta Teşkilatı

Muizzüddeve, Büveyhîler'in tüm diğer kollarıyla iletişimde olmaya önem verdiğinden posta teşkilatının kurulması kendisi için oldukça ciddi bir konuydu. Özellikle Rey'de hükümdarlığı süren kardeşi Rüknüddeve ile haberleşebilmek için posta sistemini hızlı bir şekilde kurmuş ve bu kurumun çatısı altında çalışan kişilere de yüksek ücretler ödemişti. Posta habercileri en uzak mesafeleri bile son derece hızlı bir şekilde giderek haberlerin alıcılara hızlıca ulaşmasını sağlamıştı. Postacıların günde yaklaşık 150-200 km yol gittikleri söylenmekteydi²²⁰.

Peyk ya da kasıd gibi isimlerle anılan bu postacılar aynı zamanda gizli mektupları taşıma görevi de üstlenmişti. Böyle gizli bir görev durumunda postacılar derviş ya da seyyar satıcı kılığına girerek görevlerini yapmıştı²²¹. Posta görevlilerinin yüksek ücretler alması sonucu bu meslek halk arasında oldukça talep gören bir meslek haline geldi. Bağdat'ta yaşayan gençler ve fakirler, postacı olabilmek için büyük bir çaba göstermiş ve çocuklarının bu işi yapması için ön ayak olmuşlardı.

Muizzüddeve'ye özel olarak hizmet eden iki postacıdan biri Şîî, diğeri ise Sünnî idi. Lakapları Mar'us ve Fazl olarak bilinmektedir²²². Büveyhîler döneminde postacılar haricinde güvercinler de haberleşme aracı olarak kullanıldı.

²¹⁸ İbrahim Artuk, Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teshirdeki İslamî Sikkeler Kataloğu I*, İstanbul 1970/74, s. 329-332.

²¹⁹ Tenûhî, *Nisvâr I*, 142.

²²⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, .575-576.

²²¹ M. Fuad Köprülü, "Berîd", *İslam Ansiklopedisi, Diyanet İslam Vakfı Yayınları*, Cilt: II, İstanbul 1961, s. 544.

²²² Hemedâni, *Tekmile*, 352.

2.4 Muizzüddeve'nin Ölümü

Muizzüddeve, 966 yılında Uman şehri ve Batıhalar'ı kontrol altına almak amacıyla Vâsıt'a yola çıktı. Batıha emiri İmran Şahin'in Muizzüddeve'ye itaat etmemesi sonucu kâtip es-Şirazi ordunun başına geçti ve Şahinîlerin üzerine yürüdü. Bu sırada Muizzüddeve ishale yakalandı ve durumu ağır bir hale geldiği için Vâsıt'a geri döndü. Hastalığı daha da ilerleyince komutan Sebüktekin ve askerlerini Vâsıt'ta bırakarak Bağdat'a geri döndü. Giderken de askerlerine en kısa zamanda geri döneceği sözünü verdi²²³.

Bağdat'ta hasta yatağındaiken oğlu İzzüddeve Bahtiyar'ı yanına çağırarak Muizzüddeve, oğlunu veliaht olarak tayin etti ve ardından kendisine vasiyeti mahiyetinde birtakım öğütler verdi. Öncelikle oğlundan, amcası Rüküddeve'ye tam itaat etmesini ve ileride karşılaşması muhtemel hayatî konularda mutlaka amcasına danışmasını istedi. Ayrıca oğlundan yaşça büyük ve daha tecrübeli bir idareci olan kuzeni Adudüddeve ile de ilişkilerini sıkı tutmasını öğütledi. İlave olarak, yıllarca kendisi ile çalışmış ve kabiliyetli olduklarını düşündüğü iki kâtibinin görevlerine devam etmesini istedi²²⁴.

Muizzüddeve oğluna, ordunun başarısının devamı için başkomutan Sebüktekin'in görevine devam etmesi gerektiğini, Deylemliler konusunda dikkatli olmasını ama bir yandan onların gönüllerini alarak ücretlerinin geciktirilmemesini salık verirken diğer yandan da ordusunda bulunan Türklerle iyi ilişkiler kurmaya devam etmesini çünkü olası bir Deylemliler isyanını ancak Türklerin yardımı ile bastıracağını anlattı. Bu yüzden yönetimi altında bulunan Türklerin hem ileri gelenlerine hem de ordusunda bulunan askerlere iyi davranmasını ve bugüne kadar sürdürdükleri yaşam düzenlerine devam etmeleri için sahip oldukları hakları devam ettirmesini istedi²²⁵.

Muizzüddeve'nin hastalığı gittikçe arttı. 967 yılının Nisan ayında vefat eden Muizzüddeve, kendisi için Kureys'te yapılmış olan türbeye defnedildi.

2.5 Muizzüddeve'nin Şahsiyeti

Tarihi kaynaklara bakıldığında Muizzüddeve; cesur, gözüpek bir savaşçı ve üstün meziyetlere sahip bir komutan olarak anlatılmaktadır. Henüz 19 yaşında ağabeyi

²²³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 218.

²²⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 234.

²²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 234

Ali ile birlikte katıldığı Şîraz seferinde göstermiş olduğu kahramanlıklar da bu anlatımları kanıtlar niteliktedir.

Muizzüddeve, otoriteye önem veren bir hükümdardı. Onun gözünde güçlü otorite, bir hükümdarın en önemli özelliklerindendi. Bu özelliği sayesinde Irak'ın neredeyse her yerinde Büveyhîlerin hâkimiyetini sağlamış ve döneminde meydana gelen hemen hemen tüm isyan ve ayaklanmaları bastırmıştı.

Muizzüddeve'nin genel karakteri ve kişiliği hakkında en sağlıklı bilgileri veren kişi şüphesiz vezir Mühellebî'nin nedimi olan İbn Miskeveyh'ti. İbn Miskeveyh'in anlatımına göre Muizzüddeve sert, çabuk parlayan, vezir ya da devletin ileri gelenlerine sinirlenen hatta bazen küfreden bir yapıya sahipti. Vezirinin bir seferde başarısızlığa uğraması sonucu 150 kırbaç cezasına çarptırılmış olması bu sert karakterini en iyi anlatan örneklerden biriydi²²⁶.

Yine İbn Miskeveyh'e göre Muizzüddeve, sinirle aldığı kararlardan dolayı daha sonra sakinleştiğinde pişman olmaktadır. Hükümdarlığı boyunca kendisine karşı ayaklanmış olan veya kendisini öldürmeye çalışan düşmanlarına ve eski komutanlarına karşı önce ölüm cezası verip sonra bu cezaları hapse çevirmesi de bu özelliğinin bir göstergesi idi²²⁷.

Muizzüddeve, kibirden yoksun hatta oldukça mütevazı idi. Bunda fakir bir aileden gelmiş olmasının önemli bir etkisi olduğu muhakkaktı. Bu denli büyük bir devlet kurup tüm Irak'a hâkim olması bile bu mütevazılığını etkilememişti. Bağdat'ı aldıktan sonra devlet adamları ile yaptığı toplantılarda sürekli Allah'ın kendisine verdiklerini bir lütuf olarak değerlendirmiş ve gençlik dönemlerinde ne kadar fakir olduklarını anlatmıştı²²⁸.

Bazı kaynaklarda Muizzüddeve, ağlamaktan çekinmeyen bir hükümdar olarak anlatılmaktaydı. Rûzbihân isyanında ordusunun çekilme kararı alması sonucu oldukça zor bir durumda kalan Muizzüddeve'nin, askerlerinin yeniden savaşa dönmesi için onlarla konuştuğu ve ağladığı rivayet edildi²²⁹.

²²⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 143-146.

²²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 112, 114-115.

²²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 165.

²²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 164; *Kitâbu'l-uyûn*, IV/II, 481.

Savaşçı bir yapıya sahip olan Muizzüddeve aynı zamanda spora da meraklı bir hükümdardı. Özellikle güreş, boks ve yüzme sporları ile ilgilenen Muizzüddeve, bu sporların Bağdat'ta gençler arasında yaygınlaşmasını sağladı²³⁰.

2.6 Muizzüddeve'nin Ölümünden Sonraki Dönem

Büveyhî hükümdarları, sahip oldukları toprakları yönetirken her zaman uyumlu bir ilişki içerisinde olmamışlardı. Buna rağmen ailedeki en yaşlı kişiye daima hürmet edilmiş ve otoritesine saygı gösterilmişti. Ailenin en yaşlı üyesi ve reisi İmâdüddeve Ali 949 yılında öldüğünde ardında bir erkek varis bırakmadı. Bunun üzerine Rüknüddeve'nin oğlu Adudüddeve Fars bölgesini yönetmeye başladı. 967'de ölen Muizzüddeve ve 976'da ölen Rüknüddeve'nin ardından Adudüddeve, Irak'ta hüküm süren Muizzüddeve'nin oğlu Bahtiyâr'ı devre dışı bırakarak Büveyhîler hanedanının başına geçti²³¹.

983 yılında Adudüddeve'nin ölümünün ardından oğulları Bahâüddeve, Samsâmüddeve ve Şerefüddeve, kendi aralarında taht için mücadele etmeye başladı. Bu mücadeleyi Şerefüddeve kazandı fakat 989 yılında öldükten sonra yerine Bahâüddeve tahta geçti. Dönemin veziri Sâhib b. Abbâd orduların talebi üzerine Adudüddeve'nin kardeşi Fahrüddeve'ye hanedanlığın başına geçmesini teklif edince taht için yeni bir rekabet başladı. Fahrüddeve İsfahan, Hemedan ve Rey'de kurduğu hâkimiyetin ardından İran'ı da ele geçirdi. Bahâüddeve'nin gösterdiği çabaların sonucunda Büveyhî hanedanlığı bir toparlanma dönemine girse de Irak'taki nüfuzu azalmaya başladı. 1012 yılında Bahâüddeve'nin ölümünün ardından bu sefer kendi oğulları arasında yeni bir taht kavgası başladı ve Büveyhî birliği parçalandı. Tahta geçen Sultânüddeve Türkler ve Deylemliler arasındaki mücadeleleri bitirmek için uğraşsa da Türkler'in desteklediği Müşerrifüddeve b. Bahâüddeve 1021 yılında Irak'ı kendi hâkimiyeti altına aldı ve Sultânüddeve Irak üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçti²³².

Müşerrifüddeve'nin 1025'te ölmesiyle Irak'ta tekrar bir taht mücadelesi başladı. Askerlerin baskısı sonucu Müşerrifüddeve'nin kardeşi Celâlüddeve emîr seçildi. Bu arada Kirman'da Büveyhîlerin hâkimiyeti sona erdi ve Kirman Ebû Kâlicâr'ın yönetimi altına girdi. Ebû Kâlicâr Bağdat'ı da ele geçirmeyi denedi fakat başarılı olamadı. Buna

²³⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 165.

²³¹ Erdoğan Merçil, *Büveyhîler*, 496-500.

²³² Erdoğan Merçil, *Büveyhîler*, 496-500.

rağmen, kendini emîrû'l-ümerâ olarak kabul ettirdi. 1044 yılında Celâlüddeve ölünce Bağdat'ta hutbe Ebû Kâlicâr adına okundu ve böylece Ebû Kâlicâr, Büveyhîler'in Irak, Fars ve Kirman kollarını tek bir idare altında topladı²³³.

Ebû Kâlicâr'ın kurduğu idare, Selçukluların Büveyhîler'in hâkim oldukları topraklara doğru ilerlemeye başlaması ile bozulma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Selçuklu akınları ilk olarak Kirman'a doğru 1042-1043 yıllarında başladı. Selçuklu ordusunun başındaki Kavurd 1048 yılında Kirman'daki Büveyhîler iktidarına son verdi. Bu arada Ebû Kâlicâr öldü ve yerine oğlu Hüsrev Fîrûz geçti²³⁴.

Dönemin halifesi Kâim-Biemrillâh, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet ederek Büveyhî komutanı Arslan el-Besâsîrî'nin kendisine uyguladığı baskıdan şikâyet etti ve yardım istedi. Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girdi, Hüsrev Fîrûz'u hapsedirdi ve böylece Büveyhîlerin hanedanı tamamen ortadan kalktı²³⁵.

Büveyhî hanedanı, Ali, Hasan ve Ahmed döneminde 4 farklı bölgede hüküm sürdü. İlki Ali'nin yönetiminde olan Fars ve Hûzistan, ikincisi Hasan'ın kontrolünde olan Cibâl, üçüncü ve dördüncüsü Ahmed'in kontrolünde olan Kirman ve Irak bölgeleri idi. Üç kardeşin hükümdarlığı döneminde devlet ya da yönetimde karmaşa, herhangi bir çatışma ya da mücadele olmamıştı. Büveyhî geleneğinde her zaman en büyüğe saygı olduğu için kardeşlerden büyük olan Ali'nin otoritesine diğer iki kardeş asla karşı gelmedi. Ali 949 yılında, Hasan 976 yılında ve Ahmed ise 967 yılında vefat etti. Ardından Büveyhî hanedanının başına Hasan'ın oğlu Adudüddeve geçti. Adudüddeve zamanında Büveyhî toprakları en geniş sınırına, Büveyhî devleti ise gücünün ve kudretinin doruk noktasına ulaştı.

²³³ Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, 496-500.

²³⁴ Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, 496-500.

²³⁵ Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, 496-500.

BÜVEYHÎ HÜKÜMDARLARININ LİSTESİ

1. Fars ve Hûzistan Kolu

İmâdüddeve Ali	322 (934)
Adudüddeve	338 (949)
Şerefüddeve	372 (983)
Samsâmüddeve	380 (990)
Bahâüddeve	388 (998)
Sultânüddeve	403 (1012)
Müşerrifüddeve	412 (1021)
Ebû Kâlcâr	415 (1024)
Fülâd Sütûn	440 (1048)
Şebânkâre reisi Fazlûye'nin hâkimiyeti ele geçirmesi	448 (1056)

2. Kirman Kolu

Muizzüddeve Ahmed	324 (936)
Adudüddeve	338 (949)
Samsâmüddeve	372 (983)
Bahâüddeve	388 (998)
Kıvâmüddeve	403 (1012)
Ebû Kâlcâr	419 (1028)
Kirman Selçukluları'nın kuruluşu	440 (1048)

3. Cibâl Kolu

İmâdüddeve Ali	320 (932)
Rüknüddeve Hasan	335-366 (947-977)

a) Hemedan ve İsfahan Şubesi	
Müeyyidüddeve	366 (977)
Fahrüddeve Ali	373 (983)
Şemsüddeve	387 (997)
Semâüddeve	412 (1021)
Kâküye hânedanı hâkimiyeti	419 (1028)
b) Rey Şubesi	
Fahrüddeve Ali	366 (977)
Mecdüddeve Rüstem	387 (997)
Gazneliler'in hâkimiyeti	420 (1029)
4. Irak Kolu	
Muizzüddeve Ahmed	334 (945)
Bahtiyâr	356 (967)
Adudüddeve	367 (978)
Samsâmüddeve	372 (983)
Şerefüddeve	376 (987)
Bahâüddeve	379 (989)
Sultânüddeve	403 (1012)
Müşerrifüddeve	412 (1021)
Celâlüddeve	416 (1025)
Ebû Kâlîcâr	435 (1044)
el-Melikü'r-Rahîm	440 (1048)
Selçuklu hâkimiyeti	447 (1055)

Şekil 2. Büveyhî Hükümdarları
Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/buveyhiler>

SONUÇ

Hazar Denizi ve Kazvin bölgesi arasındaki bölgede yaşayan Deylemliler, 10. yüzyılın ortalarından itibaren İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Bu gelişme sonucunda bölgedeki kabile liderlerinin geleceklere şekillenmeye başlamıştır. Özellikle Büveyhî ailesine mensup Ali, Hasan ve Ahmed, genç yaşlarında Deylemli komutan Mâkân b. Kaki'ye katılırlar. Fakat Mâkân b. Kaki'nin Ziyârîler hanedanının kurucusu Merdâvîc'e yenilmesiyle saflarını değiştirip Merdâvîc'in ordusuna geçerler. Merdâvîc, zekâsını ve yeteneğini takdir ettiği Ali'yi Kerec valisi olarak tayin etti. Ali, vali olduktan kısa bir süre sonra Şîraz'ı ele geçirerek Fars Büveyhîleri'ni kurar. Kardeşi Hasan Rey ve Cibâl Büveyhîleri'ni, en küçük kardeş olan Ahmed ise Hûzistan Büveyhîlerinin lideri olur.

Ahmed, bir süre Bağdat'ta hüküm süren Türk Emîrî'l-Ümerâları ile mücadele etti ve ardından Abbâsîlerin zayıflıklarından yararlanarak Bağdat'ı zapt etti. Halife Müstekfî-Billâh tarafından Emîrî'l-Ümerâ ilan edilen Ahmed, Muizzüddeve adını alır.

Muizzüddeve, Abbâsî halifesini sembolik olarak mevkisinde bırakır. Kendisinin de Şîî olması nedeniyle mezhepler arasında bir denge sağlar ve bu durum hükümdarlığının daha da sağlamlaşmasına yol açar.

Bağdat'ta kontrol sağlandıktan sonra Muizzüddeve, Büveyhî hâkimiyetini Irak'ın tamamına yaymak için faaliyete başlar ve 22 yıllık hükümdarlık döneminde Irak'ın neredeyse tamamı Büveyhîlerin yönetimi altına girer.

Siyasî ve idarî kurumları Abbâsîlerden devralan Büveyhîler bazı ufak değişiklikler yapmasına rağmen devlet kurumlarının işleyişini devam ettirmiştir. Muizzüddeve, öncelikli olarak posta teşkilatını kurarak iletişime verdiği önemi gösterir. Muizzüddeve döneminde adlî kurumlar Abbâsî halifesine bağlı olarak görev yapmaya devam etti. Fakat Muizzüddeve zaman zaman halifenin adlî yetkilerine müdahale etmiş ve etkisini yargı kurumları üzerinde hissettirmeye çalışmıştır.

Muizzüddeve başa geldiğinde Irak, ekonomik açıdan son derece zayıf bir durumdaydı. Emîrî'l-Ümerâlar arasında süregelen mücadeleler ve askerlerin çıkardığı karışıklıklar yüzünden tarım ve zirâat geri kalmış, suyolları hasar görmüş, hayat durma noktasına gelmişti. Ayrıca Hamdânî hükümdarı Nâsîrüddeve'nin Bağdat'a yiyecek getiren yolları işgal etmesi sonucu şehirde büyük bir kıtlık başlamış ve insanlar hayatını kaybetmiştir. Muizzüddeve'nin Bağdat'ın doğu yakasını yeniden idaresi altına

almasıyla bu durum biraz da olsa hafiflemiş fakat ekonomik olarak şehrin düzelmesi uzun yıllar almıştır.

Muizzüddeve'nin hükümdarlığının başından itibaren Deylemliler, maaşlarının gecikmesinden dolayı ayaklanmalar çıkarmış, bu durumun engellenmesi için bir devlet politikası olarak askerî iktâ sistemi başlatılmıştır. Toprakları Deylemliler ve Türk askerlerine dağıtan Muizzüddeve, ayrıca veziri Mühellebî'nin uygulamaya koyduğu tedbirler sayesinde ekonomiyi bir nebze de olsa canlandırmayı başarmıştır. Mühellebî geciken tüm alacakları toplamış ve vergilendirmede yeni bir sistem kurarak hazineyi rahatlatmıştır.

Muizzüddeve döneminde Irak'ta dinî hayatta da önemli değişiklikler olmuştur. Daha önceki dönemlerde baskılar gören Şiîler, ilk kez kendilerini destekleyen bir hükümdarın yönetimi altında kendilerini daha özgür ve rahat hissetmişlerdir.

Muizzüddeve dönemi, Büveyhîlerin en parlak dönemi olup, ölümünden sonra taht kavgaları çıkmaya başlamış ve 110 yıllık devlet sonunda Selçuklular tarafından tarih sahnesinden silinmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdül'âl, T.H. (1430/2009), el-Kadâ fî Bağdâd ibbâne'l-asri'l-Büveyhî: 334-447/945-1055, Şeriketü nevâbiği'l-fiker. Kahire.
- Akyol, E. (2018), "Büveyhîler'in Bağdat Hâkimiyeti", *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S:3, Bahar, 119-130.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1970/74), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu I, İstanbul, 329-332.
- Ateş, A. (1998), "Deylem", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:3, TDV Yayınları, İstanbul.
- Azimli, M. (2005), "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şîh Hanedan: Büveyhîler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (II), 19-32.
- Belazuri (1987), Fütuhu'l-Büldan, çev; Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bosworth, C.E. (1967), Military Organisation Under the Buyids of Persia and Irak", *Oriens*, 18-19, Leiden, 143-167.
- Buzpınar, Ş.T. (1998), "Nakîbüleşraf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:32, TDV Yayınları, İstanbul.
- Çelik, A. (2010), "Deylem'de İslâmiyetin Yayılması ve Zeydîler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C: VII, S: 1, Elâzığ, 19-37.
- Çelik, A. (2018), Fâtımîler Devleti Tarihi, TTK Yayınevi, Ankara.
- Çelik, A. ve Rençber, A. (2012), "İslâm Fethinden Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Rey Şehri'nin Siyasî Tarihi", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C:VIII, S:1, 35-68.
- Demîrci, M. (1998), "İktâ", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:22, TDV Yayınları, İstanbul.
- Donaldson, D.M. (1933), The Shi'ite religion, A History of Islam in Persia and Iraq, London.
- Donohue, J. J. (2003), The Buwayhid Dynasty in Iraq 334 H./945 to 40 H./1012, Leiden.
- Dûrî, A. (1974), Târîhu'l-İrâki'l-İktisâdî fi'l-karnî'r-râbi el-hicrî, Beyrut.
- Dûrî, A. (2014), İslâm İktisat Tarihine Giriş, trc. Sabri Orman, İnsan Yayınları, İstanbul.

- Duygun, G. , *Büveyhîler Zamanında Kirman Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul, 2015.
- Ebu'l-Fida, (1997), *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer I*, Beyrut.
- el-Iş, Y. (1982), *Tarihü'l-Asri'l-Hilâfeti'l-Abbasîyye*, Dimaşk.
- Garsünni'me, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hilâl b. Muhassin es-Sâbî (1407/1987), *el-Hefevâtu'n-nâdire*, nşr. Sâlih el-Ester, Beyrut.
- Genç, M. (1998), "İltizam", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:22, TDV Yayınları, İstanbul.
- Güner, A. (1998), "İmâdüddeve", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:6, TDV Yayınları, İstanbul.
- Güner, A. (1999), *Büveyhîler'in Şîh-Sünnî Siyaseti*, Tibyan Yayınları, İzmir.
- Güner, A. (2002), "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: XVI, İzmir, 3-36.
- Güner, A. ve Azimli, M. (2018), "I. Büveyhîler Abbâsîler'in Başkenti Bağdat'ta Hüküm Süren İran Kökenli Şîh Bir Hanedan (945-1055)", *Abbâsîler Dönemi'nde Kurulan Devletler (IX-XIII. YY)*, Siyer Yayınları, İstanbul.
- Hacıyev, H. (2017), "İrak Büveyhî Emîri Muizzüddeve Döneminde Adlî Teşkilat", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, Cilt: XIX, S:36, 33-54.
- Hacıyev, H. , *İrak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)*, (Marmara Üniversitesi İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi), 2012, İstanbul.
- Hârîzmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, (1342/1923), *Mefâtihu'lulûm*, Kahire.
- Hasan, İ.H. (1985), *İslâm Tarihi (Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal)*, terc. Komisyon, İstanbul.
- Hemedani, (trç.), *Tekmiletü Târihi't-Taberî*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Taberî, *Tarih içinde*, XI, Beyrut, 185-489.
- Hilâl es-Sâbî, Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Hüseyin) Hilâl b. Muhassin b. İbrahim es-Sâbî el-Harrânî, (1406/1986), *Rüsûmu Dâri'l-hilâfe*, nşr. Mîhâil Avvâd, Beyrut.
- Hitti, P.K. (2011), *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/buveyhiler>

https://www.turkcebilgi.com/uploads/media/resim/buveyh_hanedani.png

İbn Hamdûn, Ebü'l-Meâlî Bahâüddîn Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ali (1996), et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye, neşr. İhsân Abbas-Bekir Abbas, C:10, Dâru Sâdır, Beyrut.

İbn Havkal (2014), X. Asırda İslâm Coğrafyası, çev; Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

İbn Kesîr, (1977), el-Bidaye ve'n-Nihaye, XI, Beyrut.

İbn Miskeveyh, (2016), Tecâribü'l-ümem, trc. Kıyameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, (1412/1992), el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk, neşr. Muhammed-Mustafa Abdülkâdir Atâ, 18 Cilt, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed, (1385-1386/1965-1966). el-Kâmil fi't-târîh, nŞr. C.J. Tornberg, I-XIII, Beyrut

İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (1973), el-İnbâ fi't-târîhi'l-hulefâ, neşr. Kâsım es-Sâmerrâi, terc. E.J. Brill, Leiden.

İsfehani, H. (trz.), Tarihu Sini Mülükü'l-Arz ve'l-Enbiya, Beyrut.

İstahrî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed, (1967), Mesâlikü'l-memâlik, neşr. M.J. de Goeje, Leiden.

Kabir, M. (1960), "Administration of Justice During the Buwayhid's Period (A.D. 946-1055)." *Islamic Culture*, S:34, Calcutta, 14-21.

Kalkaşendî, (trz.), Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-insâ', I-XIV, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire.

Kallek, C. (1998), "Hisbe," Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C: 18, TDV Yayınları, İstanbul.

Kallek, C. (1998), "Telcie," Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C: 15, TDV Yayınları, İstanbul.

Kayapınar, H. (1998), "Müzâraa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:32, TDV Yayınları, İstanbul.

Kennedy, H. (2010), The Late Abbâsîd Pattern, 945-1050, Cambridge University Press.

Kindî, Ebü Ömer Muhammed b. Yûsuf, (trz), Kitâbü'l-vulât ve kitâbü'l-kudât, neşr. Rhuvon Guest, Müessesetu Kurtuba, Kahire.

- Kitâbu'l-uyûn ve'l-hadâik fî ahbâri'l-hakâik, (1972), neşr. Ömer es-Saîdî, IV/I-II, Dımask.
- Korkmaz, S. (1999), “Irak Büveyhîleri Dönemi Paraları ve Bunların Tarihi Değerleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:8, Kayseri, 325-353.
- Köprülü, M. F. (1998), “Berîd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:2, TDV Yayınları, İstanbul.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (1906), *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, neşr. M. J. De Goeje, Leiden.
- Marshall, G. S. H. (1993), *İslâm'ın Serüveni*, çev; Heyet, İstanbul.
- Merçil, E. (1998), “Büveyhîler”, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 6, TDV Yayınları, İstanbul.
- Mesudî, (1988), *Mürucu'z-Zehab IV*, Beyrut.
- Nâtık-Bilhak, Ebû Tâlib Yahya b. Hüseyin b. Hârûn, (1987), “Min kitâbi'l-ifâde fî târihi'l-eimmeti's-Sâde.” *Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Gîlân* içinde, neşr. Wilferd Madelung, Franz Steiner Verlag, Beyrut, 77-118.
- Özcan, A. (1998), “Ayyâr”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:4, TDV Yayınları, İstanbul.
- Seâde, S. (1988), *Min târihi Bağdâd el-ictimâî: Tatavvuru mensibi Kâdilkudât fi'l-fetreteyn el-Büveyhîyye ve's-Selcûkiyye*. Dâru Emvâc, Beyrut.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil en-Nîsâbûrî, (1990), *Âdâbü'l-mülûk*, neşr. Celîl el-Atıyye, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut.
- Şakir, M. (1991), *et-Tarihu'l- İslâmiyye*, VI/149, by.y.
- Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Ali b. Muhammed el-Kâdî, (1971-1973), *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkere*, neşr. Abbûd eş-Şâlecî. 8 cilt, Dâru Sâdır, Beyrut.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (1992), *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (h. 331-340, 341-350), Dârü'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut.
- Zettersten, K. V. (1998), “Büveyhîler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C:2, TDV Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	NURSEL AKGÜN
Öğrenci Numarası	181211107
Anabilim Dalı	TARİHİ
Programı	ORTAÇAĞ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	PROF.DR. AYDIN ÇELİK
Tez Başlığı (Türkçe)	IRAK BÜVEYHİ EMİRİ MÜİZZÜDDEVLE DÖNEMİ SİYASİ TARİHİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonaş kısımlarından oluşan toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin, 11/08/2020 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 9'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dihil
- 4- 5 kelimeden daha az düşünce içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumu doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğini ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

PROF.DR. AYDIN ÇELİK
Danışmanın Adı-Soyadı

PROF. DR. AHMET AKSIN
Anabilim Dalı Başkanı

Lisansüstü tezler, sınavlara öncesinde intihal program raporu ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından için, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporun "benzerlik oranı"na, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dihil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

Firat Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
21119 - Elazığ / TÜRKİYE

<http://sosbe.firat.edu.tr/>

Telefon : +90 424 241 5480
Faks : +90 424 233 2180
e-posta : sosbilensu@firat.edu.tr

ÖZ GEÇMİŞ

Nursel AKGÜN Siirt ilinin Kurtalan ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini aynı yerde okuyup 2013 yılında liseden mezun oldu. Lise eğitiminden sonra Tunceli Munzur Üniversitesi Tarih bölümü'ne girmeye hak kazandı. 2016 yılında Ankara İran Araştırma Merkezi'nde stajyerlik yaptı. Aynı yıl Farsça dilini geliştirmek amacıyla İran'a gitti. İran El-Mustafa Üniversitesine yaptığı başvuru kabul edilip iki yıllık Fars Dili ve İslami İlimler bölümüne başladı. 2018 yılında Munzur Üniversitesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Anabilim Dalı yüksek lisansa girmeye hak kazandı. Şuan Prof. Dr. Aydın Çelik'in danışmanlığında tez çalışmasını yapmaktadır. İleri derecede Farsça bilmektedir.

